

Ба 5766

ПОЛЬСКАЯ
КОМСАМОЛКА

Ба 5766

Л І С Т Ы

НА

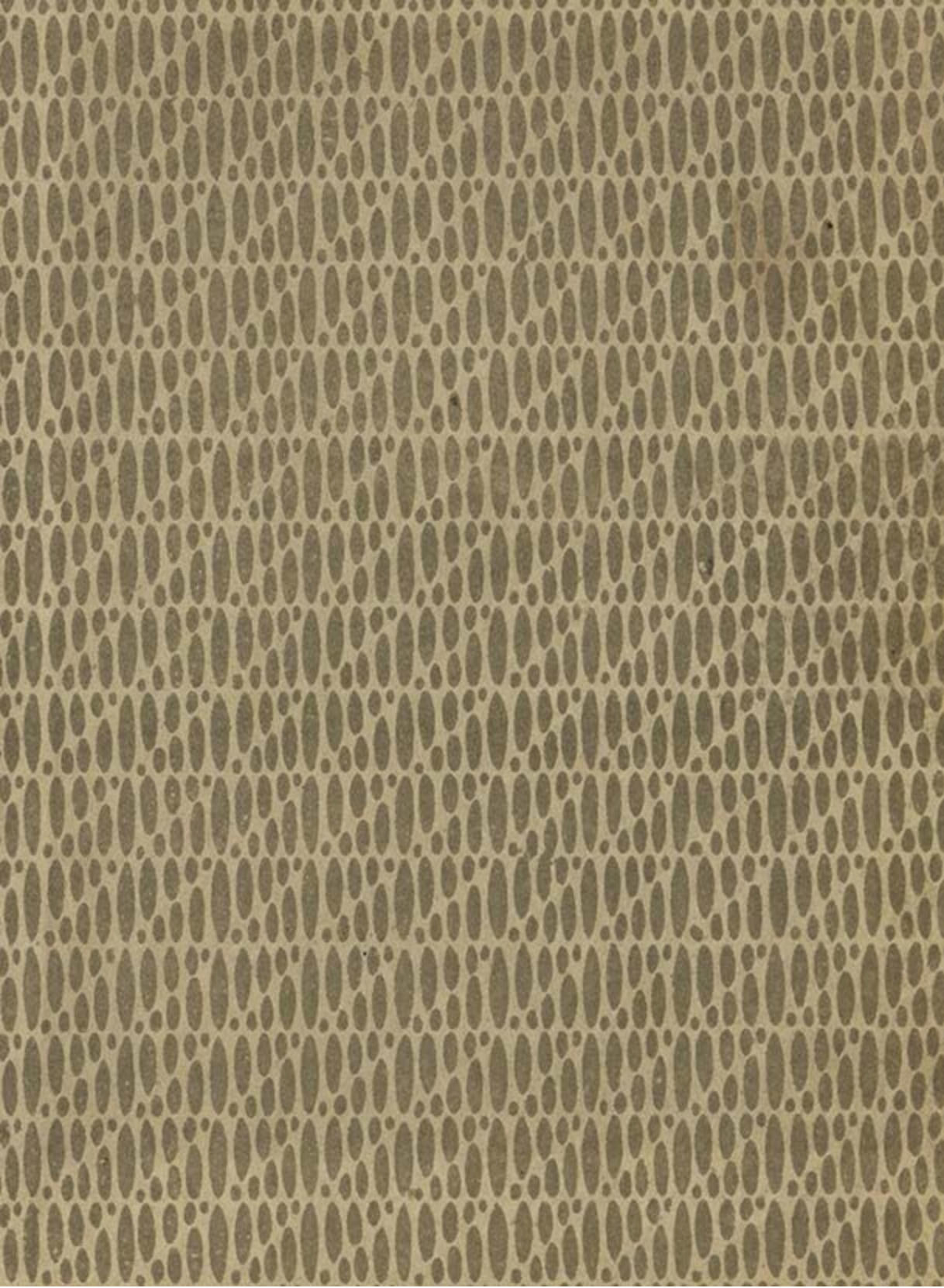
ВОЛЮ

1958

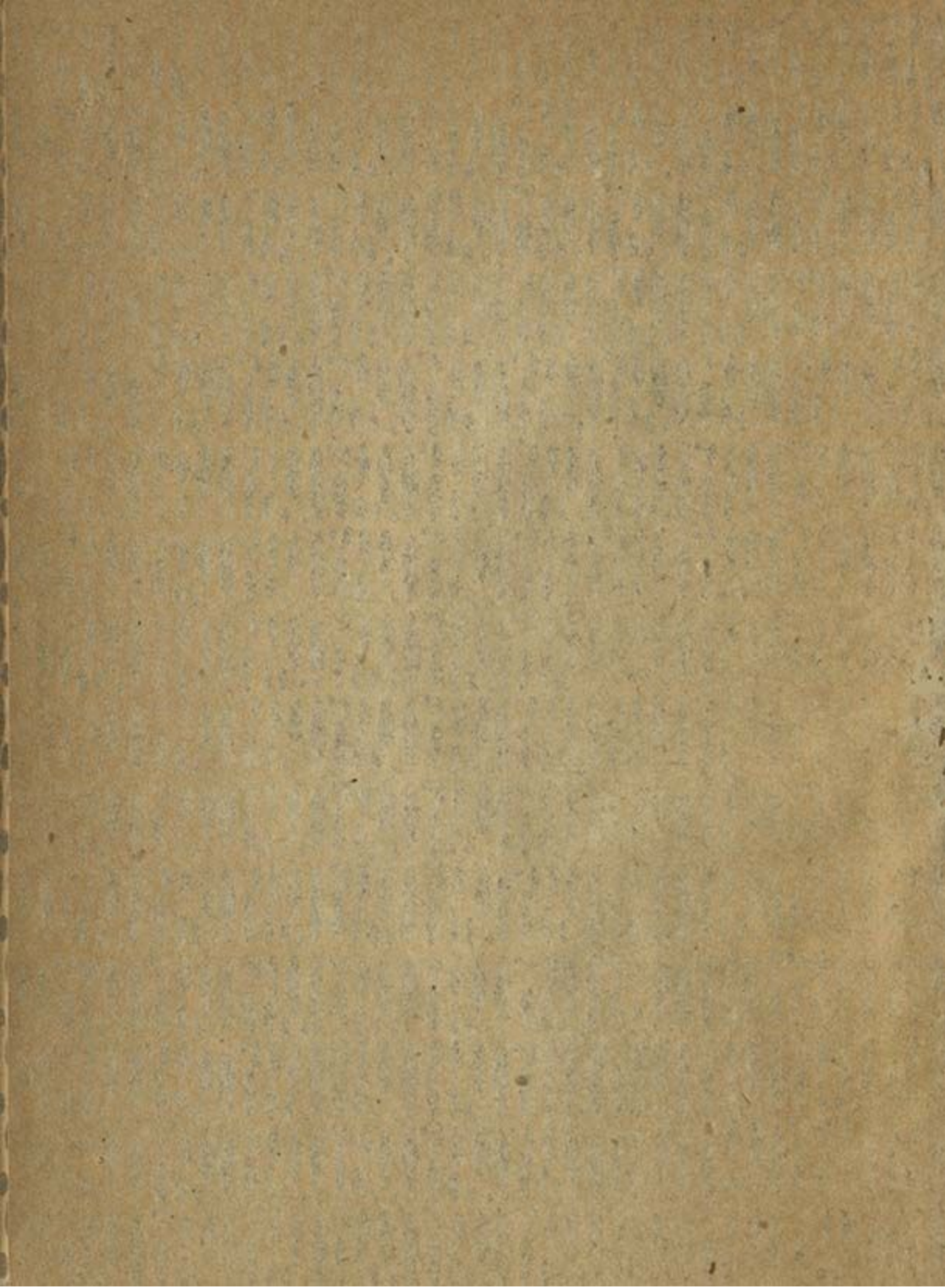
А

В

С

Ба 5766

ПОЛЬСКАЯ КОМСАМОЛКА

МЫ БУДЗЕМ СЯДЗЕЦЬ У ТУРМЕ,
АЛЕ ЗА НАС ПРАЦУЮЦЬ ТАВАРЫШЫ
НА СВАБОДЗЕ
І САМА ГІСТОРЫЯ

~~32770~~

106
2

ЛІСТЫ

НА

ВОЛЮ

ПЕРАКЛАД З 2-ГА РУСКАГА
ВЫДАЊНЯ
І. ДУБРОЎСКАГА

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
БЕЛАРУСІ
ЮНДЗЕТСЭКТАР
МЕНСК
1932

Инд. 1953 г. БМ 5766.

Бел. аддзел.
1994 г.

~~1053~~

Рэдактар А. КУЧЫНСКІ
Літпраўка Т. КУДРУК
Корэктар С. ГРАХОЎСКІ
Тэхрэдактар І. МІЛЕШКА
Вокладка Н. КАСМАГОВА

Здана ў друкарню 29-III—32 г.
Падпісана да друку 15-V—32 г.

25. 04. 2009

Упаўнав. Галоўлітбелу № 97
Зак. № 1201—4000 экз.
Друк. «Палесдрук», Гомель

ПРАДМОВА ДА I-га ВЫДАНЬНЯ

Гэта кніга—не рэзультат творчасці якога-небудзь пісьменьніка, не аповесць, ня дзённік. Аўтар яе—польская комсамолка, якая вось ужо пяць год знаходзіцца ў фашысцкім зьнявольенні. Кніга складзена з лістоў, адрасаваных родным і таварышам, галоўным чынам у СССР. Аўтар зусім не прызначаў іх для друку; нават ня ведае аб тым, што яны выходзяць асобным выданьнем. Быць можа, нават напэўна, ён протэставаў-бы (з скромнасьці) супроць гэтага. Але мы лічым лісты настолькі значымі, а складзеную з іх кніжку такой цікавай, што, нават рызыкуючы панасьці пад гнеў аўтара, здаем іх у друк. Бо рэдка які твор, які-б мастацкі ён ня быў, аўладае такой сілай, дае такую эмоцыянальную зарадку, як „Лісты на волю“.

З меркаваньня конспірацыі мы прымушаны ня ўказваць імя і прозьвішча аўтара кнігі. Політычныя зьнявольеньня ў Польшчы, палоньнікі пана Пілсудзкага, падлягаюць зараз нячуваным ганеньням. Мы ня хочам даваць у рукі польскім фашыстам дабавачнага матэрыялу супроць іх і таму абмяжоўваемся псеўдонімам „Польская комсамолка“. Лісты напісаны рукою аднаго з тысяч барацьбітоў героічнага комсамолу Польшчы, якія кінуты ў турмы, прыгнятаюцца ў засьценках гэтай хутка ідучай да свайго Кастрычніка краіны. І разам з аўтарам „Лістоў на волю“ мы вітаем набліжэньне пролетарскай рэволюцыі ў Польшчы і ўсклікаем:

— Яна-ж—усё бліжэй!..

ПРАДМОВА ДА 2-га ВЫДАНЬНЯ

Першае выданьне „Лістоў на волю“, якое вышла зімой 1930 г., хутка разышлося, выклікаўшы да сябе вялізарную цікавасьць чытачоў. Сярод паступіўшых у выдавецтва водзваў найбольш часта паўтараецца наступны мотыў: „як мог аўтар кніжкі пасья столькіх гадоў знаходжаньня ў фашысцкай турме захаваць такую жыцьцярадаснасьць і бадзёрасць?“

Адзін таварыш заявіў прыкладна так: „Я ніколі ня стаў-бы радавацца жыцьцю, знаходзячыся ў турме. Я кідаўся-б, як воўк у клетцы, біў-бы і ламаў-бы ўсё навакол“.

„Не, ня можа быць, каб гэтыя лісты пісаліся шчыра і бяз штучнасьці,—рабіў ён вывад.—Ня веру я іх дакумэнтальнасьці. Гэта нейкая новая форма роману, вынай-дзеная дасужым аўтарамі“.

Большасьць чытачоў, аднак, схілялася да супроць-лежнай і адзінаправільнай адэнкі, што „Лісты на волю“ ёсьць сапраўдны дакумант жыцьця і барацьбы сусьвет-нага комсамолу, і што ў іх шчырасьці і жыцьцярадаснасьці заключаецца вялізарнейшая цэннасьць гэтага твору.

У гэтай прадмове нам хацелася-б спыніцца на іншым пытаньні, пастаўленым адным з чытачоў кніжкі Ленін-градзкім фабзавучнем т. Трафімавым: „Чаму, пытае т. Трафімаў,—у кніжцы слаба асьветлены жахі фашысц-кага тэрору, пыткі і катаваньні, якія адбываюцца ў поль-скіх турмах?“

Пастараемся адказаць на гэтазусім законнае пытаньне.

У прадмове да 1-га выданьня расказвалася гісторыя зьяўленьня на сьвет „Лістоў на волю“. Сваясаблівасьць гэтай кніжкі заключаецца ў тым, што ў той час як дзесяткі тысяч чытачоў мелі магчымасьць пазнаёміцца

з ёю, сам аўтар да гэтага часу пазбаўлен гэтай магчымасці. Толькі праз два гады расчыняцца перад ім дзверы фашысцкай турмы. Гэта ў лепшым выпадку, а ў горшым... Аўтара хворы тубэркулёзам, у яго крывяхарканьне, шасьцігадовае турэмнае зьявольенне адбілася на сэрцы і на вачох.

Кніжка складзена з лістоў аўтара да яго родных і знаёмых. Большасць з іх прайшло турэмную цэнзуру. Апошняя або бязьлітасна выкрэсьлівала з лістоў ўсё, што датычылася турэмнага рэжыму, або бесцырамонна зьнішчала іх. Таму аўтар меў магчымасць пісаць толькі аб сваіх перажываньнях і настроях, аб беднай прыродзе, бачнай з вакна камэры, аб таварышох па зьявольенні. І толькі тыя лісты, якія ішлі на „лева“ (г. зн. нелегальным шляхам, мінуючы рукі фашысцкіх цэрбераў), даюць уяўленьне аб турэмным быцьцё і яго „прыгожасьцях“.

Першае выданьне „Лістоў на волю“ вышла ў сьвет да славытых Луцкіх падзей і т. з. „успакаеньня“ Заходняй Украіны. Цяпер, калі гэтыя падзеі сталі набыткам гласнасьці, перад рэволюцыйнай грамадзкасьцю ўсяго сьвету раскрылася ўзрушаючая карціна белага тэрору, такога як ён ёсьць, бяз усякага ружовага флёру. Мала сказаць, што пыткі інквізыцыі бляднеюць перад тым, што тварылася на Заходняй Украіне. Сярэднявякоўе—яно ўсё-ж астаецца сярэднявякоўем з усёй яго прымітыўнай тэхнікай. У Луцку-ж усе дасягненні навейшай тэхнікі былі выкарыстаны супроць працоўных і камуністаў. Луцкія пыткі ўвойдуць у гісторыю чалавецтва, як адна з самых змрочных і крываваых старонак. Адказнасьць за іх цалкам кладзецца на польскую буржуазію і на ўвесь сучасны капіталістычны лад.

Салодкамоўныя салаўі капіталізму, смучаныя няпрыкрытай аголенасьцю луцкіх падзей, спрабуюць сьціскаць абурэньне працоўных мас усяго сьвету заявай, што Луцк—выключэньне. Наіўная і гнусная хлусьня, якая нікога ня можа ашукаць. Занадта добра вядомы зьлачынствы польскага фашызму, каб хто-небудзь яму паверыў.

Дзсяткі тысяч польскіх камуністаў і комсамольцаў, якія пакутуюць у фашысцкіх засьценках, штодзенна

перажываюць свой Луцк. З радоў змагаючыхся польскіх пролетараў і сялян штодзённа вырываюцца новыя дзесяткі і сотні. „У сніяках і крывяпадцёках, з выкручанымі рукамі і нагамі, з дзіка блукаючымі вачыма“ кідаюцца яны за краты на доўгагоднюю мучыцельную пытку.

Гэтая пытка часамі пераўзыходзіць па сваёй жорсткасці ўсе іншыя. Тут імкнуцца адабраць у політзняволеных тое, чаго адабраць ня могуць ці фізічныя мучэнні, ні катаржныя прыгаворы—чалавечую вартасць. Тут уніжаюць і абражаюць на кожным кроку, подла і трусьліва зьдзекуюцца над табою, кожную мінуту даюць зразумець, што тваё жыццё—толькі цацка ў руках фашысцкіх турэмшчыкаў.

Вось чаму ні на сэкунду не заціхае барацьба нават у сьценах турам і казэматаў. Упорна і героічна змагаюцца паліт зняволеныя Польшчы за свае правы за—права чытаць кніжкі, пісаць лісты родным і прыяцелям, жыць кумунай. Крок за крокам знішчаюць фашысцкія каты нават гэтыя невялікія радасці цяжкага турэмнага жыцця. Барацьба за іх цягнецца ўжо некалькі год.

Зараз у гэтай барацьбе наступіў новы фазіс. У бліжэйшыя дні—20 жніўня—павінен быць уведзен новы закон, згодна якому ўсе політзняволеныя Польшчы прыроўніваюцца да крымінальнікаў. Паны Пілсудзкія хочуць такім чынам паставіць свае „ахвяры“ на апошнюю ступень чалавечага існавання—у адзін рад з кішэньнікамі і бандытамі.

Зразумела, гэты барбарскі закон спаткаў магутны адпор з боку многіх тысяч політзняволеных камуністаў і комсамольцаў.

Барацьба будзе ўпорная і жорсткая. Але колькі-б арыштаў і забойстваў ні рабілі фашысцкія жандары, ім ня спыніць ходу рэвалюцыі. Яна ідзе, гістарычна нямінная, няўмольная, як навальніца.

На месца аднаго замучанага ў рады польскай кампартыі і польскага комсамолу стануць дзесяткі новых барацьбітоў. Жорсткі эаномічны крызіс, які лютуе зараз у Польшчы, раскрывае вочы новым мільёнам працоўных. Ён указвае ім шлях і выхад з крызісу. Гэта шлях—

у рады компартыі і комсамолу Польшчы, гэтага героічнага авангарду рабочай клясы і рабочай моладзі, які распрасьцеўся на захад ад савецкіх граніц краіны.

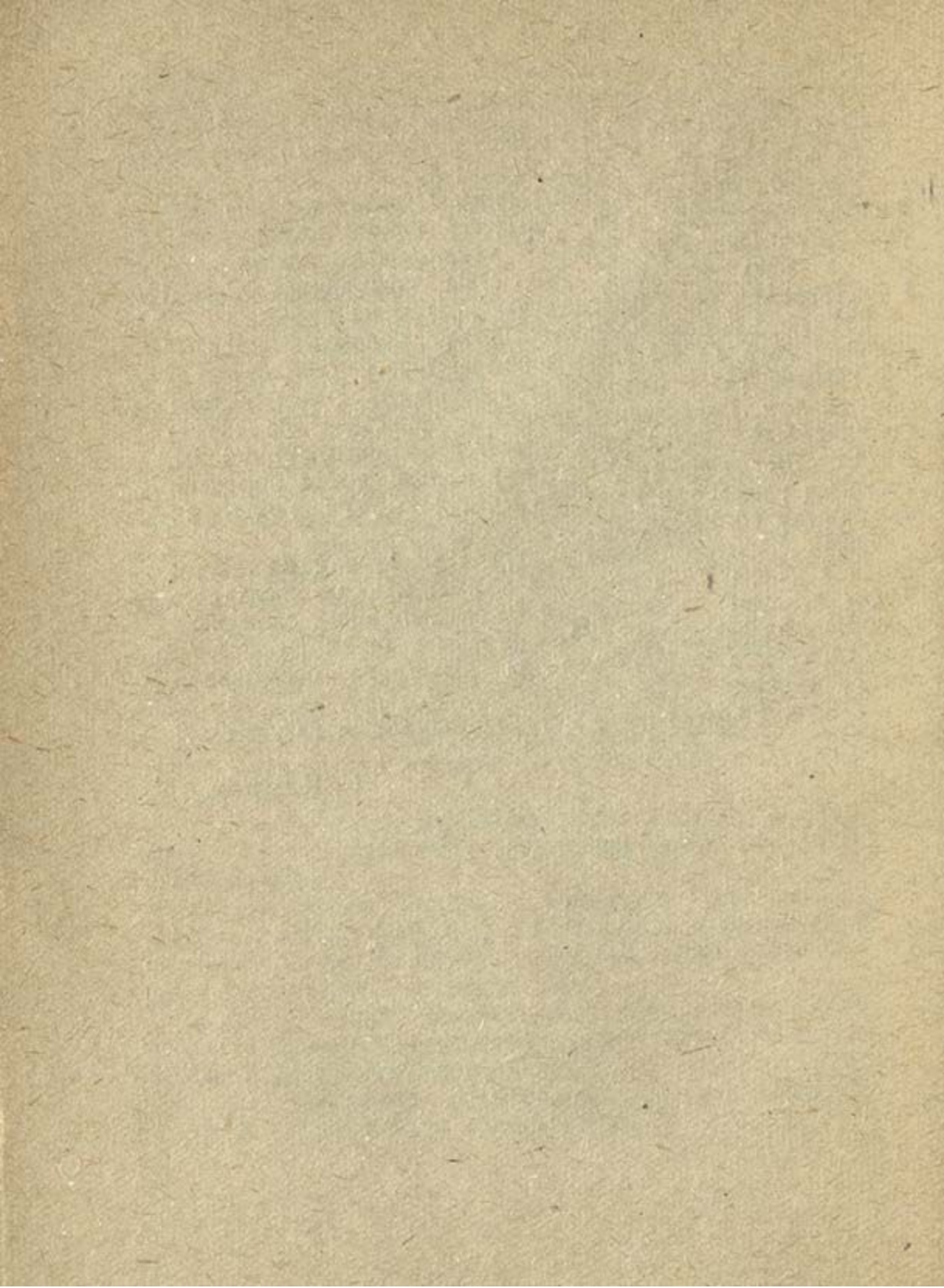
Усё бліжэй польскі Кастрычнік. Сазнаньне гэтай блізкасьці, адчуваньне яго падыходу, сьветапогляд клясы, якая падымаецца да ўлады і заклікана вызваліць чалавечтва—вось крыніцы тэй сілы, жыцьцярадаснасьці і бадзёрасьці, якой прасякнуты „Лісты на волю“.

Гэта не „Запіскі з мёртвага дому“, падобна „Запіскам“ Дастаеўскага. О, не! Політычная турма, у якой буржуазія трымае сваіх палоннікаў, менш за ўсё нагадвае мёртвы дом. Гэта хутчэй школа барацьбы, арэна жорсткіх клясавых схватак, унівэрсытэт рэволюцыйнай вучобы. Аўтар „Лістоў на волю“ здолеў вельмі добра перадаць як гэтыя рысы, так і настроі многіх тысяч зьняволеных камуністаў і комсамольцаў.

Сіла „Лістоў на волю“—гэта сіла ідучай на штурм рабочай клясы Польшчы, сіла партыі, якая не узглаўляе. Разам з усімі бальшавікамі і комсамольцамі савецкага саюзу, якія будуць соцыялізм, мы шлём ім палкае прывітаньне і далучаемся да апошняга пажаданьня аўтара кніжкі:

— Калі-б можна было хутчэй прыкласьці гэтую сілу!

С. Кэмрад.

25 жніўня 1924 г.

Таварышу С.

Добры прыцель, мілы мой С!

У канцы чэрвеня першы раз атрымала магчымасьць напісаць вам лісты¹⁾. Як я хвалявалася! Гэта пісаньне працягвалася з перарывам два дні. Што там я напісала, ня ведаю—не перачытвала, адчувала толькі, што ў жыцьці маім такіх важных лістоў, лістоў якія-б прымусілі мяне так глыбока перажыць кожны радок, я яшчэ ня пісала. Ці-ж дзіва—гэта-ж былі лісты да самых дарагіх, да самых любімых, самых блізкіх сяброў...

А пасья гэтага пацягнулася доўгае чаканьне. Мне здавалася, што прайшло два-тры гады пасья таго, як я паслала вам гэтыя лісты. Я баялася пытаць, ці ёсьць ужо. Так балюча, так страшна было-б пачуць „няма!“ І раптам чатыры дні таму назад—О, шчасьце, о, радасьць—ёсьць!

Гэтыя чатыры дні, пакуль я атрымала яго ўжо ў рукі, былі яшчэ цяжэй. А потым гэта была

¹⁾ Першыя пяць лістоў напісаны да арышта (заўвага перакл.)

ня толькі мая радасьць. Разам са мною радаваліся яшчэ многія, многія. Гэты ліст ужо перастаў быць для нас простым лістом, ён вырас у сымбол, у цэлую ідэю...

...Што-ж табе напісаць пра мяне? Жыву як раней, шырока і прагавіта хватаю жыцьцё. Як раней навакол мяне разьліта вялізарная, яркая радасьць. Але акрамя радасьці ёсьць цяпер і вельмі, вельмі многа гора. Абставіны, умовы жыцьця так жорсткі, так суровы, так ня хочуць лічыцца з плянамі, намерамі і жаданьнем асобных людзей. Жыць стала страшэнна цяжка. „Эміграцыя“, ¹⁾ заўсёды сільная, цяпер прыняла надзвычайныя разьмеры. „Уяжджаюць“ блізкія і далёкія, родныя і знаёмыя. „Уяжджаюць“ цэлымі групамі і ў адзіночку. Больш балюча бывае пры „ад'ездзе“ цэлых груп. Тады становіцца яшчэ цяжэй жыць...

Асабліва шырока разгорнута „эміграцыя“ сярод моладзі. Моладзі з яе шырокім размахам, з вялікім тэмпэрамантам асабліва цяжка сядзець і чакаць лепшых абставін. Таму „ўяжджаюць“ і часта надоўга. Наш агульны знаёмы Барыс З. „ухаў“ другі раз і гаварыў, што мабыць ужо ня вернецца ніколі...

Я пакуль „ўяжджаць“ ня зьбіраюся. З усёй маёй энэргіяй, з прагай да жыцьця я хачу перамагчы дрэнныя абставіны, хачу жыць іменна там, дзе я хачу, рабіць тое, што я хачу. Ну паглядзім...

¹⁾ Арышты (заўвага перакл.)

Яму-ж.

Сённяя ў мяне такі сьветлы настрой. Учора на-
суперак усім і ўсяму, назлосьць нашым „апя-
кунам“¹⁾ была у нас вясёлая вечарынка²⁾. Цесны
круг маіх маладых прыцеляў сьвяткаваў пача-
так заняткаў на наступным вышэйшым „курсе“.
Усе яны скончылі „сярэдняю школу“, і ўчора
мы іх праводзілі ва „універсытэт“. Было радасна,
весела! Гаварылі, успаміналі цяжкае мінулае,
расказвалі аб сваіх марах і надзеях на будучае.
А мы, жадаючы ім быць сільнымі і стойкімі ў ця-
перашнім жыцьці, прасілі не забываць і таго
лепшага, што даў ім комсамол. Пелі нашы любі-
мыя песьні, і я перажывала бадай больш за ўсіх.
Ты-ж разумееш, чаго мне каштуюць гэтыя песьні,
колькі будзяць яны ўва мне...

Сённяя паеду на некалькі дзён да маіх знаё-
мых у вёску³⁾. Яны ўжо даўно чакаюць мяне,
будуць мне рады, а я буду рада яшчэ больш.
Люблю бываць у іх і бываю даволі часта. Круг
маіх вясковых знаёмых усё пашыраецца...

1) Жандарам і шпікам (заўвага перекл.)

2) Справа ідзе аб урачыстай перадачы комсамольцаў
ў партыю, дапасаванай да МЮД (заўвага перакл.)

3) „Мае знаёмыя ў вёсцы“ — сялянская моладзь (за
ўвага перакл.)

Яму-ж.

...Сярдуеш ты на мяне, напэўна за тое, што ня пісала, ва ўсю іванаўскую. Лаешся, мабыць, як „расійскі“ рамізьнік. Ну, не сярдуй, ня лайся. Я ўжо ня так вінавата, як ты сабе ўяўляеш з тваёй далі. Зблізу мая віна насуперак усім законам фізыкі выглядае значна меншай. Папершае, была вельмі занята („ну гэта не апраўданьне, адчуваю, што ты зараз-жа скажаш), а па-другое, быў цэлы рад неперадалімых аб'ектыўных умоў. Тое, што гэта апраўданьне, напэўна, і ты згодзішся. Якія-ж такія, „об'ектыўныя ўмовы“, пісаць табе ня буду, твая фантазія дапаможа табе дагадацца.

Жывецца ў нас бурна як ніколі. Дні ў нас—гэта цэлыя месяцы, а месяцы—гады, вядома не па аб'ёму часу, а па аб'ёму адбываючыхся падзей, па аб'ёму іх зьместу. Уяві сабе, што ўжо лета 1925 году. Ты разумееш, што гэта значыць. І гэтым самым летам я яшчэ маю магчымасьць пісаць табе ліст. Ня веру сваім вушам і вачомі Як добра! Як цудоўна і нечакана, надзвычайна!

Зноў гэтыя праклятыя „об'ектыўныя ўмовы“ затрымалі твой ліст яшчэ на тры дні і перанесьлі яго разам са мною яшчэ ў новы горад. Толькі што скончылася цікавае пасяджэньне. Нядаўна толькі вышаў мой апошні госьць. А я пасья гэтага павінна была яшчэ з паўгадзіны

займацца фінансавымі справамі маёй „Фірма“¹⁾. Скончыла і, ня глядзячы на тое, што ўжо гадзіна ночы, парашыла ўсё-ж такі дапісаць сёння гэты ліст...

— Два дні таму назад уехаў „за граніцу“²⁾. яшчэ адзін наш прыцель, які шмат зрабіў і вельмі заслужаны чалавек. Балюча і цяжка было з ім разьвітвацца. Асабліва цяжкія былі апошнія два дні, калі мы ўсе ужо напэўна ведалі, што ён „едзе“, едзе назаўсёды. Праводзілі мы яго з песьнямі, з кветкамі, але асаблівае ўражаньне рабілі „хусткі“³⁾, якімі шмат хто з нас махаў яшчэ доўга пасля таго, як схаваўся цягнік, які ўносіў яго. Абкружаючыя, глядзячы на нас, разумелі, што мы праводзілі некага ня толькі вельмі блізкага і роднага, але і добрага, які заслугоўвае павагі чалавека, што „ад’езд“ гэты нязвычайны, што мы гэтага „ад’езду“ не забудзем...

Але ня толькі болью, а і энтузіязмам усіх нас напоўніў яго ад’езд. Многія, у асаблівасьці маладыя нашы сябры, з палаючымі вачыма гаварылі: „Так уехаць і я хацеў-бы! Зрабіць столькі колькі ён зрабіў і зрабіць іменна так, з бязьмежнай любоўю да справы, самааддана і горда... Я гатоў таксама працаваць“! Прыемна

1) Організацыя (заўвага перакл.)

2) Быў пакараны сьмерцю (заўвага перакл.)

3) Сьцягі, выкінутыя на тэлеграфных правадох (заўвага перакл.)

і радасна было бачыць гэта захапленне і энтузіязм, і гэта згладжвала боль страты, яшчэ больш умацоўвала веру ў нашы сілы, напаўняла яшчэ большым жаданьнем працаваць бязупынна, усю сябе аддаць рабоце...

29 ліпеня

Яму-ж.

Справы нашы ідуць добра. Працаваць з кожным днём цяжэй, але цяжкія абставіны яшчэ больш загартоўваюць нас, вучаць. Настрой у нас вельмі добры. Энэргіі і жаданья працаваць і бадзёрасьці—хоць адбаўляй! Перад намі столькі прыгожых, усю душу напаўняючых прыкладаў! Наогул добра!

Я часта атрымліваю вялікія лісты ад маіх родных і сяброў. З якім здавальненнем мы іх чытаем, колькі ўспамінаў, колькі добрага, цёплага пачуцьця яны ў мяне выклікаюць.

Нядаўна з лістамі прыслалі фотграфіі. З якой радасьцю я доўга глядзела ў родныя знаёмыя твары. Быў там і Т. Некалькі дзён таму назад чытала яго апавяданьне і там, паміж іншым, убачыла такі радок:

„Добрая дзяўчына!.. Які-ж падарунак ёй прынесьці? Вось калі-б кавалак неба сарваць ёй на хустку блакітную!“

Уяві сабе толькі, якой радасьцю на мяне павеяла, колькі мілага, прыгожага, незабываемага

ўспомнілася!.. Помніш, бадай што самая лепшая эпоха нашага жыцця была авеяна гэтым блакітным кавалкам неба?

Помніш, як тады ўсё самае сьветлае і лепшае аж да самога „хутчэй“ у нас звалася блакітным. А я часта гаварыла: блакітнае „хутчэй“!

...Перадай усім ад мяне гарачае ад шчырага сэрца прывітаньне. Скажы, што я ня толькі жыву, але і гару жыццём, работай, захапленнем, энэргіяй. Скажы, што мы жыццё бяром за жабры, не даём сябе зьесьці з кашай, што пакуль гэта бліскуча ўдаецца, што мы пераможцы—пастараемся перамагаць да канца!

...Якая прыгожая штука—жыццё, ды яшчэ такое жыццё, якім я жыву! Любімая, цудоўная работа, непаўторныя ўмовы работы, якія не паддаюцца апісаньню, шырачэйшы размах, ня гледзячы ні на што. Як я шчасьліва!

(Бяз даты. Незадоўга да арышту)

Матцы.

...Я працую з ранейшай радасьцю, аддаю рабоце ўсю душу, люблю яе можа быць яшчэ больш, яшчэ сьвядомей, чым раней, шчасьліва посьпехам маёй любімай справы... Хіба могуць спыніць або хоць на мінуту стрымаць мяне ўсе цяжкасьці, усе перашкоды. А колькі цяжкасьцяй, перашкод і якіх вялікіх перашкод, ёсьць у маёй рабоце, ты-ж сабе я думаю, напэўна, уяўляеш...

Але-ж я, мамачка, не адна, о, зусім не адна!
У мяне шмат прыяцеляў, і якія яны ўсе добрыя,
энэргічныя, адданыя, храбрыя! Дык, вось нам,
маладым, храбрым і энэргічным, хіба страшны
цяжкасьці жыцьця? Не, мамачка, нам добра, мы
шчасьлівы, вясёлыя і радасныя...

22 сакавіка 1926 году

Усім родным.

Пішу вам цяпер з турмы. Ня смуецца. Нічога
асаблівага ў гэтым няма. Я здарова, моральна
адчуваю сябе вельмі добра. Нічога, пабачымся
яшчэ, хоць можа быць, і ня так скоро... Што-ж
мне пісаць аб сабе? Пасьля таго бурнага і ціка-
вага жыцьця, якім я жыла да гэтага часу, труд-
на сядзець у турме.

Але нічога. Вы-ж ведаеце, што мне ўсюды
і заўсёды добра. Імкнуся, каб у турме час да-
рам не прападаў. Вучуся, шмат чытаю, успамі-
наю аб мінулым, мару аб будучым...

26 красавіка

Матцы.

... Па мне, мамачка, ня думай плакаць! У мяне
зусім не такі сумны лёс, каб яшчэ трэба было
яго аплакваць. Не, мамачка, я цяпер таксама
бадзёрая, як і ў 1920-21 годзе, калі мы жылі
яшчэ разам. Я-ж добра ведала, што мяне чакае,
і гэта ні на мінуту ня спыніла, ня прымусіла
мяне нават прызадумацца. Нічога, мамачка, я-ж
сяджу толькі восем месяцаў. Ну, дык што-ж,

гэта значыць дваццаць два гады свабоды і восем
месяцаў турмы? Глупства! Усё перажывем. А з
моцнай верай у сваю правату і з надзеяй на
лепшую будучыну і турма—ня турма. Да таго-ж
я ў турме не сяджу бяз сывавы: шмат чытаю,
вучуся,—на свабодзе ня было часу чытаць. Дапа-
магаю вучыцца і іншым дзяўчатам, якія веда-
юць менш мяне, якія не маглi, як я, вучыцца
ў школе.

Кожны чацьвер нам прыносяць з гораду лісты,
і тыя, у каго ёсьць родныя, атрымліваюць даз-
вол на спатканьні. Хоць на спатканьні гаварыць
можна толькі пятнаццаць мінут, але дзень гэты
ў нас зьяўляецца самым лепшым днём: дзяўчаты
бачаць вольных людзей, даведваюцца аб наві-
нах і кожнае спатканьне ў нас зьяўляецца рада-
сьцю для ўсёй камэры.

Час ляціць няпрыкметна, і мы нават часамі
здзіўляемся, што прайшло ўжо восем месяцаў,
а іншы раз, наадварот, здаецца, што прайшлі
ўжо цэлыя гады, і цяжка думаць, што сапраўды
няма яшчэ нават аднаго году.

Але нічога, мамачка, самае галоўнае—гэта
маладосьць і здароўе. А і таго і другога ў мяне
пакуль што даволі...

27 мая

Сястры Н.

...Я здарова і целам і духам. Турма ня толькі
не зламала мяне, але, наадварот, зрабіла яшчэ
мацней, яшчэ бадзёрай. Я не засмучаюся, не

Инд. 1963 г. 545766

аддаюся сумным думкам, а толькі стараюся выкарыстаць каштоўны час: вучуся, шмат чытаю. За гэтыя восем месяцаў прачытала каля пяцідзiesiąці сур'ёзных, добрых кніг. Бачыш, няма дрэннага бяз добрага. Да таго-ж да турмы жыла такім цікавым, такім прыгожым, захапляючым жыццём, што адны толькі ўспаміны могуць у шмат разоў палегчыць турэмнае жыццё, не гаворачы ўжо аб надзеях на будучае.

Вядома, ня хочацца сядзець за каменнымі сьценамі, быць адгароджанай ад усяго сьвету, але... гэта для мяне ня было нечаканасьцю. Я сьвядома ішла на гэта. І зразумела, цяпер ня нью, ня скарджуся.

22 чэрвеня

Ёй-жа.

...А ў мяне блытаюцца пад нагамі шэрыя турэмныя дні. Не даю ім аблытаць мяне. З іх ліпкага шэрага павуціньня стараюся ткаць яркія кветкі шоўку, а з нудных, адураючых, падобных да хлюпаньня васеньняга дажджу гукаў ствараць цудоўныя песьні барацьбы і перамог. Часамі, як сёньня, напрыклад, нязносна цісьне турма, душыць шалёная злосьць. Часамі, як быццам сонца ўсходзіць, расьсейвае імглу, і робіцца сьветла і пакойна.

А наогул—нічога. Час уладае дзівоснай здольнасьцю: незалежна ад таго, ці добра, ці дрэнна чалавеку, усё няўхільна рухаецца наперад, уxo-

дзіць, уносіць з сабою ўсё, усё. Гэта добра. Чытаю з няўтомнай прагавітасьцю. Шмат і сур'ёзна вучуся.

Ня пішу больш па ўважлівай прычыне: не хапае паперы...

15 ліпеня

Сястры Л.

...Па мне ня сумуй. Я жыву і адчуваю жыцьцё, люблю яго яшчэ больш, чым калі-б та ня было... Няхай не палохаюць цябе страшныя словы: „краты“, „высокія сьцены“, „замкі“. Я і ня думаю ня толькі паміраць, але і засынаць (бо я-ж жывучая). Я і цяпер адчуваю сябе частачкай таго бурлівага жыцьця, якім я жыла раней, а чаго ня бачу, дапаўняю фантазіяй, пачуцьцямі. Ды я-ж і не адна, а гэта-ж так многа значыць. Будзь, мая мілая, пра мяне спакойна; мне добра.

24 лютага 1927 г.

Матцы.

...Паўгода ўжо сволачы гэтыя не прапускаюць тваіх і нічых лістоў. Злую, непакоюся, але люблю вас яшчэ больш... З такім нецярпеньнем чакаю таго часу, калі ўжо зноў змагу з вамі перапісвацца, але гэта яшчэ ня хутка, пасля суда. А да суда яшчэ, мабыць, каля году. Але нічога! Пацярплю...

А ты, мамачка, ня сумуй па мне. Мне добра. Я гавару гэта не для таго, каб цябе супакоіць,

а так, ад усяго сэрца, сур'ёзна. Ты сама падумай: я сяджу за тое, у што поўна веры. У мінулым ў мяне два гады энэргічнай, поўнай агню, пладатовнай работы, уперадзе—свабода, якая блішчыць усімі сонцамі сьвету, і зноў работа, а цяпер—за сьценамі турмы таварышы мае, мая дарагая партыя з кожным днём расьце, шырыцца, мацнее...

Ну, хіба можа быць каму-небудзь лепш, чым мне? А некалькі год насільля, абраз і голаду—гэта глупства, гэта толькі дадасьць бадзёрасьці, злосьці, энэргіі... Буду больш любіць свабоду, сільней ненавідзець ворагаў, лепш працаваць.

25 мая

Сястры Н.

...Я хацела так табе многа пісаць, але цяпер не магу, вельмі хвалююся. Сёньня ў нашу турму прышло пяць новых дзяўчат. Усе ў сінякох і крывяпадцёках, з выкручанымі нагамі і рукамі, з дзіка блукаючымі вачыма...

Уласна кажучы, да гэтага даўно ўжо трэба прывыкнуць: бо ў іншым выглядзе да нас у турму ніколі ня прыходзяць, але ўсё-ж такі кожны раз гэта робіць вельмі дрэнны ўплыў. Але нічога, яны нас гэтым не перамогуць, не спалохаюць. Вось яшчэ толькі дваццаць пяць дзён таму назад—першага мая—перад турмою у нас была дэманстрацыя. Не зразумець табе нашай радасьці. Аб гэтым раскажаць нельга,—гэта патрэбна перажыць...

Мне добра і сьветла, больш чым сьветла.
Сьмешнымі мне здаюцца ўсе старыя ўяўленьні
аб турме, як аб царстве змроку, цішыні як
у дамавіне, паступовага ўміраньня. У нас кіпіць
жыцьцё, поўнае здарэньняў...

24 кастрычніка

Матцы.

...У мяне хутка суд. Чакаем яго з нецярплі-
васьцю. Атрымалі ўжо абвінаваўчыя акты. Жы-
вём цяпер, як у ліхаманцы, закінулі ўсе занят-
кі, думаем, марым, будзем пляны для тых,
хто, напэўна, пойдзе на волю, ужо пачынаем
разьвітвацца. Сумна і весела, вельмі ажыўлена...

Так дзіўна мне вам аб усім гэтым пісаць.
Ці зразумеце вы мяне, нас цяпер? Па-мойму
вольныя людзі наогул ня могуць нас зразумець.
А ўсё-ж мне хочацца вам аб гэтым расказаць.

27 кастрычніка

Сястры Л.

Хутка ў мяне другі суд. Гэта будзе вельмі
вялікі, цікавы процэс. Уяві сабе вялізарную
масу народу на лаўцы падсудных. Амаль усе-
мае блізкія сябры-таварышы, з якімі разам
працавалі на свабодзе, пережывалі перамогі
і паражэньні. Многіх іх я ня бачыла два гады,
некаторых пазнала, калі ўжо сядзелі па турмах.
І вось цяпер мы ўсе спаткаемся, будзем гавя-
рыць...

Суд наш, напэўна, працягнецца цэлы месяц.
Гэта значыць цэлы месяц два разы ў дзень

праходзіць па горадзе, бачыць свабодных людзей, цэлы месяц быць разам з дарагімі, любімымі таварышамі.

Ці можаш ты зразумець усё гэта? Мой першы суд, аб якім ты ўжо ведаеш, быў у параўнаньні з гэтым зусім маленькі і працягваўся толькі восем дзён. Дык зразумей-жа мой стан, зразумей, з якім нецярпеньнем я чакаю гэтага суду. Тым больш, што з дня арышту прайшло больш двух гадоў, і суд, напэўна, вызваліць хоць некалькі хлапцоў і дзяўчат, з якімі разам сядзелі, зжыліся, здрадніліся. Мяне, вядома, свабода не чакае, але тым лепш я разумею маіх любіміц, якія напэўна пойдучь ужо на свабоду. Як сказаць табе гэта ўсё так, каб ты мяне зразумела, адчула ўсё гэта?

Ведаеш, калі-б ты хоць на адзін дзень прышла да нас у турму або на суд, ты-б у сотні разоў сільней палюбіла-б комсамол і работу. Ну, добра, напішу табе больш пасьяля суду: тады раскажу шмат цікавага.

Ну, трэба канчаць. Ужо позна (вядома па нашаму)—дзесьць гадзін. Зараз патушаць сьвятло. Заўтра кончу.

Зноў пішу табе. Добры дзень! Цяпер аб самым галоўным, аб самым прыгожым. Праз некалькі дзён—дзiesiąтая гадзіна Кастрычніцкай рэвалюцыі. Дзiesiąтая!

Уяўляю сабе вашу ўрачыстасьць. Часамі мы сядзім і доўга-доўга думаем і гаворым аб тым,

чым павінна быць для вас дзесятая гадавіна, як яна ў вас пройдзе. Але зразумей, што яна будзе для нас, зняволеных акружаных сьценамі, цяжка прыгнечаных фашысцкім ботам пана Пілсудзкага. Нам здаецца, што ў гэты дзень сонца будзе сьвяціць зусім інакш, здаецца, што мы так голасна будзем пець „інтэрнацыянал“, што і вы пачуяце, што грудзі разарвуцца, ня вытрымаюць ўсёй радасьці, урачыстасьці, злосьці і энтузіязму. Як мы шчасьлівы будзем, калі даведаемся, што вы ўспамінаеце пра нас!

А потым у вас зноў сьвята—гадавіна комсамолу. Майго роднага, мілага комсамолу! А, ведаеш, я да самага арышту працавала ў організацыі. А пасля турмы—бывай саюз! Буду ўжо зусім дарослым чалавекам. Вось нядаўна мне ўжо кончылася дваццаць тры гады. Як гэта шмат!

Ня ведаю, ці вядома табе што-небудзь аб нашым руху. Я магла-б і хацела-б напісаць табе цэлыя кіпы, але зараз не магу. Скажу толькі адно: рух наш расьце і шырыцца, мацнее з кожным днём, прыносіць нам новыя перамогі. Мы хоць і з крывавамі ахвярамі, але ідзем да Кастрычніка! Шмат лягчэй сядзець у турме, ведаючы, што там, за сьценамі, усё вышэй уздымаюцца хвалі, сядзець у турме, ведаючы, што вызваліць цябе рэволюцыя! Праўда, турма цяжкая штука, вельмі, вельмі цяжкая, але-ж бяз яе не абыйдземся...

Усім родным.

...У мяне вялікае здарэнне: хутка ўрэшце, такі будзе наш процэс. Падумаіце: некалькі год мы яго чакалі, і вось астаўся адзін тольк месяц. Зразумейце-ж наша хваляванне, нецярпеньне, радасьць, а разам з тым і трывогу!

Многія рабяты зьбіраюцца на свабоду, ўсё-ж такі пару год адседзелі. Але апошнія прыгаворы на політпроцэсах у „свабоднай дэмакратычнай Польшчы“ пакідаюць нам усё-ж менш надзей.

У апошні час самыя меншыя прыгаворы—чатыры гады. Нядаўна два хлапцы, вызваленыя акруговым судом, пасля апэляцыі, атрымалі па шэсьць год. Другі хлапец атрымаў восем год. Ведаеце, напэўна, пра процэс на Заходняй Украіне, дзе некалькі чалавек атрымалі пажыццёвую турму, іншыя па дваццаць, пятнаццаць, дзесяць, восем, шэсьць год. І вось на днях апэляцыйны суд гэты прыгавор пацьвердзіў. А вось наша (сядзіць са мною ў адной камэры) В. У акруговым судзе атрымала пяць год, а ў апэляцыйным—восем год, і гэта ў той час, калі яна ўжо чатыры гады сядзела раней і толькі дзесяць месяцаў была на свабодзе.

Усё гэта прымушае ўсіх нас з'вялікай нецярпелівасьцю чакаць суду. Але ўсё гэта ні на валасок не паслабляе і не ламае нас. Ах, каб вы бачылі, якія бадзёрыя, сільныя ўсе нашы таварышы!

Мяне асабіста ўсе гэтыя прыгаворы не датычацца: у мяне няма дзвюх пэрспэктыв—свабода або турма. Вядома, турма, і ня два-тры гады. Я ласкі не чакаю. Атрымаю шмат, чорт з ім! Напляваць мне на іх прыгавор! Думаю, што самі паны судзьдзі разам з сваім Пілсудзкім будуць за мяне адседжваць апошнія гады майго прыгавору. Мы будзем сядзець у турме, але за нас працуюць таварышы на свабодзе і сама гісторыя.

28 лютага

Сястры Н.

...Няхай цябе ні крышачкі не засмучае, што ты ня можаш пасылаць мне грошы. Я-ж жыву не адна. У нас вялізарная комуна і многа сяброў, якія аб нас не забываюць. Не клапаціся па мне: мне добра, так добра, наколькі можа быць добра ў турме.

22 сакавіка

Брату В.

...Вы ўжо сабе ўяўляеце, што я ўжо напярэдадні магілы, а гэта зусім сьмешна. Ні сухо-таў, ні раматузу—гэтых неразлучных спадарожнікаў усіх зьняволеных—у мяне яшчэ няма. Замест усіх жахлівых хвароб у мяне толькі крыху не ў парадку сэрца, але гэта-ж не хвароба, а толькі, здаецца, рэзультат нэрвовага растройства.

Ну вось аб маім каштоўным здароўі вам ужо ўсё вядома, глядзеце-ж, кіньце непакоіцца...

У мяне час ляціць і ляціць. Ужо трэцяя вясна ў турме, а восень будзе ўжо чацьвёртая. У нас ужо зусім цёпла. Як я люблю раннюю весну! Але ня менш вясны люблю я і лета, і восень, і зіму, люблю бязупынны ўрачысты карагод розных, па-свойму прыгожых, месяцаў і дзён.

Якое шчасьце, што ў турме, я ўсё-ж такі бачу, адчуваю зьмены часоў году!.. Схадзіце абавязкова ў лес і нарвіце пралесак...

12 красавіка

Сястры Н.

Няўжо я табе да гэтага часу не напісала, што паштоўкі і кніжкі атрымала? Атрымала. Дзякуй вялізнае, сярдэчнае. Малюнкi сапраўды прыгожыя. Як рады былі мы ўсе. Усе паштоўкі расклалі на сталe і на ложках—зрабілі сабе карцінную галярэю і ходзім разглядаць. Колькі размаху, сілы, прыгожасьці. Асабліва мне падабаецца „Прыбой хваляў“.

Гэтым ты зрабіла нам вялікую радасьць: ці-ж дзіва, ня выходзячы з турэмнай камэры, пабываць у горах і на моры, столькі бачыць, так далёка быць. Дзякуй, дзякуй!

...У мяне ўсё добра, я ў апошні час зусім здаровая, многа вучуся і з захапленьнем сустракаю вясну, а яна ў нас сонечная, пяшчотная.

Усім родным.

...Да суду ўжо толькі тры тыдні. Дні лятуць і паўзуць, а мы хочам як мага лепш выкарыстаць час—вучымся да зьнемажэньня. Вось бачыце: у турме і сьпяшаемся, і стамляемся, і часу нам не хапае...

Настрой прыпадняты, неспакойны. У гэты тыдзень выслалі ў іншыя турмы шмат нашых хлопцоў і дзяўчат. Мы звычайна ня ведаем, куды яны выяжджаюць, ня ведаем, якія там умовы, ня ведаем, ці спаткаемся мы яшчэ калі-небудзь у жыцьці: праводзім-жа іх не на свабоду, а ў іншую турму, і таму мы гэтыя разлукі вельмі востра перажываем...

23 красавіка

Сястры Н.

...Каб я хацела даць азначэньне свайму жыцьцю, я-б сказала, што ўсё маё жыцьцё—гэта яркі сонечны вясновы дзень, і я-б ня схлусіла—гэта сапраўды так. Неяк нядаўна я думала аб сваім жыцьці, успамінала ўсё, усё і знайшла адно сумнае здарэньне, адзін жахлівы дзень—гэта сьмерць Леніна. Вось гэта, і толькі гэта сапраўды было самым вялікім горам, якое я перажыла. Праўда бываюць іншы раз цяжкія дні, калі даведваешся аб вялікіх правалах, аб няўдачах у рабоце. Вось цяпер, напрыклад, у нас у партыі вельмі цяжкі час, але хіба гэта можа зрабіць наша, маё жыцьцё восенскім днём? Ніколі!..

Прыцельцы Р.

Так даўно табе ня пісала. Нічога, нічога пра цябе ня ведаю, з такою цяжкасьцю ўяўляю сабе цябе цяперашняй, зусім дарослай, паважнай. Але затое як ярка бачу цябе ў мінулым. У турме ніколі не забудзеш старога прыцеля, а палюбіш яго яшчэ гарачэй і цябе я так гарача люблю, так прагна чакаю магчымасьці з табою сьпісацца, даведацца аб табе ўсё, усё што ты перажыла за гэтыя прыгожыя гады. Колькі цудоўнага за гэтыя гады! Здаецца, хапіла-б на дзесяць год „спаккойнага“ жыцьця. Пішы—цяпер ёсьць магчымасьць пісаць да мяне, не саромеючыся і не баючыся цэнзуры.

...Пра сябе ўжо не магу пісаць. Праз некалькі дзён у мяне апошні суд. Напішу табе аб ім пасьля. Жыву, бадзёрая, здарова. Жыцьцё прыгожае і з турэмнага вакенца здаецца яшчэ прыгажэй.

Бяз даты

Сястры Н.

...Калі-б ты ведала, з якой нецярплівасьцю мы ўсе чакаем суду. Мы прыдзем не пакорнымі авечкамі, ня толькі ня будзем прасіць аб вызваленні, але горда і сьмела заявім, што нас не спалохалі ні пыткі, ні дыфэнзыва¹⁾, ні гады ў турме; не спалохаў і прыговор, што мы заўсёды

¹⁾ Польская ахранка. (Заўвага перакл.).

будзем вернымі нашай барацьбе, што мы верым у перамогу. Помні-ж, як я павінна быць шчасьліва. Думаю пра суд, як пра сьвята, як пра перамогу, ня гледзячы на тое, што атрымаю шмат год. Але што мне іх прыгавор! Якую сілу ён мае над намі, калі ўсё бліжэй той дзень, калі мы над імі вынесем свой прыгавор, больш суровы, чым гады турмы.

16 мая

Усім родным.

...Ужо некалькі дзён працягваецца наш суд. У мяне столькі новых уражаньняў, даўно забытых перажываньняў! Уявіце сабе, якая асалода бачыць два разы ў дзень лес і палі, свабодных людзей, дзяцей, вуліцы, дамы, неба і сонца. Шмат, шмат неба, бязьмежнага, блакітнага і яркага сонца. І ўсё гэта вясновае, радаснае, з усмешкай.

Настрой у мяне, як і ва ўсіх нас, вясновы, бадзёры. Я не адчуваю праведзеных у турме гадоў, забываюся аб маіх (о, жах!) дваццаці чатырох гадох і адчуваю сябе васемнаццацігадовай...

23 мая

Сястры Н.

...Ты дзівішся, напэўна, што я табе нічога ня пішу аб судзе. Цяжка аб ім пісаць і ня хочацца. Напішу больш падрабязна, калі ўсё скончыцца. У нас вельмі весела, шмат бадзёрасьці,

сьмеху; часамі цэлымі гадзінамі, седзячы ў залі суду мы забываемся, што нас судзяць. Шмат уражаньняў, вельмі рознастайных, радасных спаўканьняў, даўно нябачаных карцін.

Добра, што суд іменна ўвесну! Мы захлынаемся ад захапленьня, калі бачым зелянеючы лес і гурбы дзяцей. Як сьвята, чакаем таго дня, калі ўбачым цьвітучыя сады. Мы ўжо даўно ня бачылі ўсёй гэтай урачыстай прыгожасьці, і хто ведае, колькі год яшчэ многія з нас ня ўбачаць яе...

Як хочу я, каб усе вы—мае любімыя і свабодныя, усёй душою ўдыхалі вясну і блакітнае неба, каб, як дзеці, насіліся радасныя і вясёлыя па тым лесе, які я бачу толькі цераз краты вакенца турэмнай карэткі!

15 чэрвеня

Усім родным.

...Суд мой ужо фактычна закончаны. Чакаем прыговору. Даведаемся праз некалькі дзён. Я здарова і бадзёра. Ды як-жа можа быць інакш, калі перажыта столькі цікавага, незабываемага?

20 чэрвеня

Таварышу С.

...Ты, напэўна, думаеш пра мой суд. Ён ужо амаль закончыўся. Зараз у нас апошні перарыў. Чакаем прыговору. Асаблівых нечаканасьцяў ён нам, канечна, не прынясе. Нават не дзiesiąткі, а толькі адзінкі пойдучь на свабоду, і гэта ня

гледзячы на тое, што мы да суда сядзелі тры гады. Пракурор патрабаваў для ўсіх падсудных па восем-дзесяць год. Вызваліць просіць толькі аднаго—провокатара. Цікава, праўда? У нас рэдка бывае такія жывы, бадзёры настрой, як цяпер. Праўда, хочацца на свабоду, да чорцікаў, але хіба яшчэ двух-трох-гадовая пэрспэктыва турмы можа паменшыць нашу жыцьцярадаснасьць, бадзёрасць, сілу? А сілу нашу мы так моцна адчулі, паказалі.

За ўвесь час процэсу мы былі моцна арганізаванай, згуртаванай кіпучай энэргіяй масай. Усе выступленьні гаварылі аб нашай несакрушальнай сіле, гатоўнасьці змагацца далей, дыхалі зьнявагай і нянавісьцю да іх, неўстрашымай і бязьмежнай адданасьцю справе.

І гэта ў той час, калі кожнае слова пагражала новым годам турмы... Але хто аб гэтым думаў! Нам затыкалі рот на кожным трэцім слове, перарывалі і пераходзілі „да парадку дня“. Але затое як яны дрыжэлі і бляднелі ў час нашых дэманстрацый. А для нас гэта былі мінуты самай высокай, незабываемай асалоды. Як шкода, што ты ня мог быць разам з намі, што ты ня бачыў нашых рабят. Я іх буду любіць і помніць усё маё жыцьцё...

Напэўна, зараз жа пасьяля прыгавору ўсіх нас разьвязуць па розных турмах. Гэта яшчэ павялічвае ўрачыстасьць настрою.

Мы разьвітваемся з старымі таварышамі, з якімі так доўга сядзелі разам, так моцна зьвязаны

Ўсім нашым сваеасабліва прыгожым турэмным жыцьцём, поўным унутранага сьвятла, напружанай работы, суму і сьмеху, нястачы і песень, сьмялейшых палётаў, лятуценьяў і няўтомнай работы мысьлі...

Гэта толькі часткова правільна, што мы ў баку ад жыцьця, таму што мы больш чула прыслухоўваемся да кожнага шолыху жыцьця і куды сільней рэагуем (праўда, толькі пачуцьцём і думкай) на ўсе яго праявы, чым вы, якія стаіце ў самым цэнтры яго...

З нецяргеньнем чакаю пераводу ў новую турму. Падумай толькі, я ўжо тры гады жыву ў тым жа „пакоі“. Калі гэта я жыла такім сталым жыцьцём?

Дзе мне прыдзецца апынуцца, ня ведаю, зусім ня ведаю, але ты пішы, я твае лісты буду атрымліваць. Так ня хочацца, каб з-за пераезду абарвалася наша перапіска. Магчыма, што пасля суду я буду акуратна наогул атрымліваць лісты, так што пішы вельмі часта і вельмі шмат пра ўсё, пра ўсё...

Зноў пытаю аб Т. Дзе ён, які ён, што з ім? Напішы ўсё, што ведаеш. Ах, як я хочу знайсці яго... Калі-б я магла вас усіх, так горача любімых, бачыць, абняць, усё расказаць і пра ўсё распытаць! Як я мару аб спатканьні з вамі, з якой глыбокай пяшчотнасьцю думаю аб вас, як палка хочу ведаць пра вас. А ўсё гэта будзе, будзе!

Яму-ж.

Мы ў турме цяпер на раздарожжы. Суд скончыўся. Прыгавор ужо агалошаны. Мне далі больш дзесяці год. Праводзілі на свабоду некалькі таварышоў, чакаем ад'езду ў новую турму, а пакуль сядзім на месцы. Сур'ёзных сыстэматычных заняткаў яшчэ, вядома, не распачалі, чытаем бэлетрыстыку, добра, што якраз нам прыслалі пачку добрых кніг; жывасьці, бадзёрасьці ў нас заўжды было даволі, а цяпер суд над намі прынёс столькі новых уражаньняў, столькі новых хваляў сілы!

Аб ходзе процэсу я ўжо пісала. Астаетца дадаць крыху, але, бадай, самае прыгожае: магутны „Інтэрнацыянал“ асуджаных пад градам удараў поліцэйскіх. А потым (запомні, сябра, карціну)—растропанья валасы, парваная вопратка, сінякі і ссадзіны на тварах, на ўсім целе. А вочы—сонца, польмя пажараў.

І магутная, пераможная, грозная песня праз вокны чорнай турэмнай карэткі, праз штыхі поліцэйскіх у шырокія вуліцы настарожанага і з пагрозай прыціхшага гарадку...

Тады-ж

Матцы.

...Мамачка мая, дарагая, любімая, родная! В. гаворыць, што і цяпер, калі ты пішаш мне, ты шмат плачаш. Непатрэбна гэтага, мая родная, дарагая. Мне так балюча аб гэтым ведаць.

Мамачка, ты хочаш майго шчасьця, дык чаго-ж ты плачаш, калі я шчасьліва? Так, мама, я ня ілгу, а ад шчырага сэрца кажу табе тое, што глыбока адчуваю. Я шчасьлівая, такая шчасьлівая, якіх ёсьць напэўна мала. Хіба гэта не найвышэйшае шчасьце, якое толькі можа быць: жыць і змагацца, змагацца з бязьмежнай верай у перамогу, аддаваць любімай рабоце і барацьбе ўсе сілы, усю душу, усе нэрвы, быць маладой, мець шмат дарагіх і любімых прыцяляў?

Ды няўжо гэта ўсё, што я маю? Вось, бачыш, мамачка,—гэта ня пустыя словы, знойдзецца шмат людзей, якія мне пазайздросьцяць.

Але, напэўна, перад табою ўвесь час мільгаціць страшнае слова „турма“. Яно і выклікае ў цябе сьлёзы. Дык, ведай, што турма мне зусім нястрашна, яна толькі часткова абмежавала, але зусім не адбіла ў мяне майго шчасьця, бо я не перастала быць тым, чым была.

Думаючы аб турме, вы, мабыць, уяўляеце сабе голад і холад, і зьдзекі, і ўсякія беды. Усё гэта так, але з голаду нам не дадуць памерці таварышы. Мы-ж пакінулі на свабодзе тысячы дарагіх таварышоў, якія заўжды помняць пра нас. У турме ў нас „комуна“. Дзелімся кожным кавалачкам. Зьдзекаў нямала, але мы ня згінаем шыі, не даём на нас езьдзіць. А, апрача ўсяго гэтага, у нас заўжды бадзёры дух, заўжды шмат песень (хоць за гэта караюць) і сьмеху.

Праўда, часам і сумуем, але гэта толькі хмаркі на ясным небе.

Дык ня плач-жа, мая родная, бо няма чаго плакаць, твае сьлёзы болем адклікаюцца ў маім сэрцы...

Бяз даты

Сястры Л.

Ты ўжо, напэўна, ведаеш, што суд наш скончыўся. У чэрвені агаласілі нам прыгавор. Найменшае здзіўленьне выклікалі мае дзесяць год. Я і не сумнявалася, што атрымаю столькі...

Як бачыш, няма худога бяз добрага. Прыдалося нават тое, што мы сядзелі тры гады да процэсу. Такім чынам, тыя таварышы, якія атрымалі па два з паловаю і тры гады ўжо пайшлі і ідуць на свабоду. Калі-б ты бачыла, што гэта за сьвята ў нас, калі-б ты ведала, якая радасьць адпраўляць на свабоду таварышоў! Як тыя, хто выходзіць на волю, так і тыя, хто астаецца, помняць аб гэтым гадамі.

Але ў нас ня стала менш „насельніцтва“. Напэўна, праз адзін-два месяцы прыдзе новых больш, чым вышла.

Бяручы на круг, мы вельмі здаволены ходам процэсу. Вядома не прыгаворам, а тым, што нам удалося правесьці нашу лінію. Калі-б ты бачыла наша адзінства, рэволюцыйную гордасьць перад тварам ворага, неўстрашымасьць, сілу; веру

і гарачае імкненьне яшчэ і яшчэ раз даказаць, што нас ня скруцілі, не зламалі, што наша справа не пераможна.

Назаўсёды, на ўсё жыццё астанецца ў памяці процэс. Зразумела, з намі ня „цацкаліся“. Напляваўшы на ўсякую „дэмократыю“ і ўсе процэсуальныя формы, судзьдзя на кожным слове затыкаў нам рот, выводзіў з залі, некалькі разоў судзіў завочна, а пасля прыгавору паліцэйскія аставілі нам „на памяць“ даволі значную колькасць сінякоў і рубцоў.

Зразумела, мы не мірыліся з гэтым, а адказвалі магутнымі дэманстрацыямі, песьнямі як у самай залі суда, так і па ўсім горадзе па дарозе ў турму.

Адным словам, процэс прайшоў так добра, што мы нават самі не спадзяваліся, не чакалі лепшага. А да ўсяго гэтага яшчэ такі „падарунак“: провокатар (які прышоў на суд і зрабіў паклёп не на аднаго таварыша) напярэдадні агалашэньня прыгавору пакончыў жыццё самагубствам—атруціўся. Хіба ня цікавае гэта зьявішча, ня доказ нашай моральнай перамогі?

Ты прасіла напісаць табе ня толькі аб радасьцях, але і аб сумных момантах нашага жыцця. Добра, напішу. Дык, вось, аднэй з самых цяжкіх думак у сувязі з заканчэньнем процэсу зьяўляецца думка аб тым, што самы стары таварыш—удзельнік процэсу—і пры тым самы хворы, напэўна, памрэ ў турме, ня высядзіць тых васьмі гадоў, якія яму далі.

Яму цяпер сорак сем ці сорак восем год. Палову свайго жыцця ён правёў у падпольлі, сядзеў некалькі разоў пры царызьме, а з дзесяці гадоў існаваньня „незалежнай“ Польшчы ён сядзіць у зьнявольненьні ўжо сем-восем год.

Разумеецца, у рэзультате такога жыцця, яго мучаюць усе хваробы, якія толькі ёсьць на сьвеце, і пагражае нават паралюш... Яго жонка, зусім маладая жанчына, памерла некалькі год таму назад у турме, а на свабодзе засталася адна іх малая дачка.

Вось думка аб гэтым таварышу і непакоіць мяне, ды і ўсіх нас. Яго вельмі любяць усе таварышы, клічуць яго „наш бацька“, ды ён і на самой справе сапраўдны бацька з сваімі клопатамі аб усім і аб усіх. О, колькі-б я аддала-б, каб хоць крышку дапамагчы яму!

...Зноў пішу табе. Чакаем ад'езду ў другую турму, а пакуль што не адчуваем сябе моцна на адным месцы. Заняткі спынілі яшчэ перад судом, а цяпер патрэбна было-б працягваць (у нас летам таксама канікулы), але вельмі хочацца пры разьвітаньні з маімі дарагімі дзяўчатамі яшчэ што-небудзь даць ім, што-небудзь напамніць, падрыхтаваць іх да таго часу, калі яны астануцца бяз нас ўсіх.

Шкада пакідаць хлапцоў і дзяўчат, з якімі так зжылася і так палюбіла, але хочацца ехаць. Хочу ўбачыць новыя месцы, новых людзей, новую абстаноўку.

Вельмі хочацца вучыцца. Як гэта ня сьмешна, але я за тры гады турмы ня мела часу вучыцца. Даўно ўжо выпрацавала сабе плян заняткаў і з нецярпеньнем чакаю, калі змагу правесьці яго ў жыцьцё...

2 ліпеня

Таварышу С.

...Захацелася пазбавіцца цяжкага, гнятучага настрою, які пануе зараз у нас у камэры, ды і ва ўсім аддзеле. У нас бываюць, праўда рэдка, дні поўныя халоднай трывогі. Тады ўсё сьціхае, зьнікаюць громкія спрэчкі, апаবাদаньні, перарываюцца мары і ўспаміны, у ва ўсіх нахмураныя бровы, амаль не прачытанья, перагортваюцца старонкі кнігі, хутка снуе іголка, нецярпліва гучаць крокі. А ўва ўсім паветры, у словах, у поглядах, у думках, у рухах—трывога, трывога і да яе чаканьне яшчэ чагосьці і вялікага, што яшчэ павінна здарыцца. У нас так бывае, калі здараецца што-небудзь нядобрае, здаецца, што павінна быць яшчэ і яшчэ, і гэта „яшчэ“ не прымушае сябе чакаць і сыплецца, як дождж.

Вось так і сёньня. Заўтра ўжо ўсё будзе на сваім месцы—шум, і гам, няўмолчныя і неадкладныя, амаль „невыварымыя“ дыскусіі—і тое, што здарылася будзе здавацца меншым і натуральным. А сёньня не пасябе.

Раскажу табе пра першае зьвяно гэтага ланцуга. Раніцей даведаліся, што арыштавана наша дзяўчына, якая толькі пяць месяцаў таму назад вышла на свабоду, пасля трох год турмы. Ці разумееш ты гэта? Мы пазелянелі сёння, калі пачулі аб гэтым. Пяць месяцаў! Яны здаваліся нам тыднем! мы амаль яшчэ ня прывыклі да таго, што яна вышла, яшчэ бачым яе ў камэры, на прагулцы. А яна нават не асвоілася з свабодай, з усім новым, што адбылося за гэтыя тры гады, нікога і нічога ня бачыла, нічога ня чула, не надыхалася сонцам і небам, не страхнула з сябе турму—і... зноў турма, зноў тая-ж камэра, тая-ж прагулка, тая-ж твары, зноў свабода—толькі ўспаміны і... мары, а сапраўднасьць—турма, турма і турма.

Вось калі душыць злосьць, вось калі ўся істота ператвараецца ў крык абурэння! Мы ня можам прывыкнуць да гэтага, прымірыцца, хоць гэта далёка ня першы факт. О, колькі ў нас ёсьць яшчэ такіх рабят, якім свабода толькі дыхнула ў твар і праімчалася міма, як вихор, што ўварваўся ў душныя сьцены турмы. А яны пасля першага прыступу злосьці з тымі-ж сьветлымі, гордымі тварамі ідуць далей, далей у турму, але ўсё-ж такі да свабоды.

Я так хочу, каб ты гэта добра зразумеў, каб гэта і цябе таксама балюча закранула і прымусіла нахмурыць бровы... Я хачу цябе бачыць, каб сказаць табе шмат-шмат жахлівага і прыгожага, цёмнага і праменна-сьветлага.

У гэты тыдзень я даведалася асабліва шмат цікавага, што прымусіла хўтчэй круціцца ўсе віньцікі душы. О калі-б я магла табе ўсё гэта расказаць!

Я цябе, напэўна, павергла ў самы змрочны настрой. Ну, падымі галаву і ўсьміхніся, паглядзі на мяне, я таксама ўжо зараз усміхаюся. Мы-ж сільней за ўсё гэта, мы-ж—пераможцы, а ніхто іншы. А ўспомніш аб гэтым—і ўсе трывогі становяцца маленькімі і мізэрнымі, і душу запаўняе адно нашае „до-обра“!

...Над намі цяпер зьбіраюцца хмары. З тыдня па тыдзень чакаем увядзеньня ў жыцьцё новага турэмнага рэглямэнту, паводле якога мы будзем прыроўнены ў правах да крымінальных, тады кнігі і пісьмовыя прылады будзем атрымліваць толькі, як узнагароду за „добрыя паводзіны“. Мы, зразумела, бяз бою не здадзімся, і вось цяпер ідзе на ўсіх парах падрыхтоўка з абодвух бакоў барыкады. Магчыма, што гэта прыдзе ў ва ўсёй сваёй прыгожасьці не адразу, але мы гатовы.

З нецярплівасьцю чакаю восені. Вельмі-ж хочу пераехаць у другую турму. Гэта-ж будзе цэлае здарэньне, цэлая куча навін.

Зараз выходзіць на волю наша Р. Ужо ўсе мы хвалюемца амаль столькі-ж, як і яна сама, напружана прыслухоўваемся да кожнага гуку ў карыдоры, а палова камэры невядома якім чынам зьмясьцілася на вакне, каб бачыць яе хоць адным вокам ужо амаль свабодную.

...Вось я нядаўна была злосная-празлосная, а цяпер думаю аб Р., уяўляю сабе яе шчаслівы твар і вочы, якія зьзяюць радасьцю і больлю, і мне робіцца радасна і добра. Ах якая ў нас радасьць праводзіць на свабоду! Ужо, ужо яе няма! Яшчэ чую апошні крык „Дзяўчаты, таварышы, да пабачэньня! Да пабачэньня“! Як цудоўна, прыгожа!

26 ліпеня

Усім родным.

Я яшчэ, як бачыце, у той самай турме. Выедем, думаю, пазьней, пасья таго як атрымаем мотываваныя прыгаворы, Адкуль у вас чорныя думкі? Ды што са мною можа здарыцца? Мяне-ж так шчыра ахоўваюць, пільнуюць! Не, ня думайце нічога дрэннага, мне добра...

У час процэсу я з цікавасьцю прыглядалася да нашых бацькоў. Былі розныя—рабочыя і мяшчане, палякі і яўрэі, але як яны зьліваліся ў адну масу, як аднолькава рэагавалі. Помню іх сьлёзы і ўздыхі ў часе прамой адвакатаў, панурае маўчаньне ў адказ прокурору. Але якой гордасьцю тарэлі іх твары ў часе нашых выступленьняў...

Бяз даты

Маленькім пляменьніцам.

...Учора была страшэнная бура. Мы ўсе ня спалі, прыслухоўваліся да гудзеньня ветру і ўносіліся на свабоду. А калі бывае добрае надвор'е і ўвесь наш двор робіцца гарачым ад

сонца, нам зноў хочацца на свабоду ў лес, у поле. Вы ведаеце, напэўна, што мы гуляем усяго дзеве гадзіны ў дзень. О, каб вы ведалі, як нам ня хочацца варочацца ў камэру, як глядзім на гадзіннік, і нам здаецца, што хтосьці нарокам штурхае стрэлку, як мы ненавідзім гэты крык¹⁾: „Praczer skonczony. Proszе schodzic“.

У нашай камэры ніколі ня бывае сонца, і толькі па вечарох усё неба перад нашым вакном палымнее золатам і чырванью, пераліваецца фіюлетам, сінявой і ізумрудам. Тады мы па чарзе ўзьлязаем на вакно, па некалькі мінут прагна глядзім на неба, на дрэвы ў далі, за сьцяной, на маленькія домікі на горызонце. Але на вокнах сядзець нельга і за гэта нас караюць, не даюць дазволу на спатканьні і пасылак ад родных...

Мы ведаем вельмі многа песень і нам вельмі хочацца сьпяваць, але гэта нельга рабіць. Мы ўсё-ж такі часам рызкуем і гэта нам прыносіць вялікую радасьць. Наогул-жа ў нас сумна ніколі ня бывае, але бывае нуда, часамі ўсе грудзі разрывае злосьць, а іншы раз раптам ніэтагонізсяготакзахочацца на волю, што сабе месца не знаходзіш. Мы тут вельмі блізка зжываемся адзін з адным, моцна любім адзін аднаго і тыя з нас, хто ўходзіць на свабоду, ніколі нас не забываюць і шмат месяцаў, ужо будучы на свабодзе, больш за ўсё думаюць пра нас, душою з намі.

¹⁾ Шпацыр скончаны (заўвага перакл.)

Да нас у госьці прышоў агульны любімец
ўсёй турмы—Уладзік. Гэта двухгадовы хлопчык,
разумны і чорнавокі, такі паважны, спакойны.
Ён зусім ня ведае самых простых рэчаў аб
якіх ведаюць усе дзеці, якія жывуць на свабодзе,
але затое добра ведае ўвесь турэмны мэханізм
і часта па наслышцы ад старэйшых гаворыць
пра свабоду. Ён з маткаю павінен сядзець
яшчэ цэлы год

...Спыніла ліст на цэлых дзесяць мінут:
гуляла з Уладзікам у мячык і ён ледзь ня
ў першы раз голасна сьмяяўся і пляскаў у да-
лоні, а ўся камэра залівалася сьмехам разам
з ім...

27 верасьня

Усім родным.

...Я набегалася на прагулцы, а зараз пішу
вам і часта паглядаю ў вакно. Там зьзяе такое
блакітнае чыстае, блакітнае неба. Як гэта добра,
што ў турме бачыш неба! Гэта-ж такая прыго-
жасьць, якой ніякімі словамі не апішаш.

Цяпер успамінаю часам, як часта ў дзяцін-
стве я глядзела дома на заход, калі неба і рака
зьліваліся ў адно вогненнае мора, а на душы
было так радасна і трывожна. О, як хочу
я бачыць. Яшчэ калі-небудзь маю дарагую раку,
заход і палісаднікі!

Таварышу С.

Ты, напэўна, вытлумачыў сабе маё доўгае маўчаньне самымі змрочнымі меркаваньнямі, а мне радасна, лёгка, добра. У самыя лепшыя мінуты паўтараю:

„В нём пламень пылал і соловушка пел,
цветы расцветали и бури гремелі“¹⁾.

Ніякіх прыгнечаных настройў і ў паміне няма. Неба блакітнае, блакітнае-блакітнае, і сьвеціць гарачае яркае сонца.

...Я зачытваюся поэзіяй, захапляюся эканомікай і гісторыяй. Вучуся з асалодаю, адчуваю жах перад сваім невуцтвам, усё баюся, што не пасьпею прайсьці ўсяго, што хочацца.

А на сьвеце столькі прыгожых кніг, столькі галін навукі!

20 кастрычніка

Усім родным.

...І так, я ўжо ў новай турме. Прыехала ўчора ўвечары. Цэлых два дні была ў дарозе, бачыла так многа новых людзей, новых карцін. Уявіце сабе, што за здавальненьне пасьля трох гадоў.

Тут сяджу ў адзіночцы. Тут нас, політычных, вельмі мала, таму яшчэ даражэй і цікавей будуць вашы лісты.

¹⁾ З „Миниатюр“ А.Безыменскага. (за ўвага перакл.).

Ох, як я буду чакаць вашых лістоў. Глядзіце-ж, не забывайце і пішэце, пішэце. Грошай пакуль што не пасылайце, а лепш прышліце кнігі.

25 кастрычніка

Сястры Н.

...У дарозе я цэлых трынаццаць гадзін правяла на этапе ў кампаніі „kontratnych kobiet“¹⁾. Ну і наслухалася і наглядзелася! Потым язда па чыгунцы. Бачыш, колькі новых уражаньняў! Пасьпела ўжо аглядзецца ў новай турме. Перамена вялізарная. Надзвычай добрыя ўмовы для глыбокіх філэзофскіх разважаньняў: цішыня і амаль поўнае адзіноцтва. Зусім новая для мяне абстаноўка. Вось і цяпер сяджу ў сваёй адзіночцы, а навокал ціха, ціха. Толькі на версе нада мною хтосьці мерна бяз стомы крочыць па сваёй камэры. Чытаць, чытаць!.. Як добра, што на сьвеце ёсьць кнігі!

Бяз даты

Ёй-жа.

...Мне дзіўна ў новай турме. Падумай толькі: там нас было дзевяці-трыста політычных хлапцоў і дзяўчат, а тут толькі некалькі чалавек. Там кожны тыдзень было восем-дзесяць спатканьняў, штук дзесяць лістоў, кожныя два-тры тыдні прыходзілі новыя з навінамі, за сьце-

¹⁾ Простытутак (Заўвага перакл.)

намі—вялікі горад з вялікай, актыўнай арганізацыяй, а тут—адно спатканьне за два месяцы, адзін ліст за тыдзень-паўтара, новыя ня прыходзяць зусім, а калі і прыходзяць то з іншай турмы пасля двух-трох год зьнявольеньня, за сьценамі маленькае глухое мястэчка.

Бачыш, якая розьніца.

Я, вядома, і тут вучуся, шмат чытаю, захапляюся прыгожым выглядам ракі, якая цячэ ў нас пад вокнамі. Адчуваю ў сабе шмат сілы і бадзёрасьці, ня ведаю, што такое сум, нуда. Радуюся, што ўжо ідзе чацьвёрты год...

Кожную раніцу прачынаюся з пачуцьцём вялікай радасьці, усьміхаюся сонцу, а часта мне грудзі расьпірае радасьць жыцьця, сазнаньне сваёй сілы, вера ў сваю перамогу, правату.

Таксама

Комсамольскай арганізацыі N—ска.

Дарагія, родныя таварышы, любімыя браты мае! З далёкага кутка фашысцкай Польшчы, празкраты вакенца катаржнай турмы палка вітаю вас у дзень радаснага сьвята—комсамольскай гадавіны.

Пяць доўгіх гадоў ужо аддзяляюць мяне ад вас. Але гэты дзень ня згубіўся сярод іншых дат...

О, не! Што ні год—усёроўна, на свабодзе ці ў турме—у мяне ў гэты дзень было асаблівае сьвята.

Таварышы мае родныя, мілыя, як сказаць вам, што я адчуваю, што перажываю цяпер, калі

пішу вам, што буду перажываць у дзень гадавіны саюзу?!

Сяджу я ў сваёй адзіночцы, мне сьвеціць мільгаючая сьвечка, а навакол мяне сьцены, зноў і зноў сьцены, цішыня і ноч...

Пішу вам—і грудзі разрываюцца ад болі бязмернай, ад вялікай радасьці. Я ледзь стрымліваю сьлёзы, а далёкія, незабываемыя вобразы адзін за адным праходзяць перад вачыма: комсамольская ячэйка, „Азбука комунізму“, першыя гурткі, вучоба, магутны рост.

Комсамол, комсамол! Не пяць, а пятнаццаць, пяцьдзсят год бяссьільны вырваць з маёй памяці гэтыя ўспаміны, бяссьільны прымусіць мяне забыць аб тым, што комсамол зрабіў мяне бальшавічкай, выхаваў, загартаваў, навучыў ня толькі змагацца, але і любіць, рэволюцыйную барацьбу больш за ўсё, больш жыцьця.

Таму дзень гадавіны—для мяне вялікае і радаснае сьвята. Усёй душою хачу я, каб мой голас прывітаньня і вялікай любві да вас прарваўся праз сьцены і краты вастрогу, праз сотні вёрст, якія аддзяляюць мяне ад вас, праз граніцы, каб даляцець да вас і сказаць, што ніякія турмы, ніякія граніцы ня могуць разлучыць комсамольцаў.

Прывітае-ж, дарагія таварышы, маё прывітаньне і ведайце, што і ў ланцугох фашызму я астаюся комсамолкай.

Дык ці-ж трэба вам гаварыць, што фашысцкі прыгавор—шмат год цяжкага зняволеньня—

я прыняла з горда ўзьнятай галавой і „інтэркацыяналам“ на вуснах, што ўсе прыгаворы, пабоі, зьдзекі і прыгнечаньне ня толькі ня могуць зламаць мяне, але зьяўляюцца новымі магутнымі крыніцамі рэволюцыйнай энэргіі? Ці трэба казаць вам, што гады зьнявольенья—гэта гады няўтомнай работы над выхаваньнем, умацаваньнем і падрыхтоўкай дзiesiąткаў членаў партыі і комсамолу да новых баёў, да барацьбы на ўсё жыцьцё?. Ці трэба ўпэўніваць вас, што я адсяджу свой тэрмін, ні на мінуту не губляючы бадзёрасьці, не забываючы, што я—выхавальнік ленінскага комсамолу, што выйду я з турмы на цэлую галаву вышэй, з морам энэргіі, бадзёрасьці, любові да рэволюцыйнай барацьбы ў грудзёх, што з усім гэтым багажом і новай у сто разоў сільнейшай энэргіяй кінуся ў новую барацьбу, у барацьбу да перамогі.

Таварышы мае родныя! Якое вялізарнае шчасьце быць комсамольцам, быць часткай вялікага колектыву—пераможца.

У гэты дзень замест турэмнай адзіночнай камэры я буду бачыць вялікую слаўную комсамолію, шырокія вуліцы да краёў напоўненыя стальнымі шарэнгамі маладых дэманстрантаў, замест цішыні буду чуць грамавыя раскаты „Маладой Гварды“, буду не адна, а сярод тысяч, дзiesiąткаў тысяч нічым не адзеленая, не адгароджаная буду з вамі сярод вас...

Заўжды ваша, заўжды комсамолка Н.

Таварышу С.

...Баюся, што ўвесь мой сёняшні ліст да цябе будзе песьняй—колькі розных пачуцьцяў у мяне на душы сёньня, учора, увесь тыдзень, амаль заўжды. Хочацца круціцца, пець, імчацца наперад, наперад, далёка ў сонечныя залацістыя асеньнія далі. Так добра, добра. Раніцай рака, якая працякае пад самымі вокнамі, шэраблакітная, хутаецца ў празрысты вэлюм туману і ледзьледзь адказвае ўсьмешкай чырвонаму небу, а ў дзень, блакітная і зялёная, уся іскрыцца і зьяе сонцам у залатых кудрах лесу.

Я так упіваюся сонцам, паветрам і восеньню—на жаль, з вакна—што потым доўга чытала вершы аб восені, вясне, зіме і леце і ўся зьлівалася з аўтарам у іх п'явучых, яркіх і маляўнічых строфах. Ой, не, ня ўся, таму што ў іх часта прарываецца сум, часамі боль, а я гэтага знаць ня хочу, ня хочу...

...Ты, вядома, ведаеш, што я ў новай турме, далёка, далёка ад вас. Гэта—сапраўдная катарга, зусім не падобная на нашу мінулую турму. Нас, політычных, тут вельмі мала, так што было-б вельмі сумна, калі-б я ўмела сумаваць, сільна адчувалася-б адарванасьць ад сьвету, калі-б у душы ў мяне ня быў увесь сьвет.

Вучыцца буду, вучыцца. На парадку дня ў мяне эканоміка, гісторыя, літаратура. Праз год—Філёзофія і мовы, а далей ня хочу думаць: навук

хопіць на сто, ня толькі на пяць год. Цяпер сур'ёзна праходжу польскую і украінскую літаратуру. Цікава, вельмі цікава.

...Пішы хутчэй і часьцей. Я цяпер ужо „качпа“¹⁾ і таму лісты ідуць не праз акруговы суд, а проста на турму—гэта куды хутчэй. Цяпер ужо ня будзе такіх няпрыемных казусаў, якія былі раней. Дык пішы-ж больш. У той турме лісты былі дарагой вестачкай, а у гэтай—у сто разоў даражэй. Глядзі-ж пішы, пішы, а то раззлююся і па прыездзе надзяру вушы. І зараз-жа вышлі кнігі, а то ў нас бібліотэчка ў кішэню зьмесьціцца.

Пакуль што вышлі, што хочаш (і так будзе добра), толькі абавязкова „Комсамолію“, а потым я табе скажу, чаго я хочу. Ну, чакаю, чакаю тваіх лістоў і кніг, дарагіх, распрыгожых...

...Ведаеш я напісала „маме“²⁾ да дня нараджэньня прывітальны лісьцік. Праўда, яшчэ шмат часу, але я так хачу, каб ён не спазьніўся, прышоў. Ты-ж зразумееш, колькі каштавалі мне гэтыя радкі, як усёй душою, усімі нэрвамі я іх пісала. „Мама“, „мама“, родная, любая. Пяць гадоў я ўжо ня бачыла, але палюбіла за гэтыя гады так, як ніколі. Ці прыедзеш ты да „мамы“ на сьвята? Я хочу, каб вы ўсе, усе зьехаліся, каб у гэты дзень усе былі разам, а я ў гэты дзень таксама буду з вамі, з „мамай“. Як боляча і радасна мне будзе!

¹⁾ Асуджаная (за ўвага перакл.)

²⁾ Тут пад словам „мама“, маецца на ўвазе комсамольская організацыя. Дзень нараджэньня—гадавіна заснаваньня (за ўвага перакл.)

Я ж ужо такая дарослая, так даўно ўехала ад „мамы“, а ўсё яшчэ лічу сябе яе малодшаю дачкою, ганаруся ёю, радуюся, што ў мяне ёсьць такая „мама“.

А ведаеш, якая ў мяне да цябе просьба? Дзе-б ты ня быў у гэты дзень, успамяні пра мяне і напішы... Зробіш гэта, праўда?

5 лістапада

Сястры Л.

...Якая ты добрая ў сваім парываньні, калі хочаш пераліць у мае жылы сваю кроў, свае сілы. Не, мая родная, ня трэба, зусім ня трэба гэтага хацець. Ты на волі зробіш больш за мяне, сваю кроў, энэргію, сілу аддасі з большаю карысьцю, а ў мяне і сілы і бадзёрасьці хопіць. Хопіць ня толькі на турму, але і на работу (і яшчэ на якую работу) пасья турмы...

Ты ня думай, што я слабею, сохну з кожным годам. О, не! Уяві сабе цяпер, што пасья трох год турмы, я адчуваю ў сабе куды больш агню, сілы, радасьці, чым здаецца, мела раней. Я не слабею, а станаўлюся сільней, дух у мяне ня гасьне, а разгараецца ярчэй. Турма забівае толькі слабенькіх, а сільным яна ўлівае ў душу жыватворчую крыніцу. А я—сільная. Дык будзь жа за мяне спакойна...

Хочу падзяліцца з табою вялікай радасьцю, на днях атрымала ліст ад маіх старых таварышоў. Ня ведаю, ці зразумееш ты ўсю глыбіню

майго шчасьця? Пяць год нічога аб іх ня ведала, думала, што яны ўжо рассыпаліся ў розныя бакі, даўно пра мяне забылі, а тут усе яны—разам помняць мяне, любяць, шлюць прывітаньні, чакаюць. Ці многа ёсьць на сьвеце лепшых рэчаў?

...У адзіночцы я ўжо не сяджу. Хоць і мала нас тут—усяго толькі пяць, але мы ўжо разам, у агульнай камэры. Цікава, што і ты і Н.—абедзьве не маглі прымірыцца з думкаю, што я ў адзіночцы, абедзьве чула зразумелі, што мне гэта было вельмі цяжка.

Такое супаданьне мяне здзівіла і абрадавала. Але гэта ўжо прайшло. Я ўжо зноў чую чалавечы говар, сьмех, песьні і сама грамчэй і больш за ўсіх сьмяюся. Нам вельмі добра разам і мы вучымся, вучымся. Ведаеш, у нас рэдка калі зараз бываюць шэрыя, аднастайныя панурыя дні. Мы жывём і адчуваем жыцьцё і яго радасьць; нават тут, у гэтым глухім кутку, кожны дзень прыносіць нам які-небудзь падарунак, якое небудзь цікавае зьявішча. А я па меры магчымасьці імкнуся зрабіць за дзень як мага больш. Вучуся з вялікай ахвотаю, дня не хапае—ужо-ж вельмі кароткія дні.

...Калі-б ты ведала, чым зьяўляецца цяпер для мяне кожны з маіх старых сяброў, знойдзеных пасля столькіх год. Так слаўна і добра ў гэтым бязьлюдзьдзі адчуваць сувязь з далёкім вольным сьветам.

Усім родным.

...А у нас—цёплая, сонечная, залатая восень. Рэчка такая прыгожая, задумлівая і празрыстая ў асеньнім убраньні. А сеньня на прагулцы я з П. і О. сядзелі на лавачцы пад ігрушай, глядзелі на бледнае блакітнае неба, на нас падалі залатыя лісты, і мы сябе ўяўлялі на свабодзе, у садзе або лесе.

Ох, як ня хочацца ісьці з прагулкі, як ня прыкметна пралятае час. Мы часта гаворым, што калі выйдзем на свабоду, то спаць будзем на двары, каб як мага менш быць у сьценах, пад дахам.

15 лістапада

Ім-жа.

...Вось ужо і палова лістапада. Праз паўтара месяца новы, дзіўны і не вядомы год, але добры тым, што перакрэсьлівае стары. Няма яго, прайшоў, адседжаны яшчэ адзін. Ну, досыць філёзофіі.

1 сьнежня

Таварышу Л.

Нядаўна была гадавіна Кастрычнікавай рэвалюцыі. Колькі перажывалася з радасьцю і болью. Нас, з чырвонымі банцікамі, не выпушчалі на прагулку. Мы, маленькая, далёка закінутая кучка

Ў некалькі чалавек, так голасна, свабодна сьпявалі „Інтэрнацыянал“, каб нас чулі ў вас і на ўсім сьвеце, і адчувалі мы сябе ня групкай, а вялізарнай масай, магутнай сілай.

Ды і як было не адчуваць сябе магутнай сілай, калі наша найвышэйшая ўлада—начальнік турмы—тупаў нагамі і крычаў: „nie pozwolme“¹⁾, а ў адказ яму бязутрымным струменем неслася грозная баявая песьня. Як хвалявалася наша начальства, якім сьмешным і нікчэмным здавалася яно нам. Ну, хіба ты не адказаў бы поўным зьнявагі рогатам, калі-б табе гаварылі:

— Кожны ваш крок у турме намячаецца мною. Вы можаце рабіць толькі тое, што я вам дазваляю. Трэба было-б у мяне спытацца дазволу (ты чуеш?). Гэта-ж беспарадак у турме, гэта-ж на вуліцы, у горадзе чутна...

А мы толькі гэтага і хацелі.

Потым начальства пераходзіла на іншы тон і гаварыла:

Я-ж так клапачуся аб вашым здароўі, я-ж толькі добра вам жадаю...

Так, хоць у нашы сьвяты асабліва цяжка адчуваеш турму, зьнявольенне, адзіноцтва, але затое, ніколі сябе не адчуваеш такой сілай, ніколі так ярка ня бачыш, што мы—гэта ўвесь сьвет, што нас не пераможаш, ня зломіш!

1) Не дазволю (заўвага перакл.)

Сястры Л.

...О, як хацела-б у гэтыя дні быць з табою, з усімі вамі. Як дорагі мне гэтыя дні. Перадай ад мяне палкае прывітаньне комсамолу. Я ўсей душою з вамі і ў турме, заўжды і ўсюды, ўсюды.

Мае, дарагія, незабываемыя, як цяжка сказаць у лісьце ўсё тое, што сёньня хацелася вам сказаць, але вы зразумеете мяне. Гады, праведзеныя намі разам, зьвязалі нас на ўсё жыцьцё, а мне на ўсё жыцьцё далі сілы, гарт, зрабілі мяне вартай вас і непераможнай. Я горда тым, што вышла з нашай сям'і і сёньня ў такі радасны дзень працягваю вам руку, буду шчаслівая, калі ўспомніце пра мяне, заўжды і ўсюды вашай.

Тады-ж

Таварышу С.

...Гэта было некалькі тыдняў таму назад, але мне так хочацца табе гэта расказаць. За вакном дзесьці заходзіць сонца і нашыя тры хвойкі і рэчка ружова ўсьміхаюцца ўходзячаму сьвяцілу. Мы сядзім і чытаем газэты, захапляемся, спрачаемся і раптам—музыка. Мы ўсе праз міг ля вакна, прагна цягнемся праз краты і слухаем, слухаем. Гэта не оркестр, а шарманка або флейта. Вулічны музыкант. Я сяджу на падаконьніку і мяне акутваюць пяшчотныя гукі—яны даносяцца здалёк, як быццам апошнімі праменьнямі сонца. Я слухаю, і мне здаецца,

што на падаконьніку, побач са мною—ты. Мне так радасна, добра, хочацца працягнуць руку, каб цябе абняць і я ўсьміхаюся і сонцу і музыцы і табе.

Ну, як-жа гэта будзе калі мы спаткаемся? Я так часта бачу наша будучае спатканьне.

Сёньня неяксьці не магу шмат пісаць, а цяпер ужо хутка прагулка... Прышлі мне яшчэ некалькі кніжок: тыя прачытала адным духам.

28 сьнежня

Таварышу С.

...Толькі што скончыла чытаць (яшчэ раз) „Комсамолію“ і захацелася мне зараз жа пагаварыць з табою, прынесьці табе ўсе хвалі гарачай радасьці і дзесьці, дзесьці глыбока іскарка болю і ярка гарачае полымя перажытага і ўсё, усё што прыносіць мне з сабою, выклікае ў ва мне гэта бясконца дарагая поэма. Гэта казка і песьня—быль пра мяне і аб табе, аб усіх нас.

У тую мінуту, калі я прачытала апошні радок і мільганула думка: „Напісаць С. хутчэй, зараз“, паімчаліся адзін за адным вобразы, мілыя, заўжды жывыя, пачуліся словы, якія заўжды гучаць музыкай. Але... хіба аб усім гэтым напішам?

Дык вось, уяві сабе, што сёньня зусім ня зьбіраліся чытаць гэтай поэмы. Мы ўжо пасьпелі яе прачытаць і рашылі яшчэ раз урачыста чытаць у новагодні вечар. Сёньня я села скласьці праграму гэтага вечару, павінна была прагля-

дзець цэлы рад зборнікаў, кніг, праглядзела адну, адзначыла патрэбны адрывак, узялася за „Комсамолію“ і... зноў прачытала яе з першай старонкі да апошняй, цэлыя абзацы прачытаваючы па два разы, часта кажучы голасна: „Эх, добра, чорт падзяры!“ або сьціскаючы зубы, старалася шырэй уздыхнуць сьціснутымі грудзьмі.

Прачытала і... далейшым пунктам праграмы вышаў ліст да цябе. Няма на сьвеце поэмы больш мілай мне. Сашка¹⁾ хлапец дарагі, які ён распрыгожы, што яе напісаў. Ну, сам падумай на чацьвёртым годзе турмы, у глухой камэры на нашым востраве, дзе акрамя адзін аднаго і адміністрацыі мы бачым толькі прылятаючых да нас на крошкі вераб'ёў і варон, я ўбачыла тысячы мілых, родных рабят, ні проста знаёмую, а родную абстаноўку, пачула галасы і песьні, шум і стук, музыку і страляніну і чоткія крокі, і сьмех, сьмех... Ах добра, добра мне, як добра! І так мне захацелася да вас, ну на тыдзень, на месяц. Паглядзець, пачуць, убачыць, убачыць... Але... турма, турма і вёрсты, граніцы. Ну, што там шмат гаварыць. Хачу вас, бачыць хачу, хачу!

...А колькі бязьмежнага прыгожага тут, у Польшчы. Доўга, доўга буду апавядаць, калі спаткаемся. О, колькі тут у нас на кожным кроку тэм для праменна сьветлых поэм, колькі яшчэ

1) Бязыменскі (заўвага перакл.)

ня вылітых песень. Учора апошнія газэты пры-
неслі доўгачаканыя звесткі аб судах над
знаёмымі рабятамі. Сярод іх—мае турэмныя
вучаніцы, любімыя мае дзяўчаты. Прыгаворы—
пяць і шэсьць год. Гэта яшчэ добра, вельмі доб-
ра, таму што ў апошні год ў Польшчы васьмі-
дзесяці-дванаццаці-гадовыя прыгаворы пера-
сталі быць жахлівай навіною. І нічога. Быў курс
на чатыры гады і была бадзёрасьць, гаварылі:
„што там чатыры гады, пражывём, навучымся,
ладна“... Быў курс на шэсьць год і бадзёрасьці
было ня менш, яшчэ ярчэй вочы, сьмялей у бой,
наперад. Прышоў дзесяці-дванаццацігадовы
курс—і бадзёрасьць падмацавалася большай
дозай злосьці, а да сьмеласьці далучыўся сьціс-
нуты кулак. І жывём, і расьцём, і сьпяваем, і на
прагулках (калі дазваляць) гуляем у сьнежкі,
з Вронік, Мокотовых, Лукішак, Павякоў¹⁾ кож-
ную мінуту думкамі ўлятаем да вас. Ідзем ра-
зам з вамі наперад і наперад і гэта сазнаньне
такой магутнай сілай валодае, што ўсё ніпачым...
Перадай прывітаньне ўсёй партыі і комсамолу,
усяму СССР.

18 студзеня 1929 г.

Сястры Н.

...Аб здароўі маім не таюся, а не пісала та-
ды таму, што ня было чаго пісаць, усё было без
задзірынкi, а цяпер вось хварэла і пішу табе
аб гэтым. Тыдзень пралежала ў ложку. Быў

1) Назвы польскіх турмаў (заўвага перакл).

цяжкі сардэчны прыпадак. А цяпер вось ужо ўсё прайшло. Я ўжо ня толькі ўстала з пасьцелі, але была і на прагулцы.

І з вачыма ў мяне цяпер добра. У мінулым годзе тыднямі хадзіла з завязанымі вачыма, то з адным, то з другім, а часамі і з абодвымі, а ў гэтым годзе зусім добра. Сьвятло ўвечары, праўда, няважнае, але вочы не баляць і не чырванеюць.

Бяз даты

Таварышу С.

Сёньня зусім ня дзень для пісаньня лістоў, але так сільна захацелася напісаць, што села і пішу, замест таго, каб моршчыць лоб па раскладу над філёзофіяй або гісторыяй. Я закончыла частку курса і зрабіла сабе адпачынак—перарыў. Ужо ўчора і сёньня гультайнічаю, а тут яшчэ сёньня радасны дзень—атрымала кнігі і, акрамя гэтага, ліст ад маёй Л, маёй мілай, слаўнай Л. Мы сядзелі разам амаль тры гады, у нас тысячы агульных прыцеляў, нас разам судзілі, я жыла з ёю душа ў душу, усе радасьці і пакуты ў нас былі напалам, і вось нас разлучылі. Я і цяпер яшчэ не магу прывыкнуць радавацца, або злавацца без яе, не магу без яе абыйсьціся і яна там таксама „пакутае“ без мяне. Даводзіцца абыходзіцца толькі рэдкімі і кароценькімі лістамі. Але і гэта такая радасьць...

...У нас у камэры зараз цішыня. Усе дзяўчаты за кніжкамі, толькі Л. ляжыць у пасьцелі, і кашляе, а я „перанеслася“ да цябе. За вакном гудзе і раве вецер, нясучы з сабою цэлыя хмары сьнегу, а нашы тры сястры—ёлкі шумяць, як цэлы лес. Сёньня стала рэчка. Мы чакалі гэтага тыдні: кожны дзень, як толькі разьвідняе, падбягалі да вакна, а там усё плаваў пасярэдзіне вялікі доўгі ледзяны востраў, навакол якога яшчэ хутчэй імчаліся цёмныя сярдзітыя хвалі. І вось сёньня наша рэчка скована ільдом. Па праўдзе сказаць, нам вельмі хочацца пабегці туды, пакоўзацца, гэта ж так блізка, крокаў сто, але... гэта ўжо за сьцяною.

...Атрымала ад вас лісты, атрымала і кнігі і цукеркі, якія вы расцудоўныя! Гэта-ж усё—мора радасьці. Аб першых двух ужо не гавару. Ды і цукеркі-ж, цукеркі, якую сэнсацыю ў нас зрабілі! Мы іх аглядалі з усіх бакоў, чыталі надпісы, нават хацелі схаваць на памяць, але не ўстаялі перад спакусай і „пакаштавалі“. А цяпер ад усіх дзяўчат шлю гарачую падзяку за ўсё.

13 сакавіка

Таварышу Л.

Ці патрэбна яшчэ цябе прасіць пісаць? Думаю, што не. Ведаеш, чаканьне лістоў—гэта такая неадымная, такая нязьменная рыса турэмнага жыцьця, што бяз гэтага нельга сабе ўявіць турму. Часам я весела сьмяюся над гэтай „ліста-

маніяй“ у маіх таварак, а часам яна даходзіць у мяне самой да такой вастрэні, што я пішу такія лісты, як табе сёння.

.. Нічога ніколі ў жыцці ня прымусіць мяне любіць вас менш, менш трапятаць і зьзяць ад радасці пры адным напамінаньні, успаміне аб вас. А напамінаньняў гэтых так трагічна мала, Ты бліснуў і зьнік, Т., у сваім упартым маўчаньні вытрыманы на сто процантаў, іншыя—гады мілыя—актыўна вас падтрымліваюць, і вось табе блёкада маўчаньня. Толькі Ц. і Л. прабіваюць часам гэту нямую сьцяну, і я іх за гэта ўзнагароджваю ордэнам „любві і падзякі з турмы“. З вялізарным задавальненьнем упрыгожыла б і твае мужныя грудзі гэтым ордэнам, але... напішы хоць пару лістоў. Напішы абавязкова, напішы хаця паштоўку, толькі не маўчы.

15 сакавіка

Прыяцельцы Г.

Тваё паведамленьне аб Б. і здзівіла, і засмуціла, і абурыла мяне да глыбіні душы. О, чорт вазьмі! У мяне слоў няма, мне цяжка, мне нязносна балюча, балюча. Ды гэта-ж... злачынства і ганьба. Ах, ня хочацца гаварыць жаласьлівыя словы. Але так балюча, так цяжка. Цяпер я разумею, чаму ён маўчыць, чаму аб ім маўчаць усе рабяты, каго я толькі ня пытала, што з ім.

Ну і злы фарс! Я кідаюся і злую і сумую пры ўспамінах аб гэтым. Ведаю, што так бывае, што так можа быць, але... Навошта-ж так зда-

рылася? Зразумей мяне, ты зразумееш, ты павінна зразумець. Ну, што тут напішаш? Ну, што скажаш нават? Не, нядобра (ці толькі нядобра?) даведвацца аб сябрах дарагіх і блізкіх пасья многіх год разлукі тое, што я даведалася аб В. Бо гады і тысячы вёрст адлегласьці і зусім іншая абстаноўка работы і турма, нарэшце, вырасьцілі, выгадавалі маю любоў і замілаваньне да іх, маю гордасьць імі так, што яны зараз у сотні разоў бліжэй, чым былі раней, тады. А В. гэта-ж адзін з самых дарагіх, самых блізкіх... Ну, хопіць аб гэтым, даволі..

18 сакавіка

Ёй-жа,

Пішу табе перапоўненая радасьцю. На днях пасья апэляцыйнага суда вышлі на свабоду А. Л. і Б. Вызваліліся яны на два-тры гады раней. Як-жа мне ня радавацца. Учора атрымала ўжо ад іх лісты і пасылку. Не, ты ўчора павінна была-б прыйсьці да нас, каб паглядзець, як радуюцца ў турме. Я была ўзрушана масай любві, памяці і пяшчотнасьці, якую адчула ўчора ў адносінах да мяне маіх мілых сяброў. Але ня толькі узрушана і акрылена. Гэта так цудоўна і асабліва цудоўна ў турме...

Ці ўсё яшчэ халодна у вас? У нас ужо пацяплела, сёньня на сонцы пахла вясной. Прывітай ад усіх нас усіх сваіх рабят. Не замярзайце там, няхай вас сагравае наша вялікая любоў да вас.

Вось зноў успомніла пра В., і сумна стала...

Таварышу Л.

Ітак, нам ужо хутка стукне дваццаць пяць год. Напісала і спалохалася. Такая вялізарная лічба! І калі гэта здарылася? Мяне арыштавалі якраз у дзень майго нараджэння, калі мне скончыўся дваццаць адзін год, а зараз ужо хутка дваццаць пяць. Я ўсё яшчэ прылічаю сябе да моладзі, ня хочу думаць, што гэта, на жаль, ужо толькі жаданьне. Як ты мірышся з гэтай думкай? Думаю, што, будзь я на свабодзе і ў мяне-б ня было гэтага прыжка, усё здавалася-б зразумелым. А ў турме ў ва ўсіх нас вялікае пачуцьцё, неўразуменьне і ўсе мы гаворым, звычайна, што гады, праседжаныя ў турме, ня лічацца. Як шмат пасьпелі ўсе вы за гэтыя гады. А я сяджу, сяджу і сяджу...

Думка аб В. зганяе ў мяне ўхмылку ў самую радасную мінуту. Для цябе гэта старая гісторыя, даўно страціўшая сваю актуальнасьць, а для мяне—гром з яснага неба.

Мне балюча, балюча... Я ня хочу з гэтым згадзіцца... Чорт вазьмі, няпрыемна, калі тэорыя ператвараецца ў практыку не „наогул“, а на адным з блізкіх сяброў. Такія ператварэньні бываюць і тут, у нас, ды ў нашых умовах і ў наш час гэта зразумела. Зразумела, можа быць і табе „ператварэньне“ В., але мне гэта дзіка, недарэчна. Ды усе вы мне здаецца „браніраванымі“ ад ухілаў і перараджэння.

Сястры Л.

...А ў мяне заняткі ідуць поўным ходам. Вучуся з асалодаю, даражу кожнай мінутай, прыходжу да заключэньня, што ведаю вельмі мала і з новай стараннасьцю бяруся за кнігі. А рабяты прысылаюць усё новыя, усё больш патрэбныя і цікавыя кнігі.

Чатыры гады турмы мяне ўсё-ж-такі не адарвалі канчаткова ад жыцьця: праўда біцьцё яго сэрца тут чуваць вельмі слаба, але мы чутка да яго прыслухоўваемся. Дзіўна думаць, што ўжо хутка чатыры гады...

Тады-ж

Таварышу Л.

Апішу табе запар усе турэмныя навіны: у нас было пахаваньне—памерла крымінальная бабулька і пахавалі яе ў фарбаванай дамавіне (а ў мінулай турме дамавіны давалі не фарбаваныя), насупроць нашага будынку будуць будаваць турэмную часоўню (да гэтага часу яна займала толькі адзін пакой), нашай таварцы А. доктар не дазваляе сядзець у агульнай камэры, таму што ў яе (як і ва ўсіх з вугольнага раёну) сухоты.

А вось табе і навіны з волі: чытала сёньня ў газэце, што на ўскраінах Польшчы сяляне прыносяць у горад і прадаюць за бясцэнак сваю маёмасьць, каб купіць нават ня хлеба, а некалькі хунтаў бульбы. Працьвітае мая радзіма, што? А рабяты з волі пішуць: „У нас дома гала-

даюць“, „работы няма і знайсці нельга“, „некалькі дзён грузілі вагоны, а цяпер зноў без работы, доўга табе не пісала таму, што ня было грошай на марку“ і г. д. у тым-жа дусе. Але гэта нічога! Думаеш, ад гэтага ў рабят менш бадзёрасьці, сілы, актыўнасьці? О, не, на конт гэтага добра.

Напішы і пашлі крыху грошай маім добрым таварышам і найлепшым рабятам В. і Е. Абодвы яны, на жаль, павінны сядзець ня правох крымінальных і дапамогі зусім ніадкуль ня маюць, таму што бацька В.—безьзямельны селянін, а ў Е., зусім сям'і няма. Сядзець жа трэба В. шэсьць год, а Е.—дзесьць. Пашлі таксама „Капітал“, „Эмпірыюкрытыцызм“ і, калі хочаш, яшчэ дзьве тры кніжкі. Пры ўсім сваім жаданьні ты сабе не ўявіш і сотай долі тэй радасьці, якую гэта прынясе рабятам. Калі-б ты толькі ведаў, што такое турэмная радасьць...

14 красавіка

Таварышу С.

...Шмат разоў пытала цябе, што з В. Зараз я ўжо ведаю. Той дзень, калі я даведалася, быў для мяне адным з самых горкіх дзён у турме. Ня буду аб гэтым пісаць...

...Паглядзі ў акно: па блакітнай шырыні рэчкі плывуць бліскучыя беласьнежныя крыгі, імкнучыся наперад, наперад бязупынна. Добра! Ідзём да вакна, будзем доўга глядзець на рэчку.

...Калі-ж ты напішаш? Ну, калі?

Яму-ж.

...Табе здалося па мінуламу лісту, што я сумую? Ха-ха-ха, які чорт сум—я была проста злая на вас, што вы ня пішаце, а гэта асабліва адчуваецца ў гэтай дзіры, куды пасылаюць, каб чалавек забыўся, што існуе сьвет. А я ня толькі не забываю, але ўсё больш адчуваю сябе яго актыўнай частачкай.

Уяві сабе, што ўсё маё жыццё, усе гады, усе дні—на свабодзе, у турме—паўсюды і заўсёды радасныя. У мяне-ж не часамі бываюць радасьці, а наадварот—часамі бывае сум.

А зараз вось—ніякіх прыгнечаных настрояў і ў паміне няма. Неба блакітнае і сьвеціць яркае, гарачае сонца. Турма—глупства! Яна не дасягае мэты, але робіць цуды ва ўмацаваньні бальшавізму.

Мне добра, вельмі добра. Я ня ведаю, што такое сум, затое добра ведаю што такое радасьць і злосьць. У-у-у! Як часамі скрыгачу зубамі... Ну, ды гэта няўхільна, але зараз-жа пакрываецца радасьцю. Думкі і мары аб будучым проста асьляпляюць. Але-ж і сучаснае па свойму прыгожа. Вось жыву і так люблю жыццё, як, здаецца, ніколі яшчэ не любіла.

Як бязутрымна хочацца вас бачыць хоць бы адным вокам. Але-ж гэта будзе, будзе. Прыдзе час, калі мы зноў зьбярэмся. Я мару аб тым,

як мы спаткаемся. Ужо зьзяю ад радасьці—бачу вас усіх, і раптам здрадніцкая думка: а вы-ж ужо ўсе будзеце з вусамі і барадатымі, старыя, не комсамольцы. О, які жах! Душу абхоплівае дурная няўтомная боль, таму што я вас ніколі, ніколі больш ня ўбачу комсамольцамі, такімі якіх помню і люблю. Глупства гэта, а ўсё-ж такі балюча. Ну добра, пакажыцеся хоць барадатымі. А ўсё-ж такі я вас усіх убачу!

5 чэрвеня

Яму-ж.

Што табе напісаць на гэтым кавалку самае важнае? Падзялюся маёй вялізарнай радасьцю: атрымала з свабоды ліст ад таварыша, які толькі што вышаў з турмы пасля дзесяцігадовага зьневальненьня. Добра, праўда? Ой, ці толькі добра? Уявіць сабе не магу яго на свабодзе. Успомніла, з якім болем і злосьцю пісала табе аднойчы аб таварцы, якая ледзь пасьпела выйсьці, як зноў села. Ох, колькі яшчэ такіх выпадкаў прыбавіў час. Тут табе сівы „стары-патрыярх“, разьбіты хваробай—чатыры гады турмы, тры месяцы свабоды, зноў турма; тут табе агнявы хлапец, тут і прыдушаная сухотамі, але з палаючымі вачыма дзяўчына; тут і наша матуля Каця з трынаццацігадовым вытворчым стажам і такой-жа дачкой, якая гаворыць: „Ну, што-ж, атрымала адпачынак на папраўку, хоць і бясплатны—і то добра. А цяпер будзем чакаць наступнага, значыць праз пяць год“.

...Ужо некалькі дзён амаль не займаюся. У нас вялізарнае здарэньне: прыехалі новыя, прывезьлі з сабою шэсьцьдзсят год прыгавору на шэсьць чалавек, навіны, хвалю ажыўленья.

Продуктаў нам не пасылай, таму што ня можна—трэба ў самога міністра атрымаць дазвол.

Тады-ж

Прыцельцы Р.

У нас столькі здарэньняў, што зусім няма турэмнай магільнай цішыні. Нядаўна было бурнае Першае мая, з сьпевамі, крыкамі, пабоямі, дэманстрацыяй перад турмаю. Было столькі ўрачыстасьці і радасьці, што і цяпер, калі акрамя пабаяў, на нас пасыпаліся розныя кары, мы зьзяем і ня думаем здавацца, на ўдар адказваем ударам.

Зноў былі арышты, зноў да нас прышлі новыя, сінія ад пабаяў, ледзь стрымліваючы стогны. Але-ж гэта ў нас не навіна, мы да гэтага ўжо прывыклі, гэта работы ня спыняе. Пра нас ужо напэўна можна сказаць, што мы прайшлі „праз агонь і воду і медныя трубы“.

Зараз пра сябе шмат пісаць не магу: хвалююся крыху. У камэры ды і ў ва ўсёй турме далёка не спакойна. Але мне добра, зусім добра. Барацьба-ж і тут са мною, і тут са мною тое, што даражэй за ўсё на сьвеце.

Нас вельмі шмат, усе мы такія сільныя, нас не застрашыш. Ведаеш, столькі сьветлых таварышоў у нас ёсьць і такіх прыгожых, што аб кожным паасобку трэба цэлую кнігу пісаць.

Вось спаткаемся калі-небудзь усе разам, і ты сама ўбачыш, колькі сілы і хараства ў іх ёсьць. Убачымся, так, так, напэўна ўбачымся, будзе добра і сьветла.

Пішы мне абавязкова шмат, шмат, але не пасылай „на вецер“,—гэта значыць: ня шлі на турэмны адрас, а адсылай Н. Калі-б ты ведала, якая вялізарная радасьць—ліст у турме..

Тады-ж

Сястры Л.

Уявіць сабе ня можаш, як глыбока мяне абрадавала, усхвалявала твая вестка аб тым, што таварышы, сабраўшыся разам, успомнілі пра мяне і паслалі сваё прывітаньне. Я не атрымала яшчэ гэтага ліста, але я шчасьлівая, што ён быў напісаны, пасланы. Якую вялікую радасьць ты мне прынесла. Перадай таварышом маю вялізарную ўдзячнасьць за тое, што помняць пра мяне, і маё гарачае сардэчнае прывітаньне. Вельмі хачу ім напісаць.

Ты дакараеш мяне ў тым, што я толькі распытваю цябе, аб сабе нічога не раскажваю. Гэта праўда, я мала пішу аб сваім жыцьці, але ня толькі табе. Маё жыцьцё такое аднастайнае, вузкае, што на самай справе няма чаго аб сабе пісаць. І як-жа не закідваць вас усіх пытаньнямі, калі вы ўсе бурліце ў магутных хвалях жыцьця, якога я ўжо так даўно ня бачыла, якое адгароджана ад мяне дзесяцьцю сьценамі, і цікавіць мяне больш за ўсё на сьвеце! У адным

лісьце я табе расказвала аднак шмат цікавага аб сваім жыцьці-быцьці, але як на злосьць гэтага ліста ты не атрымала.

Што я раблю? Вучуся, вучуся і вучуся. Эканоміка, гісторыя і філэзофія займаюць цяпер віднае месца ў маім жыцьці. Акрамя таго, размовы, лісты, успаміны і думкі, думкі. Ведаеш, як я люблю жыцьцё, як запэўняю ўсіх, што яно прыгожае, так вось скажу і табе, што наша жыцьцё, нават у турме, поўна глыбокага праменна-сьветлага зьместу. Добра жыць на сьвеце, вельмі добра, а калі мы спаткаемся, я прывяду табе такія факты, што скажаш: „Ня толькі добра, але і цудоўна!“

Зараз слухай далей: каб табе мой прыгавар не здаваўся вельмі страшным, скажу табе, што да нас прыехалі дзяўчата з прыгаворами на пятнаццаць, дваццаць і дзесяць год. І ведаеш што? Яны ня згубілі ні на кропельку свайго сьмеху (я ведала іх і раней), ні песень, ні жыцьцярадасьці і вясёласьці: як-жа мне не ганарыцца імі, іх духоўнай сілай?

А вось табе і радасьць: на-днях атрымала ліст з волі, ад таварыша, які нядаўна вышаў з турмы, дзе прасядзеў цэлых дзесяць год.

Ён піша: „Ня то вельмі шырока, ня то вельмі шмат прастору на гэтым вольным сьвеце“. Уяві ты сабе, як ён павінен быў адчуваць сябе бяз сьцен, крат, без наглядчыкаў — на шырокіх вуліцах, сярод людзкога натоўпу, у зялёным лесе, у палі, на сенакосе. Але яго радасьць, яго

шчасьце няпоўныя. О, не! Яго мучыць думка аб тым, што мы, яго любімыя таварышы, асталіся ў турме і яшчэ не на адзін год.

Ты напэўна, думаеш, што ён такі, якім некалі апісвалі ў кніжках зьняволеных: ціхі, замкнуты, заўжды задумены? Не, зусім не такі! „Калі ўбачыш на прагулцы групу таварышоў, якія рагочуць так, што чуваць на волі, то можаш быць упэўнена, што яны сабраліся навакол М. і ён штосьці ім апавядае“—так апісалі мне яго таварышы, якія сядзелі разам з ім.

Бачыш—новыя часы, новыя людзі, новыя характары і настроі.

Але вось у нядзелю атрымала я гэты радасны ліст, а панядзелак прынёс мне не жахлівую, не, не жахлівую, а жудасную вестку: памёр у турме таварыш, мой добры сябра, мой блізкі саратнік, адзін з найлепшых салдат маёй роднай і любімай маладой гварды¹⁾.

Ён нядаўна толькі вышаў з турмы пасля трох з паловаю год, але правёў на волі толькі два-тры месяцы, зноў быў арыштаваны, зноў вярнуўся за краты.

Я ведала, што ён быў вельмі хворы (ды і дзе ты знойдзеш у нас здаровага?). Але сьмерць! Сьмерць? Не, гэта штосьці не зразумелае, зусім не сумяшчальнае з ім—маладым, вясёлым, поўным жыцця.

¹⁾ У маі 1929 г. у Бронках (польская турма) памёр адзін з асноўнікаў Польскага камсамолу тав. МАКС ЛЯПОН (заўвага перакл.)

Я ня веру, не магу, ня хочу верыць! О, як цяжка паверыць, калі ўся душа, уся істота бунтуе супроць гэтага ка-н-ц-а!

Але, калі трэба, прыдушыць бунт і протэст, спаткаеш сьмерць з ухмылкай адвагі...

Вось наша жыцьцё, такое непадобнае да твайго, да вашага жыцьця...

...Ужо вечар прышоў, а я ўсё яшчэ пішу табе.

Я павінна была чытаць „Эканомічнае разьвіцьцё Польшчы“, алё пасья твайго ліста так сільна хацелася табе напісаць, што я адклала заняткі (раблю гэта вельмі, вельмі рэдка) і вось увесь вечар разгаварваю з табою...

11 чэрвеня

Усім родным.

...Успомніла, што ў мінулым годзе ў гэты час вельмі часта вам пісала. Ня верыцца, што з таго часу прайшоў ужо цэлы год, што і наш процэс і паездкі ў карэце ў горад, і ўсе рознастайныя перажываньні былі ўжо год таму назад.

Сям'я наша тут, у турме вельмі павялічылася. Прыяжджаюць да нас і групкамі і адзінкамі, і, вядома, „рады мы гасьцям“. У нас вясна і пье і цьвіце. Так прыгожа на белым сьвеце, што лепш зусім не падыходзіць да вакна. Вось зараз па рэчцы на лодках катаецца моладзь з песьнямі, балалайкамі, шумам і сьмехам.

Мяне цягне да вакна, але я стрымліваю сябе таму, што потым туга ўзрые плугам усю душу да дна. Але нічога!

Ведаеце, у нас за турэмнай сьцяною растуць разьвесістыя клёны. Зараз яны ў цьвеце, і ўвесь двор затоплен родным, мілым мядовым пахам.

Мы цяпер усе сядзім у адзіночках, і я чую што ніхто нічога ня можа рабіць, усе цягнуцца да крат, з тугой прыслухоўваюцца да вясеньняга зьмярканьня, углядаюцца ў ва ўсё тое, што можна толькі бачыць, і толькі здалёку, і тое не назаўсёды.

18 чэрвеня

Групе таварышоў.

Мае дарагія любыя сябры, мае слаўныя рабаты, як-жа ў вас там бурліць, клакоча жыцьцё? Як прайшла пасеўная кампанія, як праводзіцца пяцігодка, як прайшло сьвята? Да і ці запытаеш аб усіх навінах, якія толькі ёсьць у вас.

Аб нашых апошніх навінах куды лягчэй сказаць. Трэба вам ведаць, што наша „колёнія“, як і ўсякае прстойнае грамадства, дзеліцца на тры пакаленьні: старэйшае—ад трыццаці пяці да сарака сямі год (старэй ужо няма), малодшае ад дваццаці аднаго да дваццаці пяці (маладзей таксама няма), ну і сярэдняе самае шматлікае. Дык вось, у старэйшага пакаленьня апошняя навіна—да А. прыяжджаў на спатканьне муж з Варшавы (гэта па важнасьці сваей роўна прыблізна прыезду да вас дэлегацыі англійскіх прамыслоўцаў, калі ня больш), у малодшага—Р.

атрымала ліст ад мамы, дзе яна ёй абяцае прыслаць восем злотых ¹⁾ (гэта, каб сабе ўясьніць, можаце параўнаць з кароткатэрміновым амерыканскім крэдытам); і, нарэшце, усеагульная навіна (хаця і ўсе маюць „агульнадзяржаўнае“ значэньне)—над турмой сёння вельмі нізка праляцеў аэроплян. Тут ужо я ня ведаю з чым параўнаць. У вас падобных здарэньняў і не падшукаеш. Куды там манэўры румынскіх войскаў на граніцы, куды там падзеньне мэтыору ў Сібіры.

Бачачы, што так не асьцярожна паведамленьня такія ўзрушаючыя навіны вас надзвычайна ўстрывожылі і ўсхвалявалі, сьпяшаюся вас супакоіць паведамленьнем, што жыцьцё наша ўсё-ж такі ідзе нормальным ходам: мы вучымся, у дазвольнага гадзіны пяём і непрадугледжаныя нашай праграмай жартуем, марым, успамінаем. Па-праўдзе сказаць, вельмі цяжка аддаваць усю душу таварна-гандлёваму капіталу, барацьбе „кавалераў“ з „круглагаловымі“ і младагегельянству, калі хоць не чароўна, але аглушаюча крычаць лягушкі, прыемна пяе салавей і нават праз краты заліваюць камэру душыстыя хвалі пахаў бэзу, цьвітучых клёнаў, ігруш і каштанаў. Мы-ж усяго гэтага ня бачылі і здалёку нават тры гады. Але больш усяго мяне „выводзяць з роўнавагі“ песьні моладзі, якая катаецца на лодках па рэчцы. Тады ўжо я, ды і ня толькі я, вытрымаць не магу.

¹⁾ Злогы роўны 22 капейкам (заўвага перакл.)

Але нічога — усё гэта, як бачыце, мяне ня толькі ня прыводзіць у адчай, але і вельмі лёгкадумна настройвае, што зусім не адпавядае „takei stharei wie zniatce“¹⁾).

26 чэрвеня

Таварышу М.

Дарагім, незабываемым сюрпрызам быў для мяне твой ліст і прывітаньне піонэраў. Вось была ў нас радасьць. Перад намі адразу раскрылася звычайная, закрытая для нас кніга жыцьця. Увесь шырокі сьвет жыве ў нашых думках, а ў той-жа час ведаеш, адчуваеш, што ён далёка, нязьмерна далёка.

Ты пішаш мне аб вялізарных дасягненьнях буйнай прамысловасьці і сельскай гаспадаркі ў СССР; дух захоплівае ад радасьці, гордасьці, шчасьця. Але каб ты, каб вы ўсе яшчэ ярчэй і глыбей адчулі і даведаліся цану вашых перамог, кіньце на момант погляд сюды, у Польшчу. Вы ўбачыце хаты і гумны бяз стрэх, таму што гэтымі стрэхамі кармілі ўсю зіму жывёлу, убачыце дзяцей, якія пухнуць і паміраюць з голаду, бо ўжо няма нават такога „дэлікатэса“, як лушпайкі ад бульбы. Організаваныя рабочымі і сялянамі комітэты дапамогі галадаючым распушчаюцца поліцыяй, якая лічыць, што для галадаючых дастаткова... малітваў варшаўскага біскупа і хрысьціянскай пакорнасьці.

¹⁾ Такой старой зьяволенай (заўвага перакл.)

Дадайце да гэтага бесканцовы скрып вялізарнага мноства турэмных варот, якія праглынаюць усё новыя і новыя групы політычных зняволеных, а таксама роўнадушна вынасімыя прыгаворы, „atanу па 15 lat cizkiego wizenia“¹⁾, якія выносяцца цяпер усё часьцей і часьцей, і адзін бок карціны будзе ясны вам. Аб другім баку пісаць не магу, дапоўніце карціну самі...

І ведаеш, што пішуць мне мае таварышы?

...Не, жыцьцё—прыгожая рэч. Жыць, каб змагацца, жыць, каб быць барацьбітом смелым і сільным.

Усяго не напішаш. Калі зноў спаткаемся, раскажу табе шмат цікавых рэчаў.

Аб тым, што часта прыгнечвае адарванасць ад волі—ад жывых людзей і работы пісаць ня буду. Ты разумееш гэта сам.

..Акцябратам і піонэрам пасылаю асобны адказ. Ці можна выказаць усё тое, што я хачу сказаць гэтым маленькім барацьбітом? Усе мае таварышы шлюць вам гарачае прывітаньне.

Тады-ж

Акцябратам і піонэрам.

Рабяткі мае мілыя, любыя!

Дзякуй вам—далёкім маленькім таварышом—за клопат, за думкі пра нас. Ваш ліст мы ўсе разам прачыталі на прагулцы. Вы, можа быць,

¹⁾ Асуджаны на 15 год строгай ізоляцыі. (Заўвага перакл.)

і не падазраеце, якое вялікае шчасьце прынёс ваш ліст у нашу турму. Большасць маіх прыяцеляк ніколі ня былі ў СССР, ніколі ня бачылі ні Чырвонай арміі, ні піонэраў. Але ўсе яны, нават ня бачыўшыя, моцна вас любяць, хочуць, каб вы былі вясёлыя і многа ведалі, умелі добра будаваць аэропляны, бегаць і сьпяваць.

Вы пішаце аб тым, што вельмі шкадуеце мяне і ня хочаце, каб я сядзела ў турме. Мне радасна ведаць гэта, але шкадаваць мяне ня трэба. О, ня, зусім ня трэба, таму што я сама разам з тысячамі іншых таварышоў, гарджуся тым, што я—політычная зьняволеная, і шчасліва што сяджу не дарма. Калі барацьба патрабуе ад нас сядзеньня ў турме, мы праседжваем доўгія гады бяз страху і стогнаў, сільныя сазнаньнем, што наша справа і бяз нас жыве і расьце.

Папрасіце, рабяткі, комсамольцаў, каб яны вам гэта добра растлумачылі. Пішыце, мілыя, колькі вас усіх, што вы робіце, ці ўмееце вы ўжо чытаць і пісаць. Мяне вельмі цікавіць усё ваша жыцьцё. А я буду пісаць аб тым, як жывуць у турме рабочыя—політычныя зьняволеныя.

Ну, усяго вам добрага, мае дарагія! Расьціце-ж вольныя і шчаслівыя, біце так громка ў барабаны, сьпявайце так весела вашы песні, каб чутна было ня толькі ў нашай, але і ў ва ўсіх іншых турмах...

Прыцельцы Р.

...Аб сваім жыцці напішу ў наступны раз. А цяпер скажу толькі, што адчуваю сябе такой шчаслівай, як вельмі ня многія. Жыццё бязмежна прыгожае, а жыццё ў злучэнні з барацьбой—гэта шчасце.

26 жніўня

Прыцельцы Х.

У дзіўным і вельмі недарэчным становішчы я зараз знаходжуся. На працягу некалькіх месяцаў бесьперапынна гавораць аб магчымым вызваленні. Таварышы ўсё падрабязней вызначаюць тэрмін, умаўляюцца са мною аб падрабязнасцях, а тым часам месяцы, тыдні праходзяць, а мы ўсе ціха сядзім. Калі-б ты ведала, як гэта страшэнна хвалюе, выводзіць з роўнавагі. Ня ведаеш, на якім сьвеце жывеш, што трэба рабіць, што варта рабіць.

Зразумела, што мы імкнемся трымацца да апошняга. Але і я не магу сказаць, каб гэта было лёгка. Якіясь гэта таемныя сілы адцягваюць нашу свабоду. Ужо некалькі разоў нам здавалася, што нічога з гэтага ня выйдзе, што патрэбна зноў укласьціся ў рамкі турэмнага жыцця і перастаць сабе галаву марочыць. Цяпер іменна мы перажываем такі пэрыод. Ну гэта нічога: тым больш і глыбей, ярчэй і даражэй будзе шчасце, калі яно сапраўды надыйдзе. Ты сабе гэта ўяўляеш?

Не, я сабе гэтага добра ўявіць не магу. Колькі лятуценьняў, плянаў, карцін! Добра, што ў нас моцныя нэрвы.

Ужо жнівень. Як хутка час ляціць! Гэта добра, шкада толькі, што лета ўжо канчаецца. Ці бачыла ты ўжо жніво, ці часта бываеш у лесе, у полі?

Усіх, каго убачыш, вітай ад мяне горача, ад шчырага сэрца. Слоў не хапае, каб сказаць табе, што я адчуваю да іх, маіх далёкіх, любых. Будзь-жа шчаслівая, не сядзі на адным месцы, усюды пабывай, памятаючы аб тым, што я не магу быць паўсюды. І пішы мне часта і многа, раскажвай аб людзях, здарэньнях, аб далёкай мілай волі.

Помні, што заўсёды чакаю тваіх лістоў, яны прыносяць нам радасьць.

Бяз даты

Таварышу В.

Не адказвала табе на ліст (ды яшчэ такі!) цэлых два месяцы. Але ці трэба табе тлумачыць, чаму? Чорт вазьмі! Пападаецца чалавек на вудачку і цэлыя месяцы жыве марай. Але... (тут выступаюць на сцэну трагічныя словы аб правах, жорсткай сапраўднасьці, якія не гавару, таму што яшчэ да майго нараджэньня на гэту тэму поэты і драматургі напісалі цэлыя томы). Усё гэта нічога.

Сапраўды было ня дрэнна кожны дзень чакаць перанясеньня ў лепшы сьвет, але і цяпер ня

дрэнна: зноў бяруся за кніжкі, за лекцыі, зноў, але ўжо не разьвітваючыся, люблюся сонцам і небам.

А ў вас там за гэты час колькі лосьпехаў, падзей. Пішы хутчэй, прыцель мілы, чакаю з нецярпеньнем чарговай зводкі...

Ці спатыкаеш каго-небудзь з агульных сяброў? Я ўсіх канчаткова пагубляла, ні аб кім цяпер нічога ня ведаю.

Ня хочу, канечна, з гэтым мірыцца, але... добра, што можна ўсе надзеі ўскласьці на будучае. Добрая рэч гэта будучае, ці няпраўда?

Але мне здаецца, што і цяперашняе ў нас становіцца ўсё больш прывабным. Што ты на гэта скажаш?

Чым весялей становіцца на сьвеце, тым больш ня хочацца сядзець у турме, тым цяжэй бязьдзельле. Але нам-та не прывыкаць! Пасядзім яшчэ, авось што-небудзь ды высядзім. Не, не авось, а напэўна!

30 жніўня

Таварышу С.

Ведаю, што атрымаеш гэты ліст пасьяля МЮДру, а можа і зусім не атрымаеш, але не магу табе не напісаць, не пагаварыць з табою аб гэтым дні.

Я непাপраўная комсамолка. Не адно наша сьвята, не адзін дзень у годзе не прымушае мяне так хвалявацца, як МЮД. Колькі болю ў гадавіну сьмерці Їльліча! Колькі радасьці

і гордасьці ў Кастрычнікавую гадавіну! Як рвешся на волю ў дзень Першага мая! А МЮД для мяне доўны якогасьці асаблівага пачуцьця, якому і імя не падбярэш!

Усе нашы сьвяты ў турме прыносяць нам ня толькі прыліў новых сіл, ня толькі радасьць сазнаньня, што ў гэты дзень і наш астравок зьліваецца з бушуючым морам рэволюцыі, але і прымушаюць сільней, чым заўсёды, сумаваць, тужыць. Ці разумееш ты гэта? Ня прымі гэта за праяву слабасьці. Мы сільныя, асабліва ў такія дні. Ну, як жа ня рвацца ў бой з новай сілай, ведаючы, што ён адбываецца? Як-жа не ненавідзець усёй душой, усімі нэрвамі тое, што завецца турмой, што нас моцна трымае ў кіпцюрох, ня пушчае, як бы мы ні кідаліся, ні рваліся?

Так, сябра мой мілы, да турмы прывыкнуць нельга. У першы, у пяты і ў дзесяты год турмы ты таксама-ж будзеш кідацца іскрыгатаць зубамі ў дзень нашага сьвята, з такою-ж палкаю нянавісьцю будзеш упівацца пальцамі ў краты, імкнучыся хоць галаву прасунуць паміж іх, пачуць хоць адзін гук з волі. Але не прасунеш і не пачуеш...

Ужо чацьверты раз я буду сьвяткаваць МЮД у турме. Праседжана ўжо чатыры гады. А ў мяне перад вачыма ўсё таксама-ж ярка і неадступна стаіць мой апошні МЮД на свабодзе ў 1925 годзе. Як сьвяткуюць МЮД у СССР гэта ты напішаш, а я табе раскажу, як было

ў нас. Вось, слухай: Горад В. Організацыя пасьля двух запар генэральных правалаў толькі становіцца на ногі, аднаўляе ячэйкі, і ўсёж-такі да МЮД'у сем-восем маленькіх масовак рабочай моладзі і ў самы дзень—вялікая, каля ста чалавек, у лесе.

Б.— самы разгар падрыхтоўкі, большая палова організацыі арыштавана, усюды нячуванае зьбіваньне, пыткі. І ўсёж-такі комсамольцы, якія асталіся на волі, ірвуцца на вуліцу: „у МЮД павінна быць дэманстрацыя. Мы ім пакажам, што нас ні спалохаць, ні ліквідаваць нельга“! Ня глядзячы на бесьперапынныя арышты, адбываюцца масоўкі, падрыхтоўка ідзе ўва ўсю, і раптам новая атака. Разгромлены ўжо ня толькі партыя і комсамол, але і юнацкія сэкцыі, профсаюзы. На свабодзе асталося толькі некалькі чалавек, акружаных з усіх бакоў провокатарамі, шпікамі, поліцыяй. І ўсёж-такі не здаваліся. Роўна а дзевятай гадзіне ўвечары па ўсіх ярка асьветленых галоўных вуліцах гораду пасыпаўся дождж комсамольскіх лістовак.

С.—пяцьсот чалавек моладзі—ня толькі з гораду, але і з вёсак— дэманструюць з „Маладой гвардыяй“ па горадзе, б'юцца з поліцэйскімі патрулямі.

І нарэшце.

Л.—у вызначаным пункце гораду сабіраецца моладзь. Покуль што—толькі нядзельны натоўп гулячай моладзі. Але раптам на сярэдзіну вуліцы выбягае хлапец і высока падымае чырвоны сьцяг.

У адну мінуту ён ужо акружан. Рухаецца стройная дэманстрацыя, гучыць „Маладая гвардыя“, лёзунгі, лёзунгі. Дэманстрацыя набліжаецца да казармаў і тут сутыкаецца з ідучай з манэўраў ротай салдат. Офіцэр прышоў у замяшаньне, салдаты астанавіліся, слухаюць прамову комсамольца, падхопліваюць лёзунгі, ловяць лістоўкі, а з перапоўненых вакон казармаў грывіць: „Урра!“ А праз мінуту—поліцыя, жандармэрыя. Але... мы ратавацца ўмеем. І сьцяг удалося выратаваць.

Усё гэта было чатыры гады таму назад. Праз месяц пасья МЮД'у я была арыштавана, і цяпер вось на сьвяце нас толькі некалькі чалавек. І зноў мы дэманструем з чырвонымі банцікамі, але ўжо на турэмным двары.

Нічога, дружа, свабода прыдзе, свабода будзе зноў. Толькі комсамолкай я ўжо ніколі больш ня буду... Але ня трэба аб гэтым.

З волі весткі невясэлыя. Арышты, арышты, арышты. На днях даведалася, што арыштаваны мілыя, слаўныя рабяты А, В і П. Усіх іх судзілі ўжо разам са мною. Пабылі яны некалькі месяцаў на свабодзе і зноў у турму. Яшчэ раней арыштавалі Ш.—майго старога сябра, саратніка і вучня. Лічу па пальцах усіх сваіх рабят, якія асталіся на свабодзе, і дрыжу над кожным з іх—ці на свабодзе ён (або яна) яшчэ? А даведаюся, што арыштаваны, і балюча і разам з тым радасна: значыць рабяты не сядзяць склаўшы рукі...

На днях атрымала прывітаньне ад адной нашай старой знаёмай Б. Яна сядзіць у В. у строгай ізоляцыі. Пісаць вам яна ня можа. Яна здаровая, толькі томяць яе вельмі адзіноцтва, ізоляцыя...

Шлю табе і ўсім да МЮД'у маё ад шчырага сэрца гарачае прывітаньне. Я хачу на волю.

Тады-ж

Таварышу Л.

Ужо згубіла ўсякую надзею, што ты адклікнешся. Ці кітайцы забілі цябе на фронце, ці ты проста ў ваду кануў?.. Ня ведаю, але толькі ў нашай нары аб табе нічога ня чуць было. Нарэшце атрымала ад цябе твой ліст, у якім ты апісваеш ваша будаўніцтва. Што за радасьць у мяне, у ва ўсіх нас на сёньня, што за ўрачыстасьць! Так, усяго не напішаш, але можна напісаць многае. І які-ж ты маладзец, што зрабіў гэта! Цэлы дзень стаяць у мяне перад вачыма новыя фабрычныя карпусы, я чую шум машын, гул творчай працы. Радасьць, гордасьць і любоў—ня ведаю, што сільней—вось тры пачуцьці, неразрыўна зьвязаныя з думкамі аб вас.

Успомніла, што ты пішаш аб тым, як мы зьмяніліся. Так, мы цяпер сталі больш сур'ёзныя і ўдумлівыя чым у маладосьці, але захапленьняў ніяк ня менш. Разьлікі захапленьня не замянілі, а проста прыбавіліся, занялі новае месца. Трэба-б табе бачыць, як мы тут заха-

пляемся і лістамі, і новай кветкай на турэмным двары, і навіной з газэт аб дэманстрацыі, і сонцам і небам, і... сваімі марамі аб будучыні. Ды і вы там, напэўна, захапляецеся ня менш нашага, толькі маштабы ў нас розныя...

Ад сённяшняга дня праз месяц у мяне юбілей. Адседжана ўжо чатыры гады. Значная лічба, праўда? Як добра, што яна ўжо за плячыма. А ўперадзе яшчэ чатыры гады або... можа быць, чатыры месяцы, чатыры тыдні? Гэта можна толькі адчуваць, але пісаць аб гэтым нельга. Што робіцца ў душы... Зразумей толькі, зразумей.

Палохае мяне крыху тое, што я выйду з турмы страшэнна адсталай дубінай. Сам-жа гаворыш: „Адна форма, найлепшая сёння, нікуды нягодна заўтра“. Дык вось гэтыя-ж „формы“ прымі як вельмі расьцяжымае паняцьце і зразумей, што старыя формы, мне добра вядомы, аб маленькай частцы новых я крыху чула, а пра большасьць паняцьця ня маю. Ад усіх новых „форм“ я літаральна адгароджана каменнымі сьценамі і не на адзін год.

Ну, ды нічога! Нядаўна вышаў з турмы адзін таварыш, які прасядзеў дзевяць год (1919 г.) з двухмесячным перарывам і ведаеш—нават у першых яго лістох са свабоды я не знайшла ніякага замяшаньня, ён неяк адразу моцна адчуў пад нагамі глебу, хоць і зьмененую да непазнаваемасьці. Жывы чалавек знойдзе сабе месца ў жывым жыцьці. Нічога, я ня сумую, хоць часамі балюча і цяжка да чорцікаў саз-

наньне, што жыцьцё сямімільнымі крокамі ідзе наперад, а ты нічога, нічога ня толькі ня робіш, але і ня ведаеш.

Часам перад намі з асаблівай вастрынёй устаюць „невывараныя“ пытаньні, і тады мы марым: „Хоць-бы гадзінку пагутарыць з разумным чалавекам“, а Б. звычайна дадае: Або прачытаць „Праўду“. Але з прычыны таго, што няма ні „разумнага чалавека“, ні „Праўды“, то напішы, што гавораць у вас аб Гаагскай канфэрэнцыі, аб перагаворах з Англіяй. Ну хоць-бы толькі аб гэтым. А колькі, колькі хацелася-б яшчэ запытаць, даведацца!

Н.—гэта такая чортава дзіра, якіх на зямным шары, напэўна, вельмі мала. Тое, што ў ссылцы ў Сібіры політычным было куды лепш, чым нам у турме,—гэта для нас ужо пытаньне даўно вырашана, і М., якая была два разы ў ссылцы, гэта сьцьвярджае. Цяпер-жа мы пытаем сябе: ці ня лепш на ненаселеным востраве, чым у Н.? Бачыш, што за робінзонада ў дваццатым стагодзьдзі, у эпоху радыё, цэлабачаньня і іншых цудаў тэхнікі...

Ну, усяго. Усім, усім шлю сардэчныя палкія прывітаньні. Будзьце сільнымі, расьціце хутчэй і мацней, расьціце, мае родныя. Па нас ня сумуйце: мы, калі не асабліва расьцём, то ва ўсякім выпадку здорава мацнеем...

Р. S. Ліст гэты атрымаеш у верасьні¹⁾.

¹⁾ Напярэдадні МЮД'у (Заўвага перакл.)

А я аб пачатку гэтага месяца не магу спакойна думаць, да і слоў не знайшла-б, калі-б хацела табе сказаць усё, што адчуваю. Няхай скажа табе ўсё маё палкае прывітаньне, якое шлю вам усім, усім да гэтага дня. Я буду з вамі, усе мы будзем сярод вас. Прывітаньне вам, прывітаньне!

30 верасня

Прыцельцы Р.

...Працягвай пісаць такім-жа апісальным мэтодам, і я шмат даведваюся аб вашым жыцьці. Для мяне-ж кожны радок пра вас—цудоўная поэма. Абавязкова, абавязкова апішы падрабязна і рабфак і комсамольскія школы, і гурткі і людзей. І вось яшчэ што: скажы мне, як стаіць там цяпер у вас пытаньне аб дзецях? Ці трымаеце вы курс на зьмяшчэньне іх у дзіцячыя дамы?

Ад цябе ды і ад іншых рабят я даведалася, што вы трымаеце сваіх малышоў у сябе. Мяне гэта, прызнаюся, здзівіла. Я ведаю, што дзяржава яшчэ ня ў сілах узяць на сябе цалкам выхаваньне дзяцей. Але вы самі-ж маглі б шляхам узносаў арганізаваць дзіцячыя дамы і такім чынам забясьпечыць дзецям правільнае выхаваньне. Хіба дзешавей вам абыходзіцца ўтрыманьне дзіцяці, а часта і нянькі пры сабе? Не кажу ўжо аб вазьні з дзіцём, аб няўменьні выхаваць, аб неабходнасьці карыстацца наймовай працай...

Пытаньне гэта вельмі мяне цікавіць, з нецярпеньнем чакаю твайго адказу.

Таварышу С.

Карткі ¹⁾ перасталі нас трывожыць. Мы зразумелі сутнасьць таго, што ў вас адбываецца, і трывога зьмянілася захапленьнем. Ды і як не захапляцца, калі перабудоўваюцца ў вашым доме не балькончыкі, а самы фундамант. Што казаць пра нас, калі вашы „загранічныя прыяцелі“ пашыпяць, напаклёпнічаюць, а ад часу да часу і катнуць такі артыкул, што нават вочы ад здзіўленьня праціраеш. Вось на-днях у часопісе „Гандаль і прамысловасьць“ чытала артыкул аб прамысловасьці ў СССР. Лічбы яны там паменшылі, усякім чынам стараліся паслабіць уражаньне, а яно ўсё-ж такі атрымалася вялізарнае. Так, зрухі „галавакружыцельныя“. Хочацца чытаць пра вас, ведаць хоць частку таго, што адбываецца.

Усё лета ў нас ня было новых кніг. Але на апошнім тыдні я прачытала некалькі прысланых нам сябрамі. Шмат новых думак і проблем яны нам прынеслі. Той кніжкі, пра якую ты пытаеш, у нас два тамы. Канчаецца сцэнай расстрэлу. Няўжо ёсьць і далейшы зьмест? О, гэта будзе вялікая радасьць для ўсяе нашай братвы. Добрая гэта кніжка, поўная цікавасьці, шырокае палатно, яркія і жывыя людзі... Размовы, апісаньне баёў, карціны быту проста стаяць незабываемыя, прыгожыя.

¹⁾ Харчавыя (Заўвага перакл.)

Хутка папрашу ў цябе яшчэ кніг, і ты прышлі тады. Цяпер-жа пакуль не прысылай, а то ў турэмнай канцэлярыі і так ляжаць яшчэ „нецэнзурныя“ кніжкі.

У нас цяпер такая васеньняя цішыня. Толькі дзесьці зьвякаюць ключы—і больш ні гуку. Але ты мяне не суцяшай. Я ня нью, не хандру. Не, працую (і цяпер васьмагу табе пісаць у нявызначаны час толькі таму, што захварэла адна мая вучаніца, і я адклала з групай лекцыю) шмат, і на душы ў мяне радасна і сьветла. Зразумей, што ня можа быць інакш, што нельга ўспрымаць інакш, не перастаючы быць сабою.

2 кастрычніка

Яму-ж.

Тваё паведамленьне аб трыццаціпяціпроцантным росьце валавой прадукцыі—вельмі добры для нас падарунак. Вось гэта слаўна. А мне пісаў, што пяцігадовы плян быў зьменены ў бок павялічэньня заданьня. Проста не змяшчаюцца ў душы ўся радасьць, упэўненасьць. Помніш:

„Мою любовь шырокую, как море
вместить не могут жизни берега“.

Люблю я гэтыя словы, і часта іх паўтараю. Пішы-ж, паведамляй больш навін, а то нам дзявацца няма куды ад аршынных тэлеграм аб савецка-кітайскай вайне, аб конфэрэнцыі ў Гаазе.

Конфэрэнцыя гэта, канечна, вельмі, „цікавая“ рэч, але нам бы хацелася ведаць яшчэ аб чым-колечы. Усімі часткамі душы адчуваю ароматы жыцця, праз турэмныя сьцены чую біцьцё яго сэрца. Вось учора яшчэ толькі зрабіла адкрыццё, што я, ды і ўсе мы, напэўна, дзіўна мала астаемся думкамі ў турме. Я заўважыла, што прамільгануць адна-дзье думкі аб нашым тут жыцці і зараз-жа знікаюць, надоўга ўступаюць месца думкам аб свабодзе.

Сёння атрымала кароценькую жартлівую паштоўку ад З.

„У нашай сям’і ўсе жывы і здаровы, што і ад цябе пачуць жадаем. Мне добра. Прывітаньне ўсім. З“.

Бачыш, некалькі слоў, а колькі радасьці мне яны прынеслі, з якой трывогай, з якім нецярпеньнем я гэтых жартлівых слоў чакала! Як люблю я маіх сяброў, як дорагі яны мне, як неразрыўна я з імі зьвязалася, зжылася! Калі-небудзь буду апавядаць табе аб іх доўга-доўга з захапленьнем і любоўю.

...У нас цяпер стаяць такія ярка-сонечныя, празрыста-блакітныя дні, што і налюбавацца нельга. На прагулцы глянеш у нябесную сіню і вачэй адарваць ня можаш. Яшчэ некалькі дзён, і пачнецца залатая восень. Другая восень тут... і пятая ў зьявальныхненьні. Які ў нас там ураджай у гэтым годзе? Як з хлебазагатоўкамі? Ці ўтрымаецца далей картачная сыстэма?

Чатырохрадкоўе Сьвятлова і мне вельмі падабалася. Простае, вобразнае і сільнае.

„Нашы девушки ремешком
Подпоясывали шинели,
С песней падали под ножом,
На высоких кострах горели“¹⁾

А як вы выглядаеце цяпер? Якія нашы дзяўчаты і хлопцы? Бачу вас часамі ў сьне... Шлю гарачыя, палкія прывітаньні сябрам. Працуйце, родныя, дружна і весела.

5 кастрычніка

Прыяцельцы В.

Просіш напісаць пабольш аб нашым жыцьці ў турме. Але тут, ці бачыш, такія справы, што я амаль нічога не магу табе напісаць, таму што гэта нам забаронена. Скажу табе толькі, што сярод нас няма ніводнай, якая-б каялася, лічыла турму няшчасьцем. Усе мы—і старыя і маладыя—з гордасьцю нясем сваё званьне політзьняволеных, усе мы—будзь-та асуджаныя на год ці на пятнаццаць—ня ведаем, што такое хістаньне, моральнае падзеньне або хоць бы часовы заняпад духу.

Тут жывеш дзвюма думкамі: па першае, як там на волі і, па-другое, як лепш выкарыстаць гэты час. Ці можаш уявіць ты сабе, што нам не хапае сутак? Амаль заўсёды, калі трэба класьціся спаць думаеш з жалем: „Ужо канец дня. А трэба было яшчэ тое і тое прарабіць“.

¹⁾ З вершу М. Сьвятлова „Рабфаковке“ (заўвага перакл.)

Тыдні ляцяць, як шалёныя, гады, хто іх ведае, ня то імчаць, ня то паўзуць. Нам добра з моцнай верай, з глыбокім перакананьнем, з радасным сазнаньнем, што „зямля усё-ж такі круціцца“.

Але ці можна ўтрымацца ад суму? Эх, калі-б ты ведала, як схопіць ён часам, як перапоўніць да краёў душу. Тады-ж і вырываецца ў цябе крык: „Я хачу на волю!“ Уся істота твая зліваецца з гэтым крыкам, хоць зьнешне нічым ня выдаеш сябе. Ходзіш або чытаеш, або гаворыш аб чым-небудзь, а ўсё ў цябе „карожыць“ ад болю, крычыць ад магутнага, або бяссьільнага парыву. Ці можа быць бяз гэтага? Але гэта нас ня зломіць, не паслабіць—наадварот, загартуе, прымусяць яшчэ сільней любіць волю.

...Мне заўсёды хочацца пісаць „Воля“ з вялікай літары. Ёсьць яшчэ некалькі такіх слоў...

Ну, вось і напісала. Цяпер бачыш наша жыцьцё.

Бяз даты

Прыяцельцы А.

...Скажы мне, як будзе ўведзены пяцідзённы тыдзень у ВНУ? На фабрыках я гэта разумею, але ў школе, дзе ўсе павінны вучыцца адначасова? Хачу гэта ведаць.

Шмат цікавага пішуць мне мае сябры. Сэрца радуецца, не змяшчае ўсёй любві да маёй соцыялістычнай радзімы і гордасьць за яе.

...Нам нават дзіўна ўявіць сабе, што ў вас ужо сьнег і мароз. У нас жа так цёпла, што можна гуляць без паліто.

Аб маім сьмеху ня турбуйся. Ня ўціхае ён і цяпер. Работы многа, працую з здавальненнем. а вучні мае—і пяцідзесяцігадовыя і дваццацігадовыя—з ня меншым. Сама таксама вучуся.

Добра ў нас, жыва, цікава, асабліва тады, калі аб нас не забываюць. Г. кашляе, але не хварэе, Б. трымаецца, З. укладвае свае прыпадкі ў рамкі дзесяці-пятнаццаці мінут (на большае часу не хапае). Адным словам, мацуем курс супроць багадзельні.

5 лістапада

Сястры Л.

...У нас ужо сапраўдная восень, холад і дажджы. Але гэта нічога. Восень ня псуе майго настрою. Жыцьцё—сьветлае, дарагое і ўвосень. Цёплая кофточка ў мяне ёсьць, не хвалюйся. Пра нас не забываюць. Хаця нас у турме шмат, але сяброў у нас на волі яшчэ больш.

Што я раблю? Крыху вучуся сама, вучу іншых. Ці дасі веры, у мяне, у ва ўсіх нас столькі работы, што дня не хапае. Час ляціць так хутка, што толькі радавацца трэба. Ужо пачатак лістападу, ужо пайшоў пяты год зьневальненьня. Гэта—вялікая лічба. Што ты пасьпела за гэтыя гады, як вырасла? Я сяджу на месцы. Але нічога, і мы яшчэ паваюем.

...Патрэбна канчаць. Хутка пагасяць электрычнасьць. А што, калі-б ты раптам прышла да мяне, у маю камэру? Як мы-б пагутарылі з табою. Ну, нічога, пагаворым яшчэ...

Прыцельцы

..Калі-б ты ведала, калі-б ты змагла зразу-
мець, як бясконца дорага памяць старых сяброў,
як радасна, сьветла думаць, што там, на сва-
бодзе, далёка, далёка ёсьць родная, блізкая
душа! Часам так бывае, што ўсіх старых мілых
сябраў як ветрам разьнясе, раздуе ва ўсе бакі,
нічога ні аб кім ня ведаеш, здаецца, што паміж
намі не адна турэмная сьцяна, а цэлая сотня.
Тады бывае надзвычайна сумна, і свабода ста-
новіцца якімсьці абстрактным паняцьцем, а ня
жывым, блізкім, знаёмым. І гэта балюча, ох,
як балюча! А ў мяне за гэтыя гады ўжо бы-
вала ня раз так.

Хачу пагаварыць з табою сёньня так заду-
шэўна, як мы ніколі не гаварылі. Ды хіба было
калі-небудзь так, як цяпер? Якое цудоўнае,
бясконца цікавае наша жыцьцё...

Так добра і цёпла на душы ад думкі, што
ты на свабодзе. Як гэта сьмешна! Тут, у тур-
ме, я часамі лаўлю сябе на радасьці, што
В. П. і Р. на свабодзе. Як быццам усе павінны
або могуць ня быць на свабодзе!

Пішаш, што ў вас шмат сонца. Добра, добра.
Хачу, каб у вас заўсёды было сонца, радасьць
і песьні...

Што-ж табе напісаць пра сябе? Ведаеш,
вельмі хочацца на свабоду. Заўжды, заўжды.

Так сільна, так нястрымна. Але гэта сільнае жаданьне напоўнівае не мэланхоліяй, ня сумам, а агнём. Час-жа ляціць, кожны дзень набліжае да свабоды. Ні адзін дзень не прападае дарма—паменшвае тэрмін. А да гэтага-ж вялізарнейшае жаданьне вучыцца. Дні запоўнены цалкам, не хапае часу. Тут страшэнная глуш, і таму хочацца бліжэй адчуваць свабоду, часьцей атрымліваць лісты. Прымі гэта пад увагу і пішы часьцей.

25 лістапада

Прыяцельцы.

Зварачваюся да цябе за вырашэньнем вельмі важнай праблемы ці дапушчальна гэта, каб у політэдняволенага на пятым годзе знявольеньня быў такі дзень, калі нічога ня хочацца рабіць? Вось у мяне сёньня такі дзень. Думкі і ўспаміны выбілі нас з „навуковай каляіны“, усе разумныя кніжкі адкладзены ў бок, і мы сёньня па праўдзе кажучы, больш сьмяяліся, чым рабілі што-небудзь іншае... А што ты рабіла ўвесь дзень? О, каб параўнаць наш дзень і ваш! Але нічога! Мы яшчэ папрацуем, толькі ці можна адпрацаваць за мінулыя гады? Мне здаецца, што не, бо тады я буду працаваць за „сёньня“, а не за „ўчора“. Ты пішаш: „Выходзь хутчэй“! О, як бы я ўжо вылецела, а ня вышла, але...

Таварышу М.

Парашыла напісаць табе спакойны ліст. Але хіба гэта магчыма? О, не! Як падумаю пра ўсіх вас, як успомню твой апошні ліст, спакой бясьсьледу зьнікае, а з усіх куточкаў душы ірвецца бурная радасьць. З трудом удаецца выбраць з усёй кучы думак і пачуцьцяў тое, аб чым хочацца табе сказаць у першую чаргу.

Ну, добра, паперш за ўсё аб соцыялістычным спаборніцтве. Як шкада, што ты ня быў сярод нас у той момант, калі мы чыталі твой ліст, што ты ня бачыў, якое ўражаньне зрабіў ён на ўсю нашу комуну! Слухаючы апавяданьне аб ударных брыгадах, дзяўчаты літаральна акамянелі, толькі праз некалькі мінут набылі яны зноў дар мовы. Пачалі разгаварваць, радавацца, здзіўляцца, захапляцца. Цяжка было сабе ўявіць, што ўвесь той гэроізм і энтузіязм, якія зьяўляліся характэрнымі рысамі эпохі грамадзянскай вайны, увайшлі зараз у быт, сталі штодзённым зьявішчам. Мы чулі аб спаборніцтве, я з асаблівай радасьцю даведалася, што ідэя яго народжана комсамолам, зразумела, што яно павінна адыграць вялізарную ролю ў справе ажыцьцяўленьня лёзунгу „дагнаць і перагнаць“, але... паколькі-ж шырэй, магутней, цікавей гэта ў жыцьці, чым у нашых уяўленьнях.

Ці ведаеш ты, як дорага мне кожная нітачка, якая зьвязвае мяне з жывым жыцьцём. Не магу табе больш пісаць, як і ажыцьцяўляць іншыя

свае жаданні. У нас таксама, хоць і на свой лад, напружаныя прыгожыя будні. Не хапае сутак. Але нічога ня значыць, што прайшоў тыдзень, месяц. Не, гэта-ж значыць на тыдзень, месяц бліжэй да волі...

11 сьнежня

Яму-ж.

...Жывыя факты вашай сапраўднасьці здольны захапіць сяброў, занепакоіць ворагаў. І адны і другія робяць свае вывады. А я вось учора разам з сваёй суседкай па камэры ўспамінала пра жывыя факты нашай сапраўднасьці—пра некаторых таварышоў, асуджаных па крымінальных артыкулах кодэксу законаў. Адзін з іх—пажыцьцёва. Вось дзе патрэбна сталь і моральная сіла, каб ў бязьмерна цяжкіх умовах не зламацца, захаваць свой твар! Падумай—жыць сярод бандытаў і зладзеяў, без газэт і кніг, бяз гутарак з таварышамі за бязьзьместоўнай катаржнай работай пад „ласкавым апякунствам“, падвоеным, або патроеным пасья кожнага кроку, зробленага не па рэглямэнту...

Такіх многа. Вось зараз успомніла яшчэ пяцьшэсьць пажыцьцёва асуджаных. Вечная турма? Вядома, ня вечная, але ўсё-ж нязносна цяжкая. А ўсё-ж вытрымліваюць! Захоўваюць і бадзёрасць і веру ў „заўтра“. Выкоўваюцца людзі.

Шмат не напішаш на гэтых рэдкіх лісточках, патрэбна расказаць, шмат расказаць такога, што павінна быць шырока вядома. Вось, калі

спаткаемся, забярэмся куды-небудзь, і будзе гутарка, бясконцавая, захаплючая—цікавая. А тады бярыся за пяро і пішы, апавадай свабоднай савецкай моладзі аб тым, „як пахне жыцьцё“ у яе таварышоў, блізкіх суседзяў. Між іншым у далёкіх хіба лепш? Суд над таварышамі ў Амэрыцы, зьдзекі ў Вэнгрыі... А Кітай? А Індыя? Успомніла з Міхаіла Кальцова.

„Будет удар. Будет смертельный крошачий удар“.

14 сьнежня

Таварышу С.

...А мы цяпер жывем асабліва інтэнсыўна. Ніколі ў нас у сьценах турмы ня было ціха, але цяпер асаблівы настрой. Адусюль такія добрыя весткі. Канечна, ня мала і дрэнных, але яны неяк сьціраюцца, адыходзяць на другі плян, а тон задаюць іменна радасны. Калі-б ты ведаў з якім нецярпеньнем мы чакалі пацьвярджэньня свайго вываду аб наступленьні. Паўторнага, у сто разоў больш сільнага і рашаючага. Дачакаліся і ўрачыствуем. Хочацца яшчэ падштурхнуць наперад, сільней накаліць, ярчэй выразіць. Але... сядзі і „ня рыпайся“. Што-ж пасядзім яшчэ. А ўсё-ж такі цудоўнае „хутчэй“ ня толькі жыве, але і імчыцца наперад. Успамінаецца Маякоўскі: „Мы идем! Не идем, а летим! Не летим, а молньимся!“ Адным словам—добра, цудоўна добра!! Аб усім хочацца запытаць: і аб Кітаі, і аб ураджаі, і аб колектывізацыі,

і аб тысячы іншых рэчаў. Але ці напішаш? Ці не найдзе на цябе зноў „маўчанка“ на некалькі месяцаў? Ой, толькі ня гэта! Прашу цябе вельмі, вельмі... Сёння столькі табе надавала даручэнняў, столькі паставіла неадкладных пытанняў, што, баюся, давядзецца табе патраціць ня мала часу на ўсё гэта. Але ведаю, што ўсё гэта зробіш, выканаеш. Ну, няхай бы зараз цябе можна было ўбачыць! Бачу цябе, твае рухі, усмешку, чую голас, але ўсё гэта ня тое. Сапраўднае! Няхай яно будзе! Ці ўяўляеш сабе яго ясна? Не, усе ўяўленьні бледны і бяскроўны. Ты ўбачыш. Мы ўбачым, мы будзем палымнец радасцю, мы, шчаслівыя, будзем громка сьмяяцца...

16 сьнежня

Прыцельцы В.

Учора зусім нечакана атрымала твой сьвяточны ліст. Вось дзякуй! Такую радасць прынёс ён мне... А ад весткі, што хочаш пераслаць мне якісьці падарунак ад вясковых комунарак, я шырока раскрыла вочы і ўся захлынулася ад шчасся. Што ты гаворыш? Яны ведаюць аба мне? Яны думаюць аба мне і шлюць прывітаньне? О, ці варта я гэтага? Як-жа падзякаваць іх, як выказаць сваю глыбокую радасць? Ведай, што гэта, можа быць, самая вялікая радасць, якая толькі бывае ў турме.

Учора атрымала з турэмнай цензуры прысланую табой кніжку аб колгасах. Гэта так

добра, так нова, што слухаеш і чытаеш, як казку. Кніжкай адразу заўладалі З. і М. так, што я яе толькі і бачыла. Чытаюць, захапляюцца, а на прагулках апавядаюць мне асобныя месцы. У канцы кніжкі я ўбачыла сьпіс новавышаўшай літаратуры. О, як мне захацелася адразу прачытаць усё, усё. Адна цікавей другой здаецца... Прышлі, калі ласка, таксама добрую кніжку аб Кітаі... А то гэта пытаньне прадстаўляе сабою для нас на самай справе „кітайскую граматы“.

...Хочаш ведаць аб нашым жыцьці-быцьці? Так, мы сядзім у адзіночках, толькі некаторыя—па двое ў камэры. Я не пераношу адзіноцтва і таму заўсёды стараюся сядзець яшчэ разам з кім-небудзь.

...Цяпер вечар. Навокал цішыня, толькі зрэдку на ўвесь карыдор кашляе Л., ды чутно, як ходзіць па сваёй камэры Г. Яна цераз якіх-небудзь восем месяцаў выходзіць на свабоду і таму часта расхаджае і думае, як будзе жыць на волі. Часамі зьвіняць ключы, пачуюцца крокі наглядальніцы. Канчаецца дзень, ён ніколі больш не паўтोरывецца. Мы яшчэ на дзень бліжэй да волі.

...Успомніла канцэрт, аб якім ты пісала. Трэба было-б табе бачыць, як кідаемца мы да вакон, калі пачуем на вуліцы „кацярынку“¹⁾. Але мы будзем яшчэ разам слухаць прыгожую музыку жыцьця...

¹⁾ Шарманку (заўвага перакл.).

Усім родным.

...Вельмі часта малюю сабе карціну нашага спатканья. Што гэта будзе за шчасьце доўгачаканае! А час няўхільна ідзе. Вось ужо 1930 год. Увосені гэтага году будзе ўжо пяць год, як я ў турме, значыць, застаецца яшчэ толькі чатыры. А хто ведае, можа і не давядзецца мне іх адседжваць. Бо аба мне ды і аб маіх таварышоў— зьняволеных, на свабодзе не забыліся.

Пытаецца аб маім „мяцежным сардэчку“. Нічога, вытрымаю, яшчэ як вытрымаю. І не падвесьці пастараюся.

Што-ж напісаць аб маім зьнешнім жыцьці? Уявіце сабе, што ў мяне цяпер так многа работ, што проста дыхнуць некалі. Ня ведаю толькі, чаго хацець: або каб дзень быў даўжэй, або каб яшчэ хутчэй час ляцеў.

Жывем мы дружна. А ў нас-жа ня толькі моладзь. Ёсьць і вельмі старыя людзі. Наша старая Каця (ёсьць і маладая) амаль адных год з мамай, яе малодшаму сыну столькі-ж год, колькі і мне. А яна ўжо раз адсядзела чатыры гады, год пабыла на свабодзе і зноў папала ў турму на чатыры з паловай гады. І колькі ў ёй сілы, энэргіі, маладой бадзёрасьці, як з ёй добра!

Ёсьць у нас цэлая старая гвардыя, якая ні ў чым ня ўступае маладым. Я-ж па прывычцы ўсё яшчэ лічу сябе маладою і ніяк не магу стаць сталай.

А вось нядаўна была ў мяне вялізарная радасьць: мне прыслалі цікавы падарунак. І да гэтага—ліст, такі, што я яго да канца жыцця не забуду. Вы зразумейце, чым гэта для мяне было, якім дарагім падарункам на ўсё жыццё застанецца.

Аб матэрыяльным маім становішчы, мамачка, не клапаціся. Мы не галадаем, не. Сябры аб нас клапацяцца, помняць. І не халодна ў нас зусім. Уявіце, што сёньня выпаў першы сьнег, а цяпер у нас і сьледу ад яго не засталася. А марозу сапраўднага яшчэ сусім ня было, так што на прагулцы мы нават часта скідаем паліто. Мне асабліва горача.

Так вось, усё гэта—без перавялічэньня. Дадайце да гэтага толькі вялікае жаданьне на волю! на волю! і будзе, амаль, поўная карціна майга жыцця.

А вы, родныя мае любя, працуйце ваўсю, жывіце і весяліцеся, помніце, што ў такі прыгожы час людзі яшчэ ніколі ня жылі.

Бяз даты

Прыяцельцы Г.

Так, ужо новы год. Калі-б ты ведала, як радасна мы ўсе яго спатыкаем. Гэта-ж значыць—на год менш турмы, на год бліжэй да волі. Табе, мая родная, стала сумна пры ўспаміне пра мяне на радаснай шумнай вуліцы, а ў нас у гэты вечар было асабліва весела і сьветла, але, разумеецца, разам з тым і крыху сумна,

бо хацелася бачыць людзей, шмат людзей. Нам дазволілі легчы ў гэты вечар крыху пазьней, і мы наладзілі сабе сьвята. Пелі, дэкламавалі, апавядалі, танцавалі „Карманьолу“, успаміналі... Але нас усяго толькі шэсьцера, і гэта накладала якойсьці асобы адбітак на наша сьвята. Мы ўвесь час адчувалі, што нас усяго толькі шэсьць, а навакол — далёка, далёка—ні душы, глуш і цішыня. І вось, роўна а дванаццатай гадзіне, зазьвінелі званы. І гэта было радаснай нечаканасьцю. Мы рашчынілі вокны з кратамі і, глыбока ўсхваляваныя, слухалі, прытуліўшыся да падваконьнікаў, а ў камэру да нас разам з сьняжынкамі ўрываліся гукі старога сьвету. Мы ўжо ўкладвалі ў іх новы, мілы нам зьмест, чулі вашы галасы, заклік да барацьбы, заклік перамогі. Прыгожа і цудоўна было гэта, доўга будзе нам памятны гэты вечар.

10 студзеня 1930 г.

Групе таварышоў.

Мае мілыя прыяцелі, таварышы мае дарагія! Сёньня атрымала ад усіх вас ліст і вось, маючы магчымасьць пагутарыць з вамі без цэнзуры, пішу ўсім адразу. Любыя мае, далёкія! Ня толькі радасьць сонечную, праменна-сьветлую прыносяць нам вашы лісты. О, не! Прыносяць яны нам больш важнае—упэўненасьць, што зьдзейсьніваюцца нашыя мары.

Ці разумеце вы, якая сіла, якая упэўненасьць напаўняюць нас, калі чытаем, што гэтыя мары

ператвараюцца ў канкрэтныя пляны, якія ажыццяўляюцца ў вас, становяцца ў тысячу разоў больш вялікімі, чым у нашых марах.

І вось з гэтым сазнаньнем прыходзіць думка: няхай нас покуль што тут пытаюць, няхай расстрэльваюць на дэманстрацыях, няхай мучаюць у дэфэнзывах і мораць па турмах, але СССР існуе, але сацыялізм будзецца на зямлі! А калі існуе СССР,—будзе перамога і ў нас. Гэта вера ў перамогу, гэта ўпэўненасьць у яе ў сучасны момант вельмі характэрнае зьявішча для самых шырокіх мас рабочых і сялян.

Цікава, што нават тыя, якія не адважацца ўступіць у партыю або ў комсамол, або тыя, якія вышлі з іх, тлумачаць цяпер сваю пасыўнасьць ня тым, што „нічога з гэтага ня выйдзе“, а тым, што „і бяз нас абыйдуцца“... Тых, хто спалохаўся, можна спаткаць колькі хочаш, але расчараваўшыхся—вельмі рэдка. Фашызм сваёй дваістай політыкай бізуна і перніка выкоўвае на сваю пагібель такую гвардыю, што можаце быць упэўнены ў тым, што хутка будзеце прыяжджаць у Варшаву не на дыплёматычныя канфэрэнцыі, а на зьезды саветаў.

Вы ўжо, напэўна, чулі гэта ад нашых дэлегатаў, але прыслухайцеся, родныя, і вы пачуеце гэта таксама праз тысячы закратаваных вокан, праз гул машын, праз магутныя песні дэманстрацый, праз асьцярожны шэпт конспэрацыйных паседжаньняў.

Вы чуеце?

Так яшчэ хутчэй і мацней будуйце, крышыце, ламіце рэшткі старога ладу і ведайце, што ад кожнага ўдару вашых молатаў здрыгаецца ўвесь будынак фашысцкай Польшчы. А мы, мы вышэй падымаем галовы, сільней сьціскаем кулакі.

Ці помніце вы аб гэтым?

Помніце, любя, і гардзіцеся тым, што вы ня толькі будаўнікі, але і барацьбіты за свабоду мільёнаў, мільёнаў, прыгнечаных фашызмам, рабочых і сялян. Трэба, каб аб гэтым ведаў кожны фабзавучнік, кожны член колгасу. Колькі сілы ім гэта прыбавіць, наколькі радасьней будзе праца.

Адначасна з вашым лістом я атрымала ліст і з Польшчы. Вось дзе контрасты! Але ёсьць і агульнае: энтузіязм, нястрымнае імкненьне да барацьбы. Таварышы мае на свабодзе жывуць „ад турмы да турмы“, але і на свабодзе яны падлягаюць бясконцым вобыскам, арыштам, допытам у дэфэнзыве.

„Вясёлае“ рознастайнае жыцьце, праўда? Вось даведлася, што зноў папалася Л., а праз тыдзень,—што села З. Балюча становіцца ад такой весткі так, што месца сабе не знаходзіш. Дзяўчаты яшчэ сьвету зусім ня бачылі, не падлячыліся нават пасья турмы, таму што ўвесь час былі беспрацоўнымі (беспрацоўе і так вялізарнае, а тых, хто сядзеў у турме, наогул ня хочуць прымаць на работу) або зараблялі па сорок—шэсьцьдзесят—дзевяноста злотых,

і вось—зноў турма, галадоўкі. Не адчуеш нават асалоды работы, не „аплоціш за турму“, як зноў садзішся. Але паслухаеш, што гаворыць такая Л. або такі К., і боль адразу змяняецца радасьцю, гордасьцю—з такімі мы пераможам фашызм!

Мілыя таварышы, камунаркі, пасылаю вам гарачае прывітаньне за вашы падарункі і ваш ліст. Разам са мною дзякуюць вас і мае таварышы, бо гэта была радасьць ня толькі для мяне.

Усе мы шмат разоў разглядвалі ваш падарунак, любаваліся ім, хвалілі работу і паўтаралі: „Як нам ня быць моцнымі духам, калі пра нас думаюць нашы свабодныя сёстры, калі праз граніцы яны працягваюць нам рукі“.

Родныя, дарагія. Ведайце, што вы ўлілі ў нас цэлае мора сілы, што вы памагаеце перанесці ў будучым яшчэ не адну галадоўку, прасядзець не адзін яшчэ год у змрочных сыценах, дзе зьдзекуюцца, дзе размахваюць фашысцкім бізунам.

З хваляваньнем чыталі мы аб вашых аграмаджаных гаспадарках. Будзе такі час, калі мы з-за граніцы ня толькі зможам паехаць, але самі зьявімся членамі адной вялікай камуны. А покуль што працуйце, дарагія! аб'яднайце навокал сябе як мага больш вёсак, а мы за граніцамі СССР, ня глядзячы на расстрэлы, ня глядзячы на турмы, аб'яднаем рабочых і сялян для барацьбы за свабоду, за савецкую Польшчу.

Моцна цісну вашы рукі. Пішыце аб сваім жыцьці.

Прыцельцы Ф.

...Магу табе пахваліцца: я ўжо адседзела чатыры гады шэсьць месяцаў і сямнаццаць дзён. Ты разумеш, як гэта шмат. Але засталася яшчэ таксама ня мала, амаль столькі ж. Праляціць і гэта, праўда? Засумавала я па свабодзе, па рабоце асабліва. Але затое як буду радавацца, калі зноў буду на волі! Энэргія-ж накопліваецца з дня ў дзень, з году ў год. Колькі-ж яе зьбярэцца? А работы на сьвеце многа-ж, ой, як многа!

Тады-ж

Прыцельцы Г.

Якая вялізарная, нябывалая радасьць у мяне! Уяві сабе, што на-днях я атрымала надзвычай добры падарунак, прысланы мне сябрамі. Цяпер уся зьзяю ад захапленьня...

А ты так чужыліва мяне супакбойваеш. Цэлыя струмені сьлёз можна асушыць такімі суцяшэньнямі і падбадзёрваньнямі, а мне так толькі даводзіцца ўзьляцець на дах і крычаць „кукарэку“. Цяпер вось я б гэта ахвотна зрабіла, але ўжо позна, сёньня мы ўжо на прагулку ня выйдзем...

Ведаеш, дзіўна мне сабе ўявіць, што мяне на самай справе помняць, ведаюць і чакаюць. Радасна і дзіўна: насуперак і гадам і адлегласьці, і ўсім нязлічаным перашкодам. Добра жыць на сьвеце, вельмі добра!

Так, я ведаю, што мяне чакае вельмі шмат добрага і прыгожага, ведаю і тое, што будзе яшчэ ў сто тысяч разоў больш, чым я магу сабе ўявіць. Не асабліва ахвотна згаджаюся я на тое, каб ўсё гэта адкласьці на гады, але... на жаль, ніхто ў мяне ня пытае.

А покуль жыцьцё ідзе ў нас сваім парадкам. Уяві сабе, што і цяпер няма ў мяне часу займацца. Добра, што яшчэ шмат часу ўперадзе, а то зусім сорамна было-б мне вярнуцца да вас. Людзі думаюць: „Столькі год сядзела ў турме, гэта-ж профэсарам можна было-б стаць“. А тут зусім ня так.

У нас ужо даўно зіма. Сьнегу-ж яшчэ няма, але зямля мёрзлая, холадна, ветрана, а крыгі пльвучь па рэчцы ўсё павольней. Хутка яна стане. Засулавала я па сапраўднай зіме. Даўно ўжо добрага сьнегу ня бачыла.

19 студзеня

Прыяцельцы В.

Часта вымаю і доўга-доўга разглядаю прысланы вамі падарунак. Здаецца мне, што ўсё жыцьцё буду я яго берагчы, як самую дарагую памяць. А ліст быў такім прыгожым дапаўненьнем да падарунку, што сам па сабе зьяўляецца цікавейшым докумэнтам эпохі, зусім таксама, як творчасць таго старога колгасьніка, пра якога ты мне пісала. Як гэта спадабалася ўсім нашым дзяўчатам! Яны прасілі гэта некалькі разоў прачытаць, а цяпер усе ўспамінаюць,

паўтараюць. Не, што там шмат гаварыць! Часы мы перажываем такія, што жыць не гадзіны лічыць, а мінуты, бо кожная ўносіць нас наперад на дні, на гады. І добра тое, што процэс гэты адбываецца (хоць і зусім у іншых формах) паўсюды. Вось у чым сіла, у чым сутнасьць. Але аб гэтым у другі раз...

Цяпер я павінна апраўдацца перад табою. Калі я пісала „незнаёмыя“, я зусім не хацела вас гэтым неяк задзець, а думала так зусім шчыра, бо не магла сабе ўявіць, ня ведала папросту, што я за тья гады, якія правяла далёка ад вас, ня толькі не пагубляла сваіх старых сяброў, але і знайшла шмат іншых сярод вас.

У турме так цяжка ўявіць гэта сабе. Чытаючы вашы лісты, я шырока раскрываю вочы, усміхаюся ад шчасьця (бо гэта шчасьце, так, так, шчасьце!). І яшчэ больш адчуваеш у сабе сілы. Яшчэ мацней, усёй сваёй істотай крычыш, „хутчэй!“ Што-ж датычыцца „настрою“, дык туг—мая праўда! Нават згаджаючыся з тваёй ацэнкай маёй ролі, патрэбна прызнаць, што роля гэта ўсё-ж не ахці якая вялікая. Трэба глядзець праўдзе ў вочы, не палюхацца страшных слоў. Хіба гэта столькі трэба рабіць! О, не кажы гэтага ні мне, ні тысячам маіх таварышоў, бо ў гэтым якраз ўвесь цяжар турмы, аб гэтым і боль і сум ад першай да апошняй гадзіны доўгіх гадоў зьневальненьня. Мы шчаслівыя ад сазнаньня, што нас помняць,

што ўспаміны пра нас прыбаўляюць сілы, будзяць энэргію нашых таварышоў на волі, але мы ні на сэкунду не забываем, што самі-ж нічога зараз ня робім...

Будзе добра, так добра, што лепш і быць ня можа!

Хіба ня цудоўна, што два супроцьлеглых процэсы—разбурэньне і стварэньне—адбываюцца адначасова, і хоць творацца ў розных мясцох, але вядуць да аднае мэты.

18 лютага

Сястры Н.

У мяне ўсё яшчэ няма поўнага ўяўленьня аб тваім жыцьці.

Мяркуючы па тваіх лістох, мне здаецца, што жывеш ты недастаткова поўна. А непаўната гэта—вынік таго, што ты не заўважаеш вельмі многіх і да таго галоўных праяў нябачна прыгожага, нязьмерна шырокага акружаючага цябе жыцьця.

У мінулым лісьце я распытвала ў цябе аб тым, як пасоўваецца ў вас колектывізацыя. Сёньня мне хочацца запытаць, наколькі ўжо коопэравана ў тваім раёне вёска, якія віды коопэрацыі лепш за ўсё прышчапляюцца, якія посьпехі. Акрамя таго, мне вельмі хочацца ведаць, наколькі ўсё гэта цікавіць цябе, які твой удзел ва ўсім гэтым. Няўжо магчыма не гарэць захапленьнем, бачачы як разбураецца увесь стары ўклад жыцьця ў вёсцы, сатканы з цемры

беспрасьветнай, тысячаў няшчасьцяў і бед, цяжкай няўдзячнай працы і нязьлічонага мноства розных іншых, аблітых сьлязьмі і кроўю ніцьяй? Хіба можна толькі з боку прыглядацца да таго, як мільёнамі рук тчэцца новы, нябачны, сьветлы ўзор новага жыцьця?

Вядома нельга! Трэба рынуцца ў гэту захапляючую работу, рабіць столькі, колькі сілы дазваляюць. І жыцьцё будзе напоўнена да берагоў, будзе зьзяць радасьцю, будзе пеніцца палкім жаданьнем жыць, каб працаваць усё больш і больш.

Тады-ж

Таварышу С.

Ці далятаюць да неба парывы буры, якая, нарастаючы з кожным днём, бушуе навокал нашай ціхай кельлі? Якое шчасьце кожны яе гук, як прагна ловіць яго вуха! Ну, і будзе час яшчэ! Ненавісныя эндацкія, пэпэсаўскія і іншыя газэты прыносяць, акрамя тэлеграм аб Гаагскай і лёнданскай, ратуючых сьвет конфэрэнцыях, зьвесткі і аб іншых падзеях, якіх ні захаваць, ні замазаць нельга. Але кропка. Будзем жыць і бачыць, будзем рабіць, будзем...

Цікавае наша жыцьцё. Але ведаеш, што я табе скажу? Хоць для цябе гэта зусім ня будзе навіною, але я ў апошнія гады ў сувязі з усім мноствам „казусаў“ і ў васі ў нас неяк з новай, зусім новай і нязвычайнай яркасьцю яшчэ раз зразумела, якая-ж гэта сіла—колектыўная думка.

У ёй-жа і заключаецца наша непераможнасць. Вось гэта добра. Вось гэта і робіць цябе яшчэ сільней, яшчэ больш упэўненай...

Мая пяцігодка вучобы выконваецца зусім ня так, як ваша. Ці бачыш, з таго часу, як яе намячала, умовы зусім змяніліся. Не дарма-ж мы жывём ва ўмовах капіталістычнай анархіі. Раней я ўвесь час прысьвячала сваім заняткам і рабіла на самай справе вялікія поспехі. Цяпер-жа ў мяне столькі лекцый і ўсякай іншай работы, што часам па месяцам (да рэчы і цяпер так) не магу па пляну займацца. Я саромлюся прызнацца, што да гэтага часу, за чатыры з паловай гады турмы не пакончыла яшчэ з „Капіталам“. Але суцяшэнняў у мяне ня мала, час патрачан не дарма.

Тады-ж

Прыцельцы Р.

Ліст твой мяне сапраўды глыбока засмуціў. Хочацца мне быць з табой, дапамагчы табе ў цяжкую мінуту, але паўтары тысячы кілёметраў, турма ды і іншыя перашкоды ўсе мае жаданні робяць невыканальнымі. Паперш за ўсё, родная мая, я павінна цябе грунтоўна, бязлітасна палаяць за злачынную думку, якая мільганула ў цябе. Добра, што ты яе зараз-жа адхіліла, інакш, акрамя абурэння і знявагі, нічога больш не засталася-б у мяне да цябе. Боль, якім-бы глыбокім ён ня быў, не пакрыў-бы і тысячнай долі знявагі.

Ну, хопіць. Ты, напэўна, і сама ўжо дала сабе добрую тропку.

Цяпер да справы.

І так, сіла, энэргія, яшчэ раз энэргія і сіла. Праўда на тваім баку, ты выйдзеш з перамогай. Трэба толькі ўсё зрабіць, каб яе дабіцца. І пры гэтым, ні на мінуту не апускаючы рук, не падаць духам, а станавіцца ўсё мацней, расшучай, настойлівей.

Іменна твае паводзіны цяпер—прыгожая хаця не радасная магчымасьць даказаць, што ты на самай справе прадстаўляеш сабою. Дакажы-ж з чэсьцю. А для цябе самой гэта генэральная спроба сіл. Прашчупай-жа сябе добра-нька, уважліва, падмацуй усе слабыя месцы. І ў рэзультаце ўсёй гэтай сумнай гісторыі ты павінна вырасьці на цэлую галаву, стаць новым чалавекам. Жадаю табе сілы, жадаю табе посьпехаў. У посьпеху я амаль не сумняваюся. Ня бачу падстаў для праціўнага. Але зрабі-ж усё магчымае і немагчымае, абавязкова зрабі.

Пішы мне часьцей, паведамляй, якія посьпехі.

Тады-ж

Прыяцельцы А.

...Дзякуй табе за паштоўку з піонэрамі. Як мы рады былі іх бачыць. Але, каб ты ведала, як адгукнуліся ў душы твае словы: „Сумна

стала за цябе і за ўсіх вас“. Так, часамі бывае сумна, ой-ой як. Але гэта хутка праходзіць.

На-днях атрымала ліст ад Л. Увесь ён—парыў радасьці. Як мы рагаталі, чытаючы яго. Бачыш, ці думалі мы, што будзем так доўга ў разлуцы? Не магу прывыкнуць да гэтага і зараз. Але нічога, будзем усё-такі, зноў і яшчэ будзем разам. І так будзе прыгожа!

15 сакавіка

Таварышу С.

Паперш за ўсё шлю сардэчную, рассардэчную падзяку за лісты. Вось была радасьць і нечаканая і вялізарная. Хочацца пагаварыць пасля столькіх гадоў, а паперы ўсяго кавалачак, у будучым змагу пісаць табе куды радзей, бо перапіску нам абмежавалі да мінімуму. Таму няхай цябе маё маўчаньне ня смушчае і ня трывожыць. Яно будзе сьведчыць не аб тым, што я ня хочу пісаць, і не аб тым, што я хварэю ці паміраю, а толькі аб тым, што напісаць не магу. Але затое ты павінен пісаць яшчэ часьцей. Думаю, што гэта справа і бяз доказаў ясна. Ну, добра.

...Ты так прывабна запрашаеш мяне на каток, што я адразу згаджаюся. Прыходзіцца толькі крышачку пачакаць: усяго яшчэ тры зімы, а на чацьвертую ўжо будзем коўзацца. Толькі вось у мяне стала пытаньне: ці коўзаюцца на каньках трыццацігадовыя людзі? Здаецца, што

не. А мне-ж будзе ні больш, ні менш як ўсе трыццаць. Цуд ды толькі.

Апошніх пасланных табою кніг я не атрымала таксама, як і не атрымаю ні ад цябе, ні ад каго вас больш ні адной кніжкі, выданай у СССР. І тут таксама давядзецца крыху пачакаць.

Пішаш, што Міхаіл Святлоў адказваў на мой водзыў аб яго вершах сваей „звычайнай сумнай усмешкай“. Ну чаму, ну зачым ён усміхаецца сумна? Як можна ў наш нябачаны прыгожы час мець „звычайную сумную усмешку“? Не зразумею я гэтага ніяк, ні за што. Ды і на якім такім востраве суму сярод сьвету захапляючай радасьці і перамогі ён жыве? Шлю яму цэлую хвалю захаплення і ўпэўненасьці ў перамозе, няхай ён толькі радасна ўсміхаецца.

Сёньня аб усім па слову. Р. атрымала ўжо абвінаваўчы акт. Абвінавачваюць яе па першай частцы § 102, а не па другой. (Што ў апошні час стала „модным“.) Значыць, атрымае ня больш васьмі год. З нецярпеньнем чакаю яе суда, пасья суда мы, напэўна, будзем разам.

Добрыя навіны ты мне паведаміў. Так, вялікія справы адбываюцца хутчэй, чым гэта меркавалі нават вельмі разумныя людзі. Хочацца працаваць, працаваць і імчацца наперад!

Скажы В., што яго апошні ліст да мяне конфіскаваны. Няхай ён не забывае аб цэнзуры, але піша бяспрыменна, абавязкова піша. Ты таксама помні аб цэнзуры.

Воць трэба і канчаць. Але будзе, будзе такі час, калі будзем разам чытаць кнігі і працаваць, разам пойдзем у Трам. А пакуль—прабівацца наперад...

...Ні ў кого з вас няма ні такой магчымасці, ні такой неабходнасці аднаўляць у памяці мінулае, як у мяне. Як люблю я яго, як даражу ім! Але і нікому з вас будучае не здаецца такім асьляпляюча яркім, праменна-святлым, як мне. Многія дэталі цяперашняга для вас ня прыкметныя, звычайныя, для мяне крыніцы бурнага захаплення. Добра тое, што гады турмы не змаглі ператварыць мяне ў мумію, што „дух часу“ ніколькі ня чужы мне, а надзеі сёнешняга дня як у вас там, так і ў нас не здаюцца „цудамі ў рэшаце“, а зразумелымі і неабходнымі вынікамі і прычынамі. Яшчэ лепш таго, што гэта адносіцца ня толькі да мяне, а да ўсяго цяперашняга пакалення політычна зняволеных. Гэта таксама знак нашай эпохі.

Цяпер аб бадзёрасьці. Ці бачыш, мы яе не „захоўваем“. Не, яна прыходзіць да нас кожны дзень усё новымі сьвежымі хвалямі, яе нараджае кожная мінута жыцця, незалежна ад таго, ці была гэта мінута радасьці або злосьці. Небадзёрыя, нежыцьцёрадасныя людзі сярод нас (незалежна ад узросту) гэта выключэньні, вельмі рэдкія выключэньні. Шмат хочацца табе расказаць на гэту тэму, ды пісаць няма дзе. Потым калі-небудзь.

Групе таварышоў.

Сённяя пішу вам аб тым, аб чым нам пісаць забаронена. За адно паведамленьне аб гэтым лісты конфіскуюцца турэмнай цэнзурай.

Дык вось: ва ўсіх турмах перажылі мы „рэвалюцыю“... Нашы фашысцкія апякуны рашуча ўзяліся за зьнішчэньне „комун“ і бальшавізму, забралі ў нас усе „бальшавіцкія“ кнігі (гэта значыць: выданыя ў СССР), забаранілі перадачы з камэры ў камэру, забаранілі нават зьбірацца разам на прагулкі, забаранілі перадаваць адзін аднаму газэты. Усё гэта для таго, каб ня даць магчымасьці вывучыцца. Акрамя таго, „не арганізуюць камуны“, грозна заявілі нам.

Гэта значыць: купляць продукты кожны можа толькі для сябе, хто атрымлівае пасылкі, той і харчуецца. А купляць дазваляецца ня больш, чым сам можаш зьесьці. Да ўсяго гэтага яшчэ з дзесятак загадаў у тым жа дусе. У Вронках нават спрабавалі сілай перавесці нашых таварышоў на становішча крымінальнікаў і збрыць ім валасы. Гэта пачатак, а потым „марш працаваць у турэмныя майстэрні“. Так хочуць яны. Але, зразумела, зусім іншага хочам мы. Дык вось і ваюем. Ад злосьці яны з кожи лезуць, што мы ня толькі ня схіляем пакорна галавы, але змагаемся за кожную пядзь свабоды.

„Я вас задушу! Я вас згнаю у карцэры! Вы будзеце ў мяне ляжаць пад бізунамі і прасіць літасьці“,—грыміць пан начальнік.

А на другі дзень ён спрабуе іншымі мэтадамі ўздзейнічаць на нас:

„Будзьце-ж разумныя. Хіба-ж можна прабіць галавой сьцяну? Што вы зробіце, вы жанчыны, супроць улады! трэба пакарацца. Трэба па-добраму“,—і так далей.

Акалі гэта недапамагае, выступае на сцэну „вышэйшая ўлада“ у асобе прокурора і так нам заяўляе:

„З вамі трэба было зрабіць так, як вы з намі рабілі ў Расіі: вас даўно трэба было паставіць да сьценкі, а ня трымаць у турмах. Вы павінны быць удзячны ня толькі за тое, што на сьвеце жывеце, а за тое што вас трымаюць ў такіх умовах. А вы яшчэ хочаце ў культурнай гуманнай, заходня-эўрапейскай Польшчы чытаць бальшавіцкія кніжкі. Што? Маўчаць! Пан начальнік, зьвярніце на іх больш увагі“.

Ну, і ўвага „зварочваецца“ вельмі старанна і поўна.

Усё гэта—адзін бок пытання. А другі на вуліцы. Вы, напэўна, ведаеце, якая зараз у Польшчы абстаноўка. Таму вам лёгка зразумець, чаму іменна зараз на нас пасыпаліся, як дождж усё гэтыя „прыгожасьці“.

Эх, і час-жа ў нас цяпер родныя мае! І ў нас цяпер рашучы час. Мы толькі аднэй паловай думкі рэагуем на ўсё акружаючае нас ў турме. Другая палова—у будучым, другая жыве тым, што няўхільна набліжаецца, ідзе. Але ня будзем разьлівацца на гэтую тэму. Паглядзім, а яшчэ лепш—будзем рабіць. Будзем! Будзем! Эх, ма...

Нядаўна атрымала ад вас рад лістоў. Колькі думак выклікалі гэтыя лісты! Як глыбока запалі ў душы таварак, якія сядзяць са мною, словы: „Зламлі тысячагадовыя ўстоі старой вёскі, зараз трэба навучыцца па-новаму працаваць на разварочаных трактарам межах“...

Паднясіце-ж вялізарную, як Монблан, фігу пад самы нос усяму „цывілізаванаму“ сьвету, які прарочыў вам гібель, які выў, крычаў, шумеў, што ня будзе засеяна і паловы таго, што сеялі да „прыгону“—гэта, па іхняму, да калектывізацыі.

Ці праўда, што ўжо канчаюць Турксіб? Як гэта цудоўна! Помню, як першы раз прачытала ў газэтах пра Турксіб, здавалася мне, што гэта плян далёкага, далёкага будучага. А ён ужо ператварыўся ў сапраўднасьць.

Пішэце-ж часьцей, дарагія, ведайце, што тыя дні, калі мы атрымліваем ад вас лісты—гэта радасныя, сьвяточныя дні.

Ну, усяго! Будуйце мацней і ведайце, што гэтым падводзіце таксама базу пад рэвалюцыю ў Польшчы, а яна ня прымусіць сябе чакаць.

Там-жа

Групе вясковых комунарак.

Любыя мае таваркі-комунаркі! Ваш ліст таксама прынёс нам шмат радасьці. З нецяргеньнем чакаем ад вас новых вестак, хочам ведаць, як прайшла пасеўная кампанія, ці шмат засеялі, як працуюць тыя таварышы, што ўліліся ў ваш

колектыў. Калі-б вы толькі ведалі, як гэта ўсё нас цікавіць, колькі мы думаем і гаворым аб вашым жыцці, як сільна хочам, каб работа ішла ў вас пасьпяхова.

Як добра, што дзеці вашы будуць у ясьлях і на дзіцячай пляцоўцы, пад наглядам. Шчаслівыя гэтыя дзеці! А колькі мільёнаў дзяцей за граніцай жывуць зусім па-іншаму, чым вашы маленькія комунары.

Мілыя таварышы! Цяпер я вам крыху раскажу аб нашым жыцці ў турме. Нас таксама ўсё прыбывае, але гэта ўжо ня так радасна, прыбывае як ваш лічбавы рост. Год таму назад нас, палітычных зьняволеных, у гэтай турме было толькі шэсьць, а зараз нас ужо дваццаць шэсьць—прыбыло дваццаць новых таварак, а на свабоду за гэты час вышла толькі дзьве. Прыгавораны ўсе да чатырох, шасьці, васьмі, дзесяці год, так што, як бачыце, можна нават пасьпець забыць, як белы сьвет выглядае.

Шмат сярод нас хворых, і нядзіўна, бо яны ўсе прайшлі праз некалькі галадовак, зьдзекі і пыткі, і аставацца здаровымі было цяжка. Сваіх родных і таварышоў мы ніколі ня бачым, бо турма наша знаходзіцца на далёкай глухой ускраіне Польшчы, куды прыехаць каштуе вельмі дорага. А якія ў нашых родных—рабочых і сялян—дастаткі, вы добра ведаеце.

Асаблівая галеча пануе ў Польшчы цяпер, у сувязі з беспрацоўем. Вы даўно ўжо зжылі гэта, а рабочыя і сяляне ўсіх капіталістычных краін

церпяць зараз вялікае гора. Даходзіць, напрыклад да таго, што бацька-рабочы забівае сябе і сваіх дзяцей, таму што ён ня можа больш вытрымаць голаду; брат забівае брата за кавалак селядца (такі выпадак быў нядаўна ў Чанстахове). Людзі падаюць ад голаду на вуліцах.

Зразумела, працоўныя не намераны пакорна пераносіць гэта. Кожны дзень у розных гарадох бываюць дэманстрацыі, баі з поліцыяй, кожны дзень праліваецца кроў рабочых і сялян, а назаўтра барацьба аднаўляецца яшчэ з большай энэргіяй і сілай. Набліжаецца рэволюцыя ў Польшчы, хутка і ў нас будзе вялікі Кастрычнік.

Фашызм адчувае ўсё гэта і ўсё сільней куе свае ланцугі. І больш за ўсё дастаецца тым, каго ён ужо трымае ў сваіх кіпцюрох, нам, політычным зняволеным: жыцьцё наша пагаршаецца з кожным днём.

Хочуць нас так прыціснуць, каб мы і ня пікнулі, але задушыць нас ня так лёгка. Ого, нас голай рукой ня возьмеш, апячэся!

Мы добра ведаем, чаму гэта іменна цяпер так занэрвавалі фашысты, і ўсё вышэй падымаем галовы, бо воля ўжо глядзіць нам у вочы. Таварышы мілыя, калі-б вы ведалі, што за шчасьце ведаць гэта, думаць так, пісаць аб гэтым. Уявецце сабе толькі на мінутку, што гэта значыць—жыць у турме напярэдадні рэволюцыі. І гэта выклікае ў нас столькі сілы, столькі ба-дзёрасьці, што мы маглі-б перанесьці ў тры разы больш зьдзекаў.

Мы радасна прымаем ваша запрашэнне прыехаць да вас. Так, таварышы, мы хутка прыедзем вучыцца, як будаваць новае жыццё, а вы прыедзеце да нас у Савецкую Польшчу, каб дзяліцца вопытам, дапамагаць нам. Усё гэта будзе. А пакуль што мы будзем збіраць сілы для рашучага бою, а вы, дарагія, працуйце і ведайце што пакуль такія шчаслівыя, на ўсім сьвеце толькі вы адны.

Ну, аставайцеся здаровымі і вясёлымі. Крэпка цалуем вас.

25 сакавіка

Прыяцельцы В.

Спадабалася мне твая думка аб тым, што шукаць „гэрояў“—устарэўшы перажытак. Праўда, цяпер эпоха не гэрояў-адзіночак, а гіганцкіх мас. У велічы іх учынкаў учынкі адзіночак—гэта кропля ў моры. У гэтым уся сіла, ўся прыгожасьць! Вось-жа сама гаворыш: зьмест і мэта—тыя-ж. Але так шмат новых форм, калі ініцыятыва ідзе не ад адзінак, а ад колектыву! І ня толькі форм—якія розныя рэзультаты! Як розныяцца яны сваімі разьмерамі. У гэтым пераконваемся кожны дзень...

Ну, добра! А ўсё-ж... як-жа хочацца на волю! Сёньня вышла адна наша таварка. Як яна радавалася! Што гэта за вянок розных, самых супярэчлівых перажываньняў! А нам тут прыходзіцца вельмі рэдка адпраўляць на волю, і таму сёньня вялізарная радасьць. Усе мы лічым свае і чужыя

гады і месяцы і здаволены, што іх стано-
віцца ўсё менш. Часта думкай улятаеш на
некалькі год наперад і імчышся далей, далей.
Але час робіць сваё, і хто ведае, хто каго пе-
рагоніць. Я, з свайго боку, ахвотна ўступаю часу
пальму пяршыства. Паглядзім, будучае пакажа.
А пакуль што трэба моцна стаяць на нагах...

28 красавіка

Прыяцельцы А.

Бачу, што вымяраем мы час зусім па роз-
наму. Мне здавалася, што ты яшчэ толькі зьбі-
раешся ў Л, а ты, аказваецца, ужо адтуль вяр-
нулася. А мы ўсё яшчэ на тым-жа месцы. Але
нічога, паедзем яшчэ і мы.

Добрыя мае, слаўныя! Так радасна думаць, што
і вы там, далёка-далёка разважаеце аб нашых
пэрспэктывах. О, вядома, яны розныя, але важна
тое, што напрамак-та аднолькавы. Ва ўсякім
выпадку і ў вас і ў нас па-свойму добра. Хут-
чэй-бы толькі час імчаўся, ляцеў.

Атрымала ўчора лісты ад М. В. Л. і ад мно-
гіх іншых. Усе перадольваюць вялізарныя цяж-
касьці жыцця, але ўсе такія малайцы, што душа
радуецца. Колькі бадзёрасьці, жыццярадасьці,
упэўненасьці, сілы. Л. толькі што паднялася
пасля хваробы, але гэта ні на кропельку не
зьмяніла яе настрою. Адным словам, добра.

... Ні навуковых кніжоч, ні бэлетрыстыкі пры-
сылаць нельга.

Ёй-жа.

...Даўно ўжо табе ня пісала. Ты, напэўна, і непакоілася, і злавалася. Адзін ліст да цябе конфіскаваны, а пісаць наогул цяпер можна толькі адзін ліст у тыдзень.

Кнігі, пасланья табой, атрыманы... толькі на жаль, ня мной. Мы цяпер на ваенным становішчы. Тое-ж самае ва ўсіх турмах, у адных толькі (як у нас) націск сільней, а ў іншых—слабей. Мы, вядома, таксама не сядзім „склаўшы рукі“, але гэта, на жаль, толькі абарона—зразумела толькі пакуль: пачнем і наступленне...

Але мы—гэта-ж толькі маленькі віньцік у вялізарнай машыне. Машына пачынае рухацца ўсё хутчэй. Ах, што за цікавы час мы перажываем. Часта пасья якога-небудзь асабліва агіднага ўдару, нанесенага нам, злосьць душыць ня-зносна, месца сабе не знаходзіш ад абурэння, а праз мінуту ўжо ўсьміхаешся, думаеш: „Глупства гэта ўсё і дробязь перад тым, што хутка будзе. Ці доўга яны яшчэ паскачуць?“

Адным словам, як-бы там ні было, будзьце за нас спакойны. Трымаемся моцна. Нэрвы ў кулаку, справацыраваць сябе не дамо. А трэба будзе так—гранем, што у каго-небудзь добра ў вачох пацямнее...

Прыцельцы Е.

...Як узрадавалася я сёння тваім васількам. Зімой ты абяцала мне іх прыслаць, а цяпер успомніла і прыслала. Добрая мая, любімая, дзякуй.

...Учора ў мяне была нязвычайная радасьць, такая вялізарная, што яе доўга-доўга буду ўспамінаць. Але хіба ты можаш зразумець усе турэмныя радасьці? Калі хочаш быць чулай, то зразумей. Хоць дзе там вам да нашай „буры ў шклянцы вады“?

Ну, мая сьветлая, канчаю. Няхай будзе табе радасна, добра. Толькі не забывай, пішы. І вось яшчэ што: думаючы пра нас, пра тое, што мы прыкованы да аднаго месца, да чатырох сьцен, сама старайся выкарыстаць сваю свабоду ва ўсю. Усюды бывай, усё глядзі і аб усім раскажвай мне...

17 чэрвеня

Таварышу Ф.

...Пішу і трывога сьціскае сэрца: як ты сябе адчуваеш? Папраўляйся, мілы, хутчэй. Гэта табе генэральная задача. Тэрмін—двамесяцы, нябольш. Пасылаю табе зарад сілы ў сто вольт. Прымі яго адразу, а не праз гадзіну па сталовай лыжцы, і станавіся зноў нашым баявым таварышом...

Прыцельцы В.

Цяжка мне пісаць вам лісты. Столькі бязмежнай любві да вас у сэрцы, столькі пытанняў, і адначасна столькі радасці, што ніякімі словамі ўсяго гэтага не перадасі. У нашы цудоўныя, нябывалыя дні і надзеі, і людзі, і пачуцці — усё новае, нябывалыя. Якім мізэрным і пустым здаецца звычайныя стары „сум па радзіме“ у параўнаньні з тым, што адчуваю і думаю аб маёй соцыялістычнай айчыне, якой сьмешнай і бясісьльнай здаецца гордасць лібэралаў „Вольнай Францыі“ у параўнаньні з тым магутным, полым і вялізарным, што жыве ў душах мільёнаў людзей, якія рвуцца да СССР!

Ці адчуваеце вы гэта? Ці ведаеце вы, колькі разоў у дзень, гадзіну гавораць назву вашай краіны, што прачынаецца ў душы пры слове „СССР“, нават у тых, хто ні разу ня бачыў у вочы хоць частачку яго?!

Адно — выратоўвае, адна магчымасць даведацца што-небудзь пра вас — гэта вашы лісты і кнігі. Як-жа яны нам дорагі!

Таварышу С.

Атрымала тваю трывожную паштоўку. Ніколі ня трывожся па мне, аб нас. Мы пройдзем „праз агонь і воду і медныя трубы“ і будзем жывы і здаровы.

...Зноў пачынаю вучыцца. Тэмп покуль не асабліва ахавы, куды яму да вашых. На-днях чытала аб адкрыцці Турксібу. Вось дзе знак часу, урывак толькі намі створанай і нам зразумелай поэмы...

Бяз даты

Прыяцельцы Р.

...У мяне, чорт бы яго ўзяў, навіны не вясёлыя. Душаць нас страшэнна, умовы пагаршаюцца з кожным днём. Але няма дрэннага бяз добрага. І ў нашым „дрэнным“ добрае тое, што ў Польшчы фашызм трашчыць па ўсіх швах і таму за намі асабліва „даглядаюць“. А хутка мы „падаглядаем“ за імі. Так што, наогул і ў цэлым, хутчэй вельмі добра, чым дрэнна, а ў недалёкім будучым—зусім добра!

Бяз даты

Таварышу М.

...Пішы мне часьцей, апавядай, апавядай як мага больш аб усім новым, невядомым мне, чым поўна ваша жыццё. Гэта прынясе нам радасную вестку аб далёкім, ясным вольным сьвеце.

Няхай цябе ня змушчае, што ад мяне доўга ня будзе адказу, таму што ў нас ёсьць шмат прычын, па якіх, нават пры вялікім жаданьні, не заўсёды можна пісаць. Ведай толькі, што твой першы ліст быў для мяне вялізарнай радасьцю, што ўсе наступныя будуць ня меншай...

А я табе буду расказваць, чым і як жывом мы. Учора толькі я атрымала некалькі новых кніжок, выданых тут, у Польшчы. Ведаеш, які галоўны матыў пранізвае надрукованыя там вершы? Барацьба і... турма. Гэта ня дзіўна. Амаль палова ўсіх твораў напісана ў турме. Няма больш характэрных радкоў, перадаючых увесь зьмест перажываемага намі, чым такія:

Товарищ, слушай! Слушай, брат!
В стенах тюрьмы мы бьем в набат.
Звеним цепями, кандалами,
И звон несется над полями
.....
В нем гул борьбы—и этот звон
Звучит, как клич, а не как стон“.

28 чэрвеня

Прыяцельцы Г.

Час ляціць, вось ужо хутка пяць год, як турма трымае мяне ў сваіх абдымках. Астаецца яшчэ тры гады і, як гаворыцца „з гакам“.

Учора атрымала паведамленьне, што хутка выйдзе з турмы мая лепшая таварка. Ня хочу верыць. Гэта будзе ўжо вельмі вялікае шчасьце. А ўсё-ж-такі часамі прыходзіць у галаву радасная думка: „А можа быць, на самай справе“? О, каб гэта так было...

А як ты думаеш: ці хачу я на волю? У мяне цяпер шмат радасьці: спаткалася я тут з адной сваёй старой знаёмай, любімай і мілай, якой шмат гадоў ня бачыла. Не магу наглядзецца на

яе, налюбавацца. Але і тут бяда! Мы сядзім у розных камэрах і нават ня маем часу пагаварыць адзін з адным. Спаткалася я і з новымі людзьмі. Слухаю, слухаю бясконца аб тых годах і справах, у якіх я ўжо сама ня была ўдзельніцай.

Так вось і жывем, ня гледзячы на ўсё дрэннае.

Тады-ж

Усім родным.

...Як-та зусім няпрыкметна праляцела вясна, праходзіць і лета. Памешчыкі, як паратунку чакаюць неўраджаю, а тут як на злосьць ураджай надзвычайна добры. Тысячы, сотні тысяч беспрацоўных паміраюць з голаду, а памешчыкі гаруюць, што няма куды падзець збожжа.

Цікава, праўда? І ўсё гэта творацца пад тым самым сонцам, якое сьвеціць і вам.

З нецяргеньнем чакаю вестак аб ураджай ў вас. Ох, як-бы мне хацелася паглядзець на вашу колектыўную работу на соцыялістычных палёх! Канечна, убачу яе, трэба толькі пачакаць. Не заўсёды чаканьне гэта бывае цяргплым, але...

Аб жыцьці сваім нічога пісаць не магу. Жыву, зноў вучуся, радуюся падзеям, якія адбываюцца, чакаю яшчэ большых—у будучым.

А вось, калі спаткаемся, раскажу табе па парадку аб усім перажытым.

Сястры Н.

Ты сярдуеш, што я нічога аб сабе ня пішу, што ўвесь мой ліст складаецца з пытанняў. Так, мая родная, але інакш я не магу. Аб сабе, аб маім жыцці, аб турэмных парадках пісаць нельга, гэта забаронена. Застаецца пісаць пра надвор'е, пра настрой і пытаць, пытаць...

Бяз даты

Сястры Л.

...Цяпер у нас цяжкі і цікавы час. Па ўсёй Польшчы праходзіць шырокая хваля арыштаў. Арышты кожны дзень у цэнтры і ў правінцыі, сярод кіраўнікоў і ў масах, у горадзе і ў вёсцы. У той-жа час у Варшаве, Любліне, Вільні і Львоўе адначасова адбываюцца вялікія політычныя процэсы, якія канчаюцца чатырох, пяці, шасьці, сямі-гадовымі прыгаворамі, а няскончаныя пагражаюць яшчэ большымі.

І ня гледзячы на ўсё гэта, сілы растуць. Вось цяпер якраз мы трымалі экзамен—толькі што скончыліся выбары ў сэйм. Ня ведаю яшчэ канчатковых лічбаў, але ў параўнаньні з 1929 годам, мы выраслі ў шмат разоў, хоць тэрор у столькі-ж раз павялічыўся.

Каб ты ведала, якая гэта ўрачыстасьць адчуваецца, што ўсё што ні робіць фашызм, ня ў сілах нас зламаць, што рэволюцыйны рух ня толькі не паменшваецца, але расьце.

Каб ты ведала, якія толькі сродкі пушчаюцца ў ход у барацьбе з намі—нічога не дапамагае.

Добра, цудоўна, добра! Мы прыносім шмат ахвяр, але ахвяры гэтыя акупаюцца ў сто раз.

29 чэрвеня

Прыяцельцы А.

...Я доўга ня пісала па многіх прычынах. Вярней кажучы—ты доўга не атрымлівала маіх лістоў. Аб прычынах зараз гаварыць ня буду, не іх...

...Якія канчатковыя рэзультаты пасеўнай кампаніі? Пісалі мне аб ходзе яе, тым больш хочацца ведаць аб рэзультатах гэтай гісторычнай выдатнай кампаніі.

Рабяткі мае, мілыя, дарагія! Што за захапляючая радасьць—сачыць за вашымі грандыёзнымі тэмпамі. Ня зьніжайце-ж іх, наперад, хутчэй наперад. Часы ж цяпер такія, што кожная ваша заваёва набывае падвойнае, трайнае, сугуба важнае значэньне. Ды ці трэба вам гэта тлумачыць? Але хочацца ўсё такі з вамі аб гэтым пагаварыць. Між волі зноў і зноў думаецца аб спатканьні, бо яно—усё бліжэй...

Б кастрычніка

Таварышу С.

Ці ведаеш ты, як мне ня хочацца ўходзіць з прагулкі? Ой, як дужа ня хочацца! Думаеш, толькі ў добрае надвор'е? Не, надвор'е тут ні пры чым. Калі чуецца крык „прагулка скончана“,

адразу становіцца ціха, змаўкае сьмех, і кожны пасья сумна ўпэўненага „ужо?!“ гаворыць хутка-хутка, каб да дзвьярэй пасьпець дагаварыць. Але дзе там дагаворыш...

Вы, напэўна, я ўпэўнена, не адчуваеце ўсёй глыбіні, усяе прыгожасьці жыцьця. Не здзіўляйцеся! Вы не сядзіце, не сядзелі ў турме. Ты ведаеш, усе мы гаворым, што прыгожасьць жыцьця ўва ўсёй яе неабдымнай цудоўнасьці вучыць цаніць, адчуваць і разумець толькі турма. Бо ўсё-ж мы прайшлі ўжо „агонь, вадугу і медныя трубы“, у якіх толькі пераробках ні былі, а цяпер вась робім адкрыцьцё: не цанілі мы, не адчувалі мы жыцьця. Вась цяпер, як выйдзем, будзем жыць па-сапраўднаму. І будзе-ж гэта жыцьцё—разьлюлі-маліна. Толькі-б хутчэй, хутчэй...

Вельмі хочацца табе расказаць аб нашых дзяўчатах. Ох, колькі захапляючага, цікавага! Я ўжо спрабавала, але... ёсьць абставіны вышэй маіх хаценьняў. Нічога, я табе калі-небудзь раскажу, гэта-ж толькі пытаньне часу...

...У вас пачаўся ўжо новы гаспадарчы год і трэці год пяцігодкі. А я яшчэ дакладна ня ведаю, як закончаны другі. Вельмі нецярпліва чакаем звестак. Бо кожны месяц—гэта прыжок у будучае, зрух гэта... ды што там казаць! Я хочу ведаць, хутчэй, больш ведаць. Пакуль што хоць-бы толькі гэта: ведаць. Напішы шмат, шмат аб усім, ты-ж ведаеш, чаго мы прагнем, ды і пабольш месца дай колектывізацыі.

Таварышу С.

...Так мала пісала табе за ўвесь гэты мінулы год. І ад цябе ўжо з год ня было больш лістоў. Але былі паштоўкі, былі кароценькія, шмат гаворачыя лісты—прывітаньні з Каўкаскіх гор, і з берагу Міжземнага мора, і з Гамбургу, і з Стамбулу. Хіба трэба табе гаварыць, як удзячна я за іх, як успыхваю радасьцю, атрымліваючы гэтыя прывітаньні.. Ну, добра. Трэба сказаць табе аб нашым жыцьці, аб гэтым-жа, незаўсёды напішаш.

Некалькі маіх лістоў, дзе я спрабавала хоць частку маленькую апавядаць, далей турэмнай канцэлярыі не пайшлі—конфіскаваны...

Дык вось слухай. Ты-ж стары і блізкі прыяцель нашай камуны і павінен аб ёй ведаць. Раней за ўсё цікавы лічбы. Ты помніш нашу камуну, калі ў ёй было ўсяго 5 чалавек. Цяпер праз два гады, нас больш 40 чалавек. А прыслана было каля 60; з іх толькі дзесяць пайшлі на волю за ўвесь час. Можаш рабіць вывады і аб росьце фашысцкага тэрору і аб росьце рэволюцыйнага руху.

Дык вось, што-ж мы сабой прадстаўляем? Паперш за ўсё до-о-обры народ! Людзі ўсе моцныя, надзейныя, баявыя, поўнасьцю адданыя справе і дысцыплінаваныя. У нас няма ніводнай размазьні, у нас ня бывае выпадкаў трусасьці або здрады, у нас зусім не вядомы пэсымістычныя настроі,

у нас няма ніколі суму. Далей, па ўзросту ад 17 да 50 год, па прыгаворах—ад 1 да 10 год. Але гэта вялізарная розніца сьціраецца, яе ня прыкметна: 50-гадовая старая К. зусім добра згаварваецца з 17-гадовай Г. Асуджаная на 10 год В. або Ф. таксама блізка адчувае свабоду, як і прышоўшая з гадовым прыгаворам П.

Але гадовыя прыгаворы—гэта толькі рознастайнасьць. Больш за ўсё 5-6-гадавых. Вельмі многія сядзяць другі і трэці раз. Усе прыяжджаюць пасля доўгага знаходжаньня ў іншых турмах, і таму здароўем комуны пахваліцца нельга. Шмат, большасьць, хворых. Ёсьць сур'ёзна хворыя. Тубэркулёз, вядома, пануе над усімі іншымі хваробамі. Але ніхто сябе хворым ня лічыць. С., напрыклад тры дні ляжыць і адзін дзень ходзіць. Але ад яе ты зараз-жа пачуеш:

—Якая я хвора? Што ты на самай справе! Я проста крышку аслабела і цяпер вось надзвычай добра сябе адчуваю. Старая К. так было расхварэлася, што... Ах, колькі мы перажылі!.. Але і яна, задыхаючыся, не пераставала паўтараць:

— Не, я павінна яшчэ выйсьці на волю. Я павінна яшчэ папрацаваць. Гэта-ж столькі работы цяпер.

Ёсьць прадстаўнікі ў нас ад усяе Польшчы ў яе поўным цяперашнім складзе: тут і Заходняя Украіна і Заходняя Беларусь, усе пролетарскія прамысловыя цэнтры.

Ну, вось табе фізыономія комуны. Цяпер хочаш, напэўна, ведаць, у якіх умовах мы жывем?

Тут, браток, справы ахавыя. Душаць нас усімі мерамі і спосабамі так, што далей ужо няма куды. Мы перажылі надзвычайна цяжкі год, а другі, які пачаўся, абяцае быць яшчэ лепш мінулага. З усіх польскіх турмаў (а імя ім—легіён) чуецца цяпер „скрыгат зубны“. Вось балянс аднаго году: забраны ўсе выданья, у СССР і наогул, якія непадабаюцца фашызму, кнігі, забаронена атрымліваць „радыкальныя“ газеты і часопісы, забаронена пераходзіць з камэры ў камэру, забаронена збірацца разам, разьмяркоўваць продукты і вопратку, а таксама і грошы, праведзена прагулка па парах. Ды і ці пералічаш усе „добрачыннасьці“, якія багатым дажджом сыплюцца на нашы галовы.

Асабліва абураючы па сваёй нахабнасьці зьяўляецца спосаб, якім фашызм хоча адначасова і нас фізычна зьнішчыць і сябе выратаваць ад туга сьцягнутаі пятлі крызісу. Выдуманая вельмі хітра: нас арыштоўваюць і садзяць у турмы на доўгія гады, а потым прымушаюць плаціць за гэта. Так, так не здзіўляйся. Спачатку цябе засудзяць гадкоў гэтак на восем, а потым прышлюць рахунак на пару тысяч злотых. Гэта—судовыя выдаткі. Потым прышлюць табе другі рахунак,— за ўтрыманьне ў турме. Нашы дзяўчаты атрымалі рахункі, па якіх патрабуецца аплата да 1936 году. Лоўка, што? Але гэта ня ўсё. Калі ты селянін, у цябе забяруць і прададуць

тваю зямлю, калі ты рабочы і ніякай маёмасці ня маеш, будзе накладзен арышт на твой дэпозыт у турме: значыць кожныя 15-20 злотых, якія будуць табе прысланы таварышамі або сям'ёй, дастануцца не табе, а фашысцкаму ўраду. Ты-ж галадай, здыхай...

Але ўсё пераўзыходзіць агіднасьцю, ідыётызмам так званая „сэгрэгацыя“. Аб гэтым проста ня зносна пісаць. Але вы павінны ведаць і аб гэтым. Дык слухай-жа: „хрысьціянкі“ павінны быць адлучаны ад „яўрээк“, і вось урываюцца ў камэры нашы целахраніцелі, хапаюць нас і перацягваюць, „сартыруюць“ па-свайму погляду. Ні абурэньні, ні протэсты, ні доказы бяссэнсіцы і зьнявагі гэтага распараджэньня, канечна, не дапамагаюць. Гэта праведзена ўжо некалькі месяцаў таму назад, але і да гэтага часу і ніколі мы ня зможам аб гэтым спакойна думаць і гаварыць. Ці патрэбна тлумачыць, дабаўляць што-небудзь.

А цяпер да фактаў. Карцінка нашай прагулкі. Раптам на двары зьяўляецца начальнік. Паважна і грозна накіроўваецца ён да нас, і разражаецца громам і маланкай.

— У парадку хадзіць. Ня сьмець падыходзіць адзін да аднаго. Сьмяяцца? Я вам пакажу сьмяяцца! У мяне тут рогату ня будзе. Гэта ўрадавая ўстанова, а ня карчма. Я вас навучу парадку. Тут комуны ня будзе. Вы ў мяне забудзеце пра комуны. Гэта ня Расія, а Польшча!—Ён сам запальваецца сваім красамоўствам, захлынаецца

ад дрыжкаў і крычыць, ужо зварочваючыся да наглядальнікаў:—Глядзець за парадкам! Не цырымоніцца з імі! Сілай іх! Па аднэй! У карцэр саджаць! Караць! Ня выпушчаць на прагулку!

Такая прыемнасьць можа працягвацца доўга, можа паўтарацца колькі хочаш.

Нас, зразумела, не спалохаеш. Мы толькі мацней сьціскаем зубы, сьціскаем кулакі і ні на мінутку не спыняем змагацца, баронімся упорыста, жорстка, часам па два месяцы ня выходзячы на прагулку. Думаеш, мы спынілі сьмяяцца? Як-бы ня так. Сьмяёмся таксама-ж звонка і радасна, але прызнаём, што радзей. Занадта часта душыць злосьць, занадта часта грызе трывога. Ты памыслі толькі, пастарайся сабе на мінутку ўявіць, як гэта жыць пад штодзённым няспынным градам зьняваг і ўніжэньняў, увостраных да тонкасьці і агідна грубых зьдзекаў, як чакаць кожную мінуту новага ўдару з любога боку...

І ўсё-ж такі злосьць, ненавіднасьць і трывога не пануюць безразьдзельна ў нашых думках. О, не! мы ведаем і радасьць і сьмех. Ды і як жа можа быць інакш. Бо расьце, надыходзіць рэволюцыя. Мы-ж ведаем, што гэта перадсьмяротныя сударгі фашызму, гэта-ж мы і праз выцьцё здыхаючых гадаў чуем урачыстую песьню нашай перамогі. Мы ведаем, ведаем, што свабода блізка, мы з заміраючымі ад шчасьця сэрцамі ловім гукі вялікай буры, якая набліжаецца—соцыялістычнай рэволюцыі ў Польшчы.

Стань на мінутку на нашае месца і ты ўсё зразумееш. Ды ці ёсьць на сьвеце, ці сустракаецца на зямлі большае шчасьце: будучы да апошняга дыханьні сьціснутым ворагам, усё-ж адчуваць сваю непераможную сілу, ведаць, што вораг згіне, бачыць ідучую нясумненную перамогу і збавеньне—свабоду. Свабода ня толькі нам, а дзiesiąткам мільёнаў працоўных. Вось у чым важнасьць, прыгожасьць, шчасьце.

Аб тым, што ўсё гэта так, аб тым, як разгортваецца і блізіцца рэволюцыя ў Польшчы, я табе раскажаш не павінна, ты ведаеш, бадай, ня горш мяне. Колькі ў нас размоў аб не далёкай будучыні, колькі канкрэтных плянаў і праменна-сьветлых мараў.

А цяпер да вас, у ваш прыгожы СССР, у Маскву. Так мала ведаем аб вас, а цікавасьць вялізарная. Праводзіце ўжо трэці год пяцігодкі, а дасягнутыя посьпехі і новыя цяжкасьці—а яны сустракаюцца—ўсё павялічваюць энтузіязм, удзесьцяраюць сілу, размах. Колькі плянаў стала ўжо сапраўднасьцю. Колькі намечана новых, аб якіх яшчэ тры-чатыры гады таму назад і не марылася. У змроку няведаньня аб вас, якім нас так старанна акружаюць, часам маленькі, у вас зусім ня прыкметны факцік для нас асьветліць яркім агнём ваша жыцьцё, скажа аб ваших дасягненьнях.

...Ты ведаеш, напэўна, што членаў польскай рабоча-сялянскай дэлегатыі, якая была ў СССР, усіх арыштавалі, асудзілі, далі па 4-6 год,

і толькі потым апэляцыйны суд іх вызваліў пасья некалькіх месяцаў зьявольенья. Але яны расказвалі і ў турме, а ад іх праз дзесяткі вуснаў пашлі, пойдучь апаবাদаньні далей, далей...

Як-жа палка я хочу ведаць пра вас, пра радзіму маю, нашу. Як ідзе колектывізацыя, як абясшкоджваюць кулаччо, як растуць кадры, нашы кадры? Цяпер, напэўна, пасья процэсу Рамзіна пытаньне гэта стаіць яшчэ шырэй, ажыўляецца з яшчэ большай рашучасьцю. Як жыве, расьце, змагаецца комсамол, на якім фронце цяпер найбольш часты агонь?

Успомнілася мне, што ты абяцаў падрабязней напісаць пра спатканьне з Максімам Горкім. Чытала яго лісты да рабочых і сялян у сувязі з процэсам Рамзіна. Як рады мы былі. Наш Максімушка з намі!

Не, калі-б у маім распараджэньні было яшчэ 10 такіх лісткаў, як той, на якім я пішу гэты ліст і пісала я яшчэ ў тры разы драбней (прызнайся, лаеш ты мяне, чытаючы), усё роўна ніяк не сказала-б усяго, што хочацца табе сказаць,—дзе там, дзе там.

Ляціць час, імчыцца. Сяджу ўжо шосты год. Ня верыцца мне, ніяк ня верыцца, што я ўжо шэсьць год ня бачыла свабоды. Ды вось-жа яна—я яшчэ жыву, ёю, яна яшчэ нават ня ў мінулым, яна—сучаснае і... блізкае будучае... Так, так яшчэ некалькі намаганьняў і мы будзем разам. Мы зьямяніліся. Гэта нічога. Мы—старыя, ранейшыя комсамольцы, мы—гэта мы.

Думаю аб гэтым новым будучым, нязьведама прыгожым, і так жыва, так блізка ўстае мінулае. На-днях вось, у ціхую, змрочную ноч, пасья асабліва горка трывожнага дня мне з нязвычайнай яркасьцю ўспаміналася такое. Раньня вясна. Задумлівы разавата-блакітны змрок. Мы ідзем з табою па ціхай далёкай вуліцы. А нас ахутвае, пранізвае наскрозь, п'яніць і бударажыць вясеньня-задорны моцны і вясёлы пах распускаючыхся тапалёў... Мы ідзем, сьмяёмся і над намі стаіць моцны пах тапалёў, ласкава ўсьміхаецца блакітны змрок. Як добра!

А заўтра—грамадзянская вайна, саветы ў Польшчы, саветы ў Германіі, і яшчэ і яшчэ—бо будзе-ж рэволюцыя, а хваля рэволюцыі... Мы будзем яшчэ змагацца па-новаму і па-старому, як калісьці. Змагацца і на франтах і ў тылу ў атмасфэры новых 18-20 гадоў. Але цяпер-жа ёсьць СССР. Ніколі ня будзе сказана дастаткова аб гэтым факце. Як-жа магутна засьведчыць аб гэтым будучыня...

.....

Вярнуліся з прагулкі, калі можна яе так назваць. Я і М. пісалі табе калісьці пра радасьць нашага спатканьня. А цяпер вось я нават ня бачу яе. Мы—на розных прагулках, можам убачыцца выпадкова або цішком. Няма слоў у мяне, каб выказаць усё маё шаленства, усю неабдымную злосьць. Падумай толькі. Пасья столькіх год апынуцца пад адным дахам і ня мець магчымасьці нават глянуць адзін на аднаго. Але

ўсё гэта глупства, на ўсё трэба ўмець знаходзіць спосаб. Мы ўсё-ж такі разам, мы ўсё-ж такі неразлучна адзіны. У твая рэдкія гадзіны, калі нам утавалася бываць адзін у аднаго (мы ніколі не сядзелі ў аднэй камэры), мы ўтапалі ў радасьці бачыцца, гаварыць, ва ўспамінах, апавяданьнях, марах.

Акрамя таго мы задумалі і нават прыступілі да выкананьня вельмі цікавай работы, якая і цябе датычыцца, але пакуль не скажу якой...

29 мая 1931 г.

Яму-ж.

Мілы, слаўны мой прыцель! Я ўжо доўга сяджу, схіліўшыся над гэтым лістком, і думаю, думаю. Мне добра. Добра думаць пра цябе, аб нас абодвух разам, аб сонечным Саюзе, аб бурным нашым жыцьці, аб справах, такіх цікавых і важных на ўсім шырокім сьвеце. А прывычныя гукі—крокі, галасы і дзынканыя ключоў на двары, па калідоры, неяк уходзяць у даль, прыціхаюць...

Ну так, гэта турма. Турма. Турма. Але хіба можна калі-небудзь констатаваць гэта спакойна. О, не! Момант—і прыціхшы, адышоўшы ў даль гук рване душу сільна і балюча. Я заглушаю яго зноў думкамі аб „шматгучнай (але ня змрочнай, а ўрачыстай—тут я не згаджаюся з Горкім) музыцы жыцьця зямнога“, мне зноў добра, мне усё-ж-такі добра. Гэта-ж толькі турма.

Успамінаю аб тым, што апошні раз пісала табе ў студзені, а цяпер ужо канец мая. І мне крыху сорамна за гэта. Але мне і радасна у той жа час: бо ты-ж не сярдуеш на мяне, праўда? Нават нічога з-за гэтага не змянілася, нават я і пасьяля году маўчанья, пасьяля многіх гадоў разлукі магу пісаць табе так, як быццам-бы мы ўчора толькі разлучыліся, бо ні ты-ж, ні я не вымяраем нашага сяброўства колькасьцю пасланных лістоў. І вось гэта іменна цудоўна, гэта добра! А ад цябе апошні ліст я атрымала ў сакавіку. Вось ён перада мною. Перачытваю яго зноў з радасьцю, з хваляваньнем.

Уяўляю, што за шалёная імклівая ў вас цяпер работа, што за напор. Гэта-ж апошнія месяцы трэцяга году, году рашаючага, пераломнага. У тутэйшых газэтах і эканомічных выданьнях, усё больш аб вас заметак, артыкулаў. Прагна накідваемся на кожную з іх, нецярпліва зрываем злосную, часта непраходна дурную балбатню, каб дабрацца да зернятка праўды. І зернятак, трэба сказаць, знаходзіш усё больш і больш,—але хіба, столькі, колькі хочацца? Але! Кідаешся ў няведаньні, у нястрымным палкім жаданьні ведаць, ва ўпэўненасьці, што ўсё вельмі добра, лепш, чым сабе ўяўляеш (але як жа, як?) і нязьменна суцяшаеш сябе думкаю, што ўсё ўбачу, убачу.

А вось тое, што прывітаньне Аляксея Максімыча ¹⁾ да мяне не дайшло — гэта сапраўды

¹⁾ Горкага (заўвага перакл.)

прыкра, нават больш таго. Але затое якія прыгожыя радасныя весткі аб ім я пачула пасьяля.

Так, што, дружа, яшчэ ня было часоў лепшых, чым нашы. Як-жа мне хочацца аб іх, па крайняй меры, чытаць. Як сумуеш па бадзёрым, магутным, радасным словам. У „Wiadomosciach literackich“ („літаратурныя весткі“) — органу літаратурных дэгенэратаў — часамі прачытаеш у хроніцы 2-3 радкі прымушанай пахвалы якой-небудзь новай поэмы Сашы Бязыменскага і загарысься. О, каб прачытаць. Але гэта таксама-ж недасяжна, таксама-ж немагчыма, як, напрыклад, убачыць самога Сашу і паслухаць яго ўласнае чытаньне.

Часам трапіць у рукі новая кніжка, заходняя вядома. Прыступаю да чытаньня з напружанай цікавасьцю, хочаш пачуць біцьцё сэрца сёньняшняга дня. І што-ж? На палове кніжкі злююся, у канцы — абураюся. Што за ўбоства думкі, што за анэмічнасьць пачуцьцяў, што за нікчэмнасьць імкненьняў, бясьсільле жыць і хацець!

Абурэньне маё не пазбаўлена і злорадасьці, некаторай долі здавальненьня: добра, яшчэ адзін доказ, навочны і пераканальны, яшчэ адзін неадхільны факт „іх“ разлажэньня. І я паўтараю: так, так, вышэй носа не падскочыш! Якія часы, такія і птушкі, такія і песьні!

Ну хочаш ведаць, што ў мяне яшчэ за здарэньні? Сяджу ў новай камэры, з новай таваркай. У мінулае камэры я сядзела цэлых два гады (які тэмп жыцьця, якая рознастайнасьць)

і мне шкада было з ёй разлучацца. Там я бачыла з вакна Віслу, сад, воддалі — цёмна-сіні лес, а блізка — мае любімыя тры адзінокія ёлкі на прыгорку. Калі бывае сільны вечер, яны шумяць працяжна і глуха, як цэлы бор. Хваёвы бор — якія далёкія гэта ўспаміны...

А цяпер у вакно да мяне заглядваюць кучаравыя гольлі старога клёну. Від з вакна — турэмны двор, а за сьцяною гарадзкі пляц, касьцёл. Уражаньні, як бачыш, зусім іншага парадку. Гудуць і грукацяць аўтобусы, шуршаць прыгожыя лімузіны, бесьперапынна звоняць званы: часта павольна рухаюцца ўрачыстыя каталіцкія процэсіі. Самае жорсткае і злачыннае сэрца павінна расчуліцца, бачачы масу харугваў, упрыгожаных кветкамі, абразоў, натоўпаў веруючых, якія становяцца на калені, доўгай істужкай бабулек, якія беражна нясуць запаленыя сьвечкі і галоўнае — бачачы лёгкі рой дзяўчынак, апранутых ва ўсё белае. Старэйшыя з іх ідуць наперадзе, нясучы пальмавыя гольлі, а меншыя ідучы з кошычкамі, усе раптам грацыёзна згінаюцца і сьцелюць кветкі пад ногі ксяндзу, які шэствуе пад балдахінам. Пах ладану пранікае нават у нашы грэшныя камэры і я ясна чую як грыміць урачыста і грозна, то ракочучы ласкава і мілагучна лацінскія словы гімнаў і малітваў...

Ну, што яшчэ? Хопіць аба мне! Ага, ты ўсё з кожным разам узмоцнена прасіш напісаць праўду пра здароўе, галоўнае пра сэрца. Ты сільна адстаў ад жыцьця. Сэрца даўно перастала

быць галоўным, уступіла сваё месца лёгкім. Ну дык вось, ня глядзячы на бесьперапынную і асабліва сільную па вечарох і досьвіткам боль грудзей і плеч, ня глядзячы на крывяхарканьне я (ну, павер жа, павер) усе ночы адчуваю сябе добра. Я зусім не ляжу, у апошнія тыдні нават не „прыкладваюся“, не прапушчаю прагулак. Я адчуваю сябе сільнай, не стамляюся, амаль не заўважаю павышанай тэмпэратуры, і хвароба наогул мне ні ў чым не перашкаджае. Я сама па сабе, а яна сама па сабе. Ні сьледу хваравітых, змрочных настрояў, ні самаадчуваньня хворай. Я сільная (ох, каб можна было прыкласьці гэту сілу так, як хочацца!). Радасная і бадзёрая. Ну якая ж я хворая?

Вось табе „не прыфарбаванае апавяданьне“, чаго ты так дужа не жадаеш, а сапраўдная, ісьцінная праўда. Таму будзь зусім, зусім спакойна. Я і буду здорова. Варта мне толькі ступіць на зямлю, убачыць блізка нашу праменнасьветлую радзіму і яна мяне зараз-жа вылечыць. Варта мне толькі ўзяцца за работу, толькі разгарнуцца, толькі дыхнуць свабодай (о хутчэй бы, хутчэй гэта было), і зараз-жа забудуцца, зьнікнуць усе „об'ектыўныя прызнакі“ усякіх там хвароб. Трэба жыць, жыць! Кожны-ж подых сёньняшняга ветру—гэта магутны заклік да жыцьця, гэта хваля сілы. А свабода-ж ня толькі ўсё бліжэй і бліжэй. Яна ўжо блізка.

ВОДЗЫЎ АБ 1-м ВЫДАНЬНІ

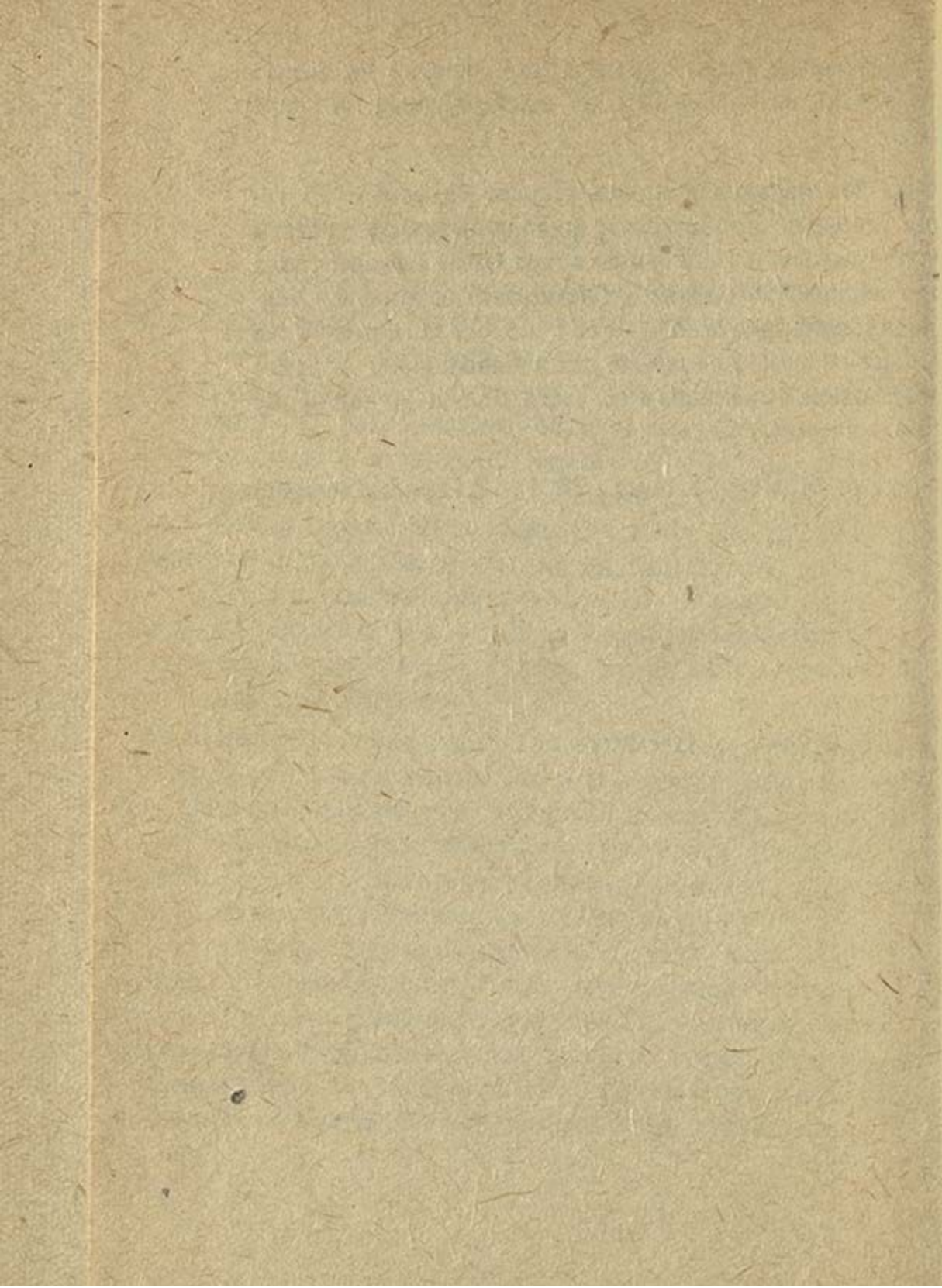
У нас надзвычай мала кніг, якія малююць героічную барацьбу сусьветнага пролетарыяту за сваё вызваленьне, і яшчэ менш кніг, якія паказваюць перадавых барацьбітоў пролетарыяту (комуністаў, комсамольцаў), іх штодзённую барацьбу, рэволюцыйны быт, героіку падполья. „Лісты“ польскай комсамолкі—надзвычай прыёмнае зьявішча на кніжным рынку—у некаторай ступені папаўняюць гэты недахоп. Лісты напісаныя шмат якім асобім: таварышом па барацьбе, сястры, матцы, прыяцелям, адзіны па сваёй політычнай накіраванасьці, мэтаімянасьці і агулам даюць надзвычай добры порграт польскай комсамолкі, характэрны для дзесяткаў і соцень барацьбітоў героічнага комсамолу Польшчы.

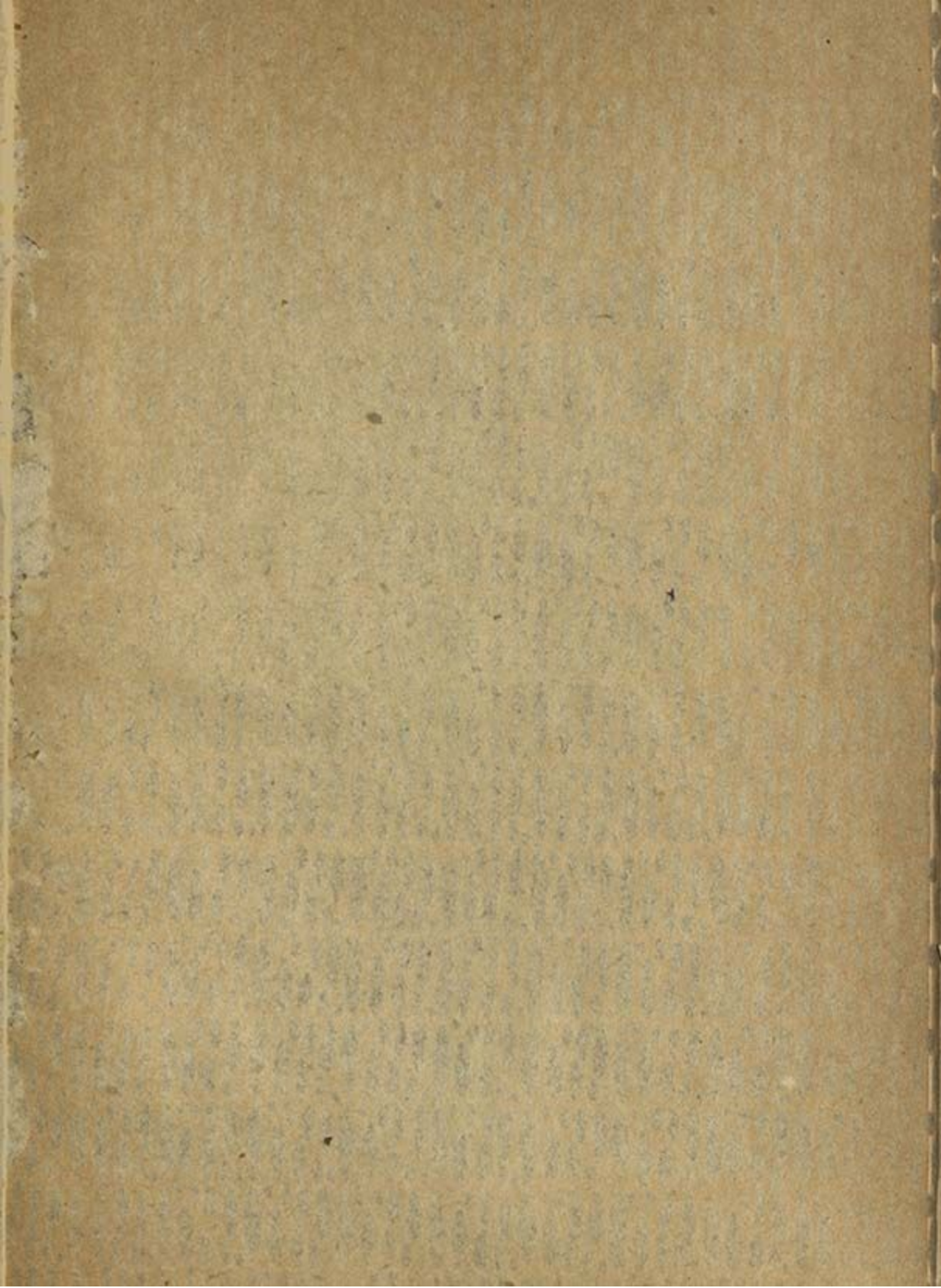
Лісты напісаны вельмі проста і бяз штучнасьці і ў той-жа час надзвычай сільна, скрозь усе лісты праходзіць: ня схільная вера ў перамогу пролетарскай рэволюцыі, гатоўнасьць аддаць усе свае сілы гэтай справе, цвёрдасьць і шалёная воля ў барацьбе, вялізарная любоў да першай пролетарскай дзяржавы, да СССР. Ледзь не ва ўсіх лістах жывейшая цікавасьць да СССР: „як з хлебазагатоўкамі, з колектывізацыяй“. „З нецярпеньнем чакаю вестак аб уборцы ўраджаю ў вас“. Польская комсамолка прагна любіць жыцьцё, але яна цвёрда ведае, што ў Польшчы і па-за сьценамі турмы існуе другая турма, у якой задыхаецца яе краіна, якая стогне пад ботам Пілсудчыны.

За разбурэньне гэтай турмы аўтар „Лістоў на волю“ гатовы аддаць ня толькі 10 год зьнявольеньня, а і ўсё жыцьцё.

Кніжка дае надзвычай яркае, сільнае ўяўленьне аб героізьме польскіх пролетарскіх рэволюцыянэраў. „Лісты на волю“ адцяняюць і наступны характэрны момант: трэба злучаць адданасьць справе пролетарскай барацьбы з максымальнай падрыхтоўкай да яе. І польская комсамолка ня жыцьцём і сумам запаўняе дні зьнявольеньня, а вучобай, чытаньнем, імкненьнем як мага больш падвучыцца ў турме.

(Бюлетэнь бібліограф. інст. № 12-13, красавік—май)

Б. М. А. С. О. К. А. П.

800000002585 18

